

NAGY VILÁG

Világirodalmi folyóirat

Alapítva: 1956. október

LIV. évfolyam, 6. szám

2009. június

TARTALOM

MARIO BENEDETTI	
Idill (Kertes Gábor fordítása)	495
EMILY DICKINSON versei (G. István László fordításai)	501
SIEGFRIED LENZ	
A nagy Wildenberg (Ircsik Vilmos fordítása)	505
PRIMO LEVI	
Vanádium (Toderó Anna fordítása)	509
MIRCEA NEDELICIU	
Ellenőrzött visszhangeffektus (Lakatos Mihály fordítása)	519
MILAN RÚFUS versei (Ujszigeti Dezső fordításai)	528
GORILOVICS TIVADAR	
Rousseau és a <i>Levelek Zsófiához</i>	532
JEAN-JACQUES ROUSSEAU	
Levelek Zsófiához (Gorilovics Tivadar fordítása)	535

MŰHELY

A fordítás legyen elegáns – Éles Márta beszélgetése a műfordításról	
Szenyán Erzsébettel	551
KONRAD SUTARSKI	
Wędrówka po Orawie	559
Barangolás Árvában (Szenyán Erzsébet fordítása)	561

TÁJÉKOZÓDÁS

IMRE LÁSZLÓ	
Rousseau paradoxonjai	564
BORBÉLY SZILÁRD	
Russzó sírja	572
P. SZATHMÁRY ISTVÁN	
„...miközben a világ becsókol... Sztálinnak!” (József Maczkiewicz: <i>Kontra</i>)	578
KÜLFÖLDI SZERZŐINK	582

Látogasson el weblapunkra:
www.nagyvilag-folyoirat.hu

A Nagyvilág támogatója:

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma –
Nemzeti Kulturális Alap

MARIO BENEDETTI

Idill

1

Mégis folyton a szőke nőre gondoltam a filmből amikor a mozi után mint minden szombaton átmentünk a gyár mögötti üres telken hát igen teliholdkor kicsit mindenki romantikus lesz de Martával nem akartam romantikázni persze a házasságban töltött tíz lusta év után minden megváltozik amikor pedig Juan Mariának szólított a név úgy vágott tarkón mint a huzat és akkor megláttam ahogy lassan fogyatkozó sziluett-uniformisba öltözteti a holdfény soha azelőtt nem gondoltam volna hogy képes a pusztas megjelenésével engem okolni az elmúlt tíz évért mert nappali fényben szembesülni Martával egyben szembesülés a hangjával tekintetével gesztusaival is de most ott állt egyedül a magára maradt testében a szörnyen petyhüdt mellével a meggömbült hátával a kellemetlenül széles csípőjével már nem szerez örömet pusztán elképzelni sikamlós ruhája alatt a teste vonalát így hát tudom hogy csak lélektelen gépies rohamokban tör rám az iránta érzett vágy mert egyszerűbb kitartani mellette mint megtörni a megszokást és kockáztatni egy ilyen-olyan kurvával viszont a filmbeli szőke csak tönkretette az estémet nem ment ki a fejemből na igen vékonyka volt ovális arccal nagy szemekkel ott motoszkált a fejemben az az ostoba gondolat az újrakezdésről végül is mit akarok mondani azzal hogy újrakezdés engem nem zavar a petyhüdt mell a görbe hát a széles csípő csak hogy közönyös minden iránt úgy néz mint egy letaglózott tehén mintha csak a túlságosan elkényeztetett gyereke érdekelné megkapta aztán majd jön a fejfájás amikor gyötörni akar de ha egyszer áh de ha egyszer ő persze hogy akarom akartam előlről kezdeni mert valóban mindenki tévedhet és hiába van igaza anyámnak az első nő és semmi több én mégis azt gondoltam hogy ő igazán a társam lesz és majd magam mellett érezhetem éjszaka nem csak éjszaka mintha csak a részem lenne de nem érnék hozzá bármennyire is jó lenne hozzáérni félig álomba merülve csak kinyújtani a kezem és ott találni de ő egész álló nap csak zsörtölődik magában úgy néz rám hogy tolvajnak gyilkosnak érezem magam mit tudom én mint hogyha miattam élne régóta bezárkózva tudom hogy azért nem mozdul ki hogy aztán engem hibáztathasson és hogy nem viszem el soha kirándulni vagy

moziba végül is szombatoként eljárunk moziba de kirándulni megnézném nyolc óra gépírás után az ujjak sok kis buzogány a sajtó hát ha eljön a vasárnap hogy volna-e kedve turistáskodni és bepakolni tizenöt csomag harapnivalót milyen gusztustalan a papír zsíros a fánktól a halízú húsvéti pitétől ömlesztve az egész mögöttünk pedig a szokásos csapat éneklí hogy egy elefánt sokakat zavar és akik a sorban táncolnak ahogy fölkinálják a hátsójukat először az a lány aztán a srác is meg ott az a vicces fiú az ébren tartó meséivel mintha csak szabotálni akarná a sziesztát hát nekem aztán nem hiányzik a friss levegő utána hullafáradtan hazaérni kötelezően vidáman nehogy elrontsam a kedvét ez tetszik neki jókedvű persze én sem akarom hogy túlságosan egyformák legyünk édes unalom mindenkinek azt mondani hogy igen pedig nem tudom elviselni amikor dühösen rám néz és akkor én is goromba leszek azt mondja néha dühöngök is csak azért nem emeltem még kezét rá mert nagy az Isten és a gyerek is figyelt fontos hogy mindig tisztelje az anyját nem fogok pont én rossz példát mutatni neki soha soha én még csak dohányozni sem dohányoztam anyám előtt de akkor váratlanul jelent meg a szomszédasszonnyal eltüntettem a számban az égő cigit ahogy máskor szórakozásból szoktam de nem mentek tovább én csöndben figyeltem anyám is hallgatott a bűdös vénasszony meg csak mondta mondta tőlem is kérdezett nem is tudom már valami hülyeséget és akkor nem volt mit tennem lenyeltem a cigit hogy meg tudjak szólalni azután pedig megműtöttek jó ég micsoda kalamajka anyám mindig sírdogál kicsit ha elmesélem Marta viszont nevet jóízűen nevet lehet hogy ebbe lettem szerelmes mert szerettem látni ahogy a kezével mintha megpróbálná visszatartani a nevetést persze sosem sikerült neki és kis szünetekkel tört ki belőle egy ideje már csak morgolódik ha azt mondom neki hogy a változás korába ért még mogorvább lesz nem érti a viccet és nem jut eszébe hogy harminchárom éves mit tudom én tulajdonképpen össze vagyok zavarodva mert ez nem a szeretet nem szeret kérdés miért is mondanak ilyen marhaságokat drágaságom puszi a szájra miközben félrelépnek hanem természetesen legfontosabb a megszokás tudni hol a kredenc az újság és az éjjeliedény az élet így fordulatok nélkül és miért lenne máshogy a szerelemben tudni hol az ágy a csók a köldök minden a megszokás de néha mégis másra vágyunk biztos ezért van hogy úgy néz rám gyűlölet nélkül mint régen amikor kedden csütörtökön és szombaton jártam hozzá és várt az organtinblúzában és alig mertem megérinteni mert túlságosan is hasonlított a lányra akit tizennégy évesen elképzelt magának az ember és aztán bármikor föl tud idézni csak annak a lánynak zöld szeme volt Martának pedig kék de mit számít az persze Martát ismertem az

iskolából és lehet miért is ne hogy valójában a kitalált lány hasonlított Martára persze más szemekkel talán nem emlékeztem milyenek voltak és találomra választottam egy szint gyerekként az ember nem figyel oda a szemekre akkor is később is nagyon kedvesnek láttam ő pedig szemmel tartott soha nem lehet tudni mi zajlik benne lehet hogy mosolyog és közben igazából magában köp rám én nem tudom azt hiszem soha nem volt belém szerelmes talán Albertóba igen Albertóba ő nem igazán figyelt föl rá de mivel hasonlít Clarkgable-re amolyan nagy fülű ha nem lett volna Clarkgable akkor visszataszító lenne így viszont nem ő micsoda férfi ő micsoda férfi jobb lenne ha kevesebbet sóhajtozna és nem ilyen íztelen levest főzne mintha csak meleg vizet innék talán hogy nyugton üljek itt-hon inkább elmegyek biliárdozni aközben jó hallgatni az asztalok zaját az a fekete Colorado párti és Peñarol-drukker mint az összes fekete hirtelen összeesik miközben kiabálni kezd a huszonakárhányadik pohár után és ott az a másik nagydarab aki ökölrel veri a falat aztán a végén már alszik amikor kiviszik szegény asszony öt gyereke van szép kis ajándékot kap minden éjjel én soha nem iszom két pohárkánál többet ő mindig azt mondja hogy büzlöm az alkoholtól de ez nem igaz mert két éjszaka direkt nem ittam és ő akkor is ugyanazt mondta de hát nem lehet meggyőzni már kész sémák szerint veti a szememre a dolgokat csak ez csak ez csak ez mindig csak a zsörtölődés kár pedig még mindig elég szép nem igaz de szép mégiscsak szép és most hogyha nem jönne ott szemben ez az öt bunkó biztos melósok az éjféli műszakból ha ezek nem lennének itt tényleg kedvem lenne megérinteni megérinteni.

2

Azt mondtam nézd azokat az alakokat de hát persze mivel én szóltam rögtön ki kellett hogy gúnyoljon ne légy buta mondta biztosan melósok az éjféli műszakból nekem túlságosan jól öltözöttnek tűntek ahhoz hogy a gyárból jöjjenek Juan María mondtam megint neki nézd egyenesen erre jönnek ő azt válaszolta ne beszélj hülyeségeket és én elhallgattam már úgy harminc méterre lehettek ötven voltak egyikük testesebb mint a többi és akkor már biztos voltam abban hogy ez egy galeri amilyenekről az újságban lehet olvasni egy galeri megtámadott egy házaspárt tegnap éjszaka rövid küzdelem után mindkettőjüket bántalmazták az asszonyt válságos állapotban szállították kórházba és akkor hirtelen már ott is voltak előtünk és a kövér azt mondta nahát így kettecskén szerelmesen kicsit sötét van az andalgáshoz ő azt mondta nekik ugyan már engedjenek tovább ez a feleségem szerintem megéreztek a hangján hogy ő sem igazán hiszi hogy

el fognak minket engedni áh szóval a feleséged akkor még jobb mondta a kövér nem kötelező ám sétálni a sötétben az asszonysággal fölcsigázni a cimborákat és arcon ütötte aztán láttam hogy ő visszaüt engem pedig ketten közrefogtak én meg rugdosni kezdtem őket amit élvezett az egyik de kapott egyet alulra összegörnyedve a földre rogyott azt mondják ott éppúgy fáj mint a nőknek a mellükben közben néha fölnéztem mi van vele már legyűrték miután a nagydarab megragadta a hajánál fogva és nem hagyta moccanni azt hiszem inkább engem akartak megcsípni mert a kövér oda kiáltott annak aki lefogott hogy hé bokszos ha máshogy nem megy dönts a földre egy rúgással aztán majd megmutatjuk neki milyen is szerintünk a szerelem rövid küzdelem után mindkettőjüket bántalmazták a feketét is meg akartam rúgni ahogy az előzőt de elkapta a levegőben a lábam és hanyatt a földre estem szép kis csattanás az alak rám vetődött és jött egy másik nem a kövér hanem egy sapkás megfogta a lábam a mocskos állat megfájdult a lábikrámat azt hiszem az egyiknek sikerült végigkarmolnom az arcát még mindig véres a körmöm alja hirtelen kiáltást hallottam és láttam hogy ő kiszabadította magát és keményen nekiesett a nagydarabnak azután egy ideig semmit nem láttam mert a fekete az arcomba nyomta a lapátkezet milyen aranyos a másik karjával hátrafesztette a fejem micsoda szag te jó ég izzadtunk mindhárman mintha január lenne végül az egyik megragadta a táskámat igazából úgyis másikat akartam venni ha tud rá adni egy kis pénzt a hó végén mindig úgy érzi hogy túl sokat költök megnézném hogy tesz hármunk elé ételt abból a két nyomorult pezóból amit kapok tőle egy napra biztos azt gondolja még mindig tudok annyit spórolni hogy vegyek magamnak egy táskát vagy még jobb ha nem is veszek végül is mit érdekli őt hogyan öltözködöm persze kinézi a szemét ha nejlonharisnyát lát valami fenékriszáló ringyón korábban én is ringattam a csípőm de most miután fölmosok két emeletet vagy sikálom a mocskot a zoknijairól meg az alsógatyáiról meg minden disznóságot a zsebkendőiről nem igazán marad kedvem kimozdulni ráadásul egy férjes asszonynak mégsem illendő más se hiányzik mint hogy egy pletykafészek közölje vele ma láttam a feleségét nagyon csinos egyedül a július 18. sugárúton nem látszanak rajta az évek mire ő azt mondja magán sem szinte hallom a képmutató fajtáját rajtam kívül minden nő azt mondja milyen kedves ez ám a férj de nekem inkább ne mondja ezek előtt finoman affektál aztán velem meg útszéli módon beszél ahogy az a fekete mikor megharaptam az undorító kezét aztán megéreztem a számban az izzadság ízét és rendesen rosszul lettem ahogy anyósom szokott amikor görcsöl a mája az alak megijedt és szólt a másik bunkónak hé biztos terhes a ribi azt mondja amaz ez

így már nem oké nekem pocakosnak is tűnt micsoda idióta az van hogy nem volt rajtam haskötő és akkor arrafelé néztek ahol ő pofozkodott a többivel és amikor a fekete odakiáltott nekik mittudoménmit az nem nagyon tetszett a nagydarabnak és azt mondta hogy akkor hagyjuk őket nem akarok balhét azután arra eszméltem hogy elfutottak ő azt kérdezte megsérültél mondtam neki hogy nem de elszakadt a jobbik táskám már régi volt mondta nagyszerű most meg milyen kis higgadt biztosan megijedt amikor hanyatt látott azok között a vadállatok között ő se járt jobban az egyik szeme elég gyászosan fest fölittattam a vért az ajkairól a zsebkendőmmel öregebbnek tűnt tűnik megérdemelte miért hülyézett le amikor szóltam neki nézd azokat az alakokat mindig lehülyéz amikor a rendőrségi híreket olvasom pedig lehet okulni rögtön felismertem hogy galeri még szerencse hogy nem voltak sokan meg van győződve róla hogy megfutamította őket persze én tudom hogy a rosszullétem miatt mentek el meg a pocakom miatt de neki nem mondok semmit nem kell észrevennie hogy már nem olyan a derekam mint amikor még kedden csütörtökön és szombaton járt hozzám és folyton úgy nézett rám mint valami éteri jelenségre az agyamra ment ezért beszéltem neki Albertóról nem szerettem azt a jampit de ő elhitte néha még mindig földühítem hátha megüt és megembereli egy kicsit magát de ma jobb volt láttam hogy élvezettel üti azokat a disznókat így szeretem ráküldhetnék néha egy galerit hátha kicsit magához tér hátha nem fásul bele az örökös gépelésbe meg biliárdozásba amíg nincsenek gondok elégedett nem tudom elviselni néha csak úgy kedvtelésből dühös arcot vágok mert ha nem akkor émelygek tőle persze mindig is így volt Martíntönkreteszi a babusgatással kilencéves és amikor beszél tele lesz a szája nyállal fejlődés helyett visszafejlődik e miatt a nyavalyás szokás miatt, hogy kisbabának tettei magát valamelyik nap majd újra négykézláb találjuk néha megverem és akkor persze én vagyok a szörnyeteg neki könnyű a napkeleti bölcset játszania mert nem kell elviselnie egész álló nap most meg vérzik a szeme jól helybenhagyták olyan mintha álarca lenne de begurul ha nevetek rajta mindig azt hiszi hogy csúfolódom pedig tetszik a szétcincált arcával szeretem így komoran szomorúan aggódva afelett hogy mi történhetett volna legalább kicsit megváltozott az életünk lesz mit mesélnie lehet hogy el sem fogja mesélni viszolyog a dicsekvéstől kétségtelen ő meg én kicsit furcsák vagyunk mások rögtön átölelték volna egymást istenem mit úsztunk meg anyukám édes apukám mi viszont mintha semmi sem csak sétálunk tovább egy méterre egymástól mintha csak tréfa lett volna a galeri és csak játékból hamperegtünk volna a földön azokkal a gyilkosokkal biztos vagyok benne hogy megölnek ha nem hisz állapo-

tosnak az a fekete Szűz Mária Istennek szent Anyja imádkozzál érettünk bűnö a fenébe öten voltak ki olvasta volna a holnapi újságban az asszonyt válságos állapotban szállították kórházba most és halálunk óráján ámen szerencsére itt a gyár fényoszóója világosban már nem mernek újra próbálkozni akárhogy is valamit szeretnék mondani neki nem csak annyit hogy Juan María sem hogy drágám valami mást hogy tudja mellette vagyok szeretem örülök hogy keményen küzdött azokkal talán elég közelebb húzódnom nem mondani semmit csak sóhajtani egy kicsit és megérinteni megérinteni.

KERTES GÁBOR fordítása

EMILY DICKINSON

Vedd vissza – Mennyei Atyánk
A Bűnösség Pillanatát,
Amit a te szent Kezed
A Világba csempészhetett –
Bár kegyesen – bizalmadat
Nekünk, a „Hamunak” add –
Mi megbocsátjuk Neked
Saját Kettősségedet –

Szétnyíló évek közét
Tölts ki a Pillanat –
Ha a Boszorkány eltűnik
A Bűbáj itt marad –

Ezer évek parazsából
Amit eltakart a Kéz
Most minden lángot felvarázsol –
És felérez a Tűz –

Enyém vagy – az orvos
Még mondaná hogy élsz –
De csúszol – csúszol – látni hogy
Néma gödörbe érsz –

Mibe kapaszkodom –
Mire kaphatni választ
Amíg az emlék nélküli
Tenger végképp eláraszt?

A prérihez elég lóhere és darázs,
Egy lóhere, egy darázs,
És kábulás.
A kábulás mindenekfölötti,
Ha nincs a többi.

Mert nem vártam meg a Halált -
Hát megvárt engem Ő -
Ketten ültünk Lovas kocsin -
Meg az Örökidő.

Szép lassan hajtottunk előre -
Nem ismert kapkodást -
Hagytam Munkát és Örömet,
Hogy lessem Mosolyát.

Iskolához értünk - szünetben
Birkóztak alakok -
Elhagytuk a dermedt Mezőt -
A lebukó Napot -

Vagy minket - hagytak ott -
Reszket a Dér - testünkre hűl -
Rajtam csak egy Fátyolruha
Meg Körgallér - csak Tüll -

Elértünk a Házhoz, ami
A Földből Kidagadt -
De alig láttuk a Tetőt -
A Párkány - Föld alatt -

És telnek az Évszázadok -
Gyorsabban mint a nap -
Látom, hogy a Lovak feje
Végtelenbe mutat -

Sírni annyira semmiség -
Oly gyors sóhajtani -
Mégis - cserébe - férfi, nő
Lelkét *így* adja ki!

Ő gyenge volt, de én erős - és -
Bevezethettem oda -
Gyenge voltam, de ő erős és -
Ő vezetett engem - Haza.

Nem volt messze - nyílt az ajtó -
Nem volt sötét - ahol Ő - ment -
Nem volt hangja - semmit nem szólt -
Nem is akartam semmi többet.

Ránk tört a Nap - menni kellett -
Gyengébbek lettünk - mint amik - lettünk -
Kívánta - kívántam - én is -
De semmit se tettünk!

Nem kell Kastélynak lenned - a Kísértet -
Nem kell Ház - megtalál -
Az Elme folyosója - rosszabb
Az igazinál -

Biztonságosabbak az Éjféli
Külső árnyai
Mint a Belső Találkozás
Hideg hívásai -

Biztonságosabb a Kolostor
Kövén a Vágta -
Mint fegyvertelen hagyott magad
Meglátása -

Magadtól mélyen rejtve Benned
Irtózhatol -

A Bérgyilkos a Házban
Kisebb Horror.

A Test - Fegyvert szerez -
Ajtót bezár -
Felsőbb szellemre, Többre vár és
Nem talál -

Úgy hiszem, a Szél Gyökere a Víz -
Nem hangzana oly mélyen
Ha az Ég Árama lenne -
Nincs levegő az Óceán terében -
Mediterrán a szólam -
Fülben a sodrás -
Az Atmoszférában
Tengeri bizonyosság -

Ma még, ma délben
Olyan közel járt
Érinthettem volna -
Éjjelre már
Túl a házon,
Faágon, tornyon,
Most túl a talánon -
A Szerelem annyi csak,
Hogy Mindenüttvaló,
Ez épp elég, a terhe is
Csak így felfogható.

G. ISTVÁN LÁSZLÓ fordításai

SIEGFRIED LENZ

A nagy Wildenberg

A levél új reménnyel töltött el. Pedig rövid volt, nem volt benne megszólítás, közönyös udvariassággal diktálhatták, mindenféle együttérzés és szándék hiányzott belőle, ami egy rejtett vagy véletlen fordulattal esetleg azt akarta volna a tudtomra hozni, hogy jól áll a szénám. Többször is végigolvastam, olyan szavakat keresve, amiket első izgalmamban talán nem vettem észre, és bár hiába próbáltam számomra valami jót kisilabizálni belőle, mégis reményt öntött belém, mert meghívást tartalmazott, vagy inkább ajánlatot, hogy bemutatkozás céljából menjek el az üzembe.

Összehajtogattam a levelet, és betettem a pénztárcámba, hogy szükség esetén kéznél legyen, aztán el is indultam a gyárba. Út közben még sötét volt, és havazott. Egész pontosan egy drótygyárba hívtak, egy hosszan elnyúló, lapos épületbe. Végigmentem egy magas téglafal mellett, amely felfogta a szelet, az utat elektromos ívlámpák világították meg, senki nem jött velem szembe. Az aszfaltba süllyesztett sínek tompán csillogtak, a hó rögtön elolvadt rajtuk. A sínpár egy bejárathoz vezetett, kis ívben lekanyarodott az útról, majd egy drótrács alatt elhaladva eltűnt egy fekete csarnok belsejében. A kapu mellett fából készült portásfülke állt, amit a mennyezetről villanykörte világított meg gyéren.

A körte fényénél észrevettem a portást, egy öreg, mogorva embert, aki ütött-kopott asztala előtt ülve engem figyelt. A háta mögött kokszkályha égett. Odamentem a fülkéhez, a portás az üveghez szorított füllel várta bejelentkezésemet. Én azonban hallgattam. Erre ő bosszúsan kivágta előttem a kis ablakot. Éreztem, amint odabentről az elhasznált, édeskés levegő kitódul a szabadba. A portást nyilván nyugtalanította, hogy túl sok meleg szökhet ki a fülkéjéből, ezért türelmetlenül rám förmedt:

- Kit keres? Be van jelentve?

Azt válaszoltam, hogy iderendeltek, és ha akarja, megmutathatom neki a levelet. Amit egyébként egy Wildenberg nevű ember írt alá.

Amint ezt a nevet kimondtam, a portás órájára pillantott, aztán aggódalmasan és enyhe gúnnyal rám nézett, amiből rögtön megsejtettem, hogy bosszúsága elpárolgott, és helyette valami hivatalos részvét támadt benne irántam.

- Nincs bent Wildenberg úr? - kérdeztem.

- Szinte mindig bent van - mondta a portás. - Nagyon ritkán utazik csak el. De ma már nem tud vele beszélni.

Aztán elmondta, hogy milyen nehéz Wildenberghez bejutni, hogy mennyi gond nyomasztja ezt a nagy embert, aki néma magányában, távoli ajtók mögött hozza meg döntéseit, és ebben az órában értelmetlen volt eljőnöm, még akkor is, ha iderendelték. Inkább próbáljam meg újra holnap, javasolta a portás, és vállat vonva, sóhajtván hozzátette, ez az egyetlen tanács, amit adhat, és jól tenném, ha megfogadnám.

Meg is fogadtam a tanácsát, hazamentem, és másnap kora hajnalban ismét elindultam a gyárba. Az ívlámpák még égtek, hideg volt, és az üzemi konyha felől káposztaszag áradt. A portás barátságosan fogadott, mintha várt volna rám. Intett, hogy maradjak odakint, majd hosszasan telefonált, végül boldog buzgalommal közölte, hogy sikerült intézkednie, most már sínen vagyok, és minden akadály nélkül eljuthatok doktor Setzki irodájába, ahol már vár rám a titkárnője.

A fürge, sovány titkárnő megkínált egy csésze teával, amit ő maga főzött, aztán elnézést kérve valami sürgős munkához látott. A teát jó jelnek tartottam, a kínálás különös módon annyira bizakodóvá tett az ügyemmel kapcsolatban, hogy két cigarettám közül az egyiket oda akartam adni a titkárnőnek, ő azonban visszautasította. Így én sem gyújtottam rá, hiszen az ajtó mögül hallatszókony nyirkorgásból és mormolásból ítélve doktor Setzki bármely pillanatban kijöhetett a szobájából.

Közben odakint kivilágosodott, az ívlámpák elaludtak, és a titkárnő megkérdezte, hogy elolthatja-e a villanyt. Hosszadalmasan és körülményesen válaszoltam neki, abban a reményben, hogy valamilyen társalgást kezdeményezhetek vele, mert szinte helyette is kínosnak éreztem, amiért doktor Setzki ilyen sokáig várakoztat. De a titkárnő nem vette a lapot, hanem ismét azonnal elbástyázta magát biztonságot nyújtó írógépe mögé.

Nagy sokára aztán megjelent doktor Setzki, egy meglepően fiatal ember, végigvezetett egy folyóson, és sűrű bocsánatkérések közepette kért elnézést a hosszú várakoztatásért. Elsősorban azzal mentegette magát, hogy Wildenberg, ez a nagy és magányos munkás senkit nem hagy nyugton, folyton kérdezősködik, ugyanarról a dolgról többször is meg akar bizonyosodni, így aztán lehetetlen tartani a pontos napirendet. Ettől a bemutatástól szinte félelem fogott el, te jó ég, gondoltam magamban, néhány másodperc múlva szemtől szembe fogok ülni ezzel a Wildenberggel, és éreztem, amint a tenyerem izzadni kezd, szinte vágytam vissza a titkárnő szobájába.

Doktor Setzki átment velem egy irodán, és egy szobába vitt, ahol csak

egy asztal és két szék állt. Megkért, hogy üljek le az egyikre, és várjam meg doktor Petersent, Setzki szavaival élve Wildenberg jobbkezét, aki majd a nagy férfiúhoz vezető minden további ajtót fel fog tární előttem. Kísérőm egyébként tájékozottnak látszott az ügyemben, és óriási elragadtatással áradozott Wildenberg ügyességéről, amellyel képes kiválogatni az embereket, majd végül, kezét futólag a vállamra téve, elköszönt. Egyedül maradván még egyszer végiggondoltam szavait, felidéztem a hanglejtését, és hirtelen úgy rémlett, mintha az a csodálat, amellyel Wildenbergről beszélt, burkolt ironia lett volna.

Valamilyen ürüggyel bejött a titkárnő a szobába, és közben közölte, hogy doktor Petersen gyűlésen van. Azt nem tudja, mikor jön vissza, de túl sokáig nem tarthat, mivel az ilyen ülések nagyon fárasztóak. Sokatmondóan felnevetett és magamra hagyott.

A titkárnőnek igaza volt. Alig tíz perc várakozás után megjelent doktor Petersen, egy nagydarab, vizenyős szemű ember. Kért, hogy maradjak csak ülve, aztán rátértünk a pályázatomra. Még mindig Wildenbergnél van, mondta doktor Petersen, a viláéért sem adja ki a kezéből, noha rengeteg a munkája, és ha a kedvében akarok járni ennek a nagy férfiúnak, ne nagyon zaklassam a pályázat miatt, hanem legyenek minél rövidebb.

- Biztos vagyok benne - folytatta doktor Petersen -, hogy minél rövidebbre fogja maga, annál jobb lesz az ő hangulata. Tudja, az ilyen kaliberű emberek mindent röviden és koncentráltan csinálnak. - Aztán megkért, hogy kövessem. Egy ajtóhoz érve kopogott, majd amikor bentről egy hang azt mondta: szabad, még egy sietős mozdulattal emlékeztetett valamennyi tanácsának betartására, és maga elé engedett. Amint beléptem, hallottam magam mögött becsukódni az ajtót.

- Jöjjön - szólt valaki barátságos, halk hangon -, jöjjön csak közelebb!

A sarok felé pillantottam, ahonnan a hang jött, és egy hatalmas íróasztal mögött megláttam egy apró, kínosan mosolygó embert, aki keret nélküli cvikkerével intett felém elveszettségéből, majd odanyújtotta kis, köszvényes kezét, és félénken helyet kínált.

Miután leültem, mesélni kezdett, elmondta az egész gyár történetét, és ha néha, egy szusszanásnyi szünet közben el akartam menni, könyörgőre fogta, hogy maradjak még. Amikor pedig újra és újra leültem, nem győzött hálálkodni, és csak úgy dőlt belőle a panasz, hogy ő milyen magányos, miközben vékony karjával végigtörölgette az üres íróasztalt. Eszembe jutottak a kapott intelmek, és nyugtalanzkodni kezdtem, de Wildenberg beszédkénszere valódinak tűnt, így aztán maradtam.

Még hozzá több órát maradtam nála. Mielőtt elköszöntem volna, szóba

hoztam a pályázatomat. Wildenberg szomorúan elmosolyodott, és biztosított róla, hogy soha nem látott semmiféle pályázatot, néha-néha ugyan eléje raknak valami aláírivalót, nyilván csak magányának enyhítése végett, mert rögtön ki is kapják a kezéből. Suttogva azt tanácsolta, érdeklődjem doktor Setzkinél, neki több a befolyása, és legjobban a portáson keresztül lehet megkönyékezni, de doktor Petersennek sem ártana szólni. Ha pedig biztosra akarok menni, nyerjem meg feltétlenül a két titkárnő kegyeit is. Amit mondott, nagyon hihetően hangzott.

Elbúcsúztam a nagy Wildenbergtől. Mikor az ajtóhoz értem, utánam tipegett, megrángatta a kabátujjamat, és arra kért, hogy minél előbb keressem fel újra. Megígértem neki.

IRCSIK VILMOS fordítása

PRIMO LEVI

Vanádium

A festék lényegénél fogva instabil anyag, hiszen pályafutása egy bizonyos pontján folyékonyból szilárddá kell válnia. Fontos, hogy ez a megfelelő pillanatban és helyen menjen végbe. Ha nem így történik, az lehet kellemetlen, de járhat akár drámai következményekkel is: megesik, hogy egy festék a raktárban időzve szilárdul meg (amint mi mondjuk, durván: „beindul”), ekkor ki kell dobni; vagy az alapgyanta szilárdul meg összekeverés közben, egy tíz- vagy húsztonnás reaktorban, aminek tragikus következményei lehetnek; de az is előfordulhat, hogy a festék egyáltalán nem szilárdul meg, még felhordás után sem, és ilyenkor egyszerűen nevetségessé válik, mert ha a festék nem „szárad”, az olyan, mintha a puska csütörtököt mond, vagy a bika nem képes megtermékenyíteni a tehenet.

A megszilárdulás folyamatában sok esetben a levegő oxigénje is részt vesz. Az oxigén sokféle, létfontosságú vagy éppen romboló hatású ténykedése közül minket, festékeseket az érdekel leginkább, hogy képes reakcióba lépni bizonyos apró molekulákkal, például egyes olajok részecskéivel, hidakat épít ki köztük, s ily módon sűrű, erős hálóra alakítja őket: emiatt „szárad meg” a levegőn például a lenolaj.

Külföldről hoztunk be egy szállítmány festékgyártáshoz való gyantát, méghozzá azon gyanták egyikét, amelyek szobahőmérsékleten, pusztán a levegővel érintkezve megszilárdulnak, de gondunk támadt vele. Ha önmagában vizsgáltuk, a gyanta rendesen száradt, de ha összekevertük egy bizonyos (helyettesíthetetlen) fekete festékanyaggal, száradási képessége erősen csökkent, sőt végül teljesen megszűnt: már többtonnányi fekete festéket halmoztunk fel, amely, hiába próbálkoztunk bármivel, felhordás után reménytelenül ragacsos maradt, mint valami gyászos légyapír.

Ilyen esetekben óvatosan kell eljárni, mielőtt vádaskodni kezdene az ember. A gyanta szállítója a W. volt, egy nagy, köztisztületben álló német üzem, egyike azoknak a csonkoknak, amelyeket a szövetségesek hoztak létre a háború után a mindenható IG-Farben feldarabolásával: az ilyen emberek, mielőtt elismernék, hogy ők a hibásak, bedobják a mérleg serpenyőjébe hírnévük teljes súlyát és egész kifárasztóképességüket. De nem volt mód a vita el-

kerülésére: a többi gyantaszállítmány jól viselkedett ugyanazzal a fekete festékanyaggal, olyan különleges gyantafajtáról volt szó, amelyet csak a W. állított elő, minket pedig szerződés kötött, feltétlenül folytatnunk kellett annak a bizonyos fekete festéknek a gyártását, nem futhattunk ki a határidőből.

Udvarias reklamáló levelet írtam, kifejtettem benne, mi a probléma, s pár napra rá meg is jött a válasz: hosszú volt és pedáns, olyan kézenfekvő megoldásokat ajánlott, amelyekkel mi már hiába próbálkoztunk, és a levél részét képezte a gyanta oxidációjának mechanizmusát bemutató, fölösleges és szándékoltan zavaros magyarázat; írja tudomást sem vett arról, hogy minket hajt az idő, s a lényegről csak annyit mondott, hogy a szükséges ellenőrzés folyamatban van. Nem maradt más, azonnal rendelnünk kellett egy újabb szállítmányt, a W. figyelmébe ajánlva, hogy különös gonddal ellenőrizzék, miként viselkedik a gyanta azzal a bizonyos fekete festékanyaggal.

Az újabb rendelés visszaigazolásával együtt érkezett a második levél, amely csaknem olyan hosszú volt, mint az előző, és egy bizonyos doktor L. Müller írta alá. Ez már valamelyest lényegre törőbb volt, elismerte (habár óvatosan és fenntartásokkal) panaszunk jogosságát, és egy olyan tanáccsal is szolgált, amely kevésbé volt kézenfekvő, mint a korábbiak: laboratóriumuk manói „ganz unerwarteterweise”, vagyis teljesen váratlanul rájöttek, hogy ha a vitatott szállítmányhoz hozzáadunk 0,1 százalék vanádium-naphtenátot, rendbe jön: erről az adalékanyagról mindaddig a festékek világában sohasem esett szó. Az ismeretlen doktor Müller arra kért minket, hogy haladéktalanul ellenőrizzük állításuk helyességét, mert ha megerősítjük, hogy a módszer hatásos, mindkét fél elkerülheti azokat a kellemetlenségeket és kiszámíthatatlan következményeket, amelyekkel egy nemzetközi per és a szállítmány visszaküldése járhat.

Müller. Előző életemben is megfordult egy Müller, de a Müller tucatsnév Németországban, akárcsak pontos megfelelője, a Molinari Olaszországban. Minek is töprengenék ezen? Mégis, miután újra elolvastam a hosszú körmondatoktól roskadozó, szakkifejezésekkel teletűzdelt leveleket, nem tudtam elnyomni magamban a kétséget, azt a fajta kétséget, amely nem hagyja elúzni magát és örökösen ott perceg az ember fejében, akár a szű. Ugyan, legalább kétszázezer Müller él Németországban, hagyd már ezt, inkább a festék rendbe hozásával törődj.

...és ekkor egyszerre felrémlt előttem a második levél egy jellegzetessége, amely előzőleg elkerülte a figyelmemet: nem gépelési hiba volt, kétszer is előfordult, nem „naphtenat”-ot írt az illető, ahogy helyes lett volna, hanem „napterenat”-ot. Azokra a találkozásokra, amelyek abban az immár távoli világban estek meg velem, szinte beteges pontossággal emlékszem: nos, az a

másik Müller, egy felejthetetlen, jeges hideggel, reménykedéssel és rémülettel teli laboratóriumban szintén mindig „beta-Naphtylamin”-t mondott „beta-Naphtylamin” helyett.

Az oroszok már közeledtek, a szövetséges repülőgépek naponta kétszer-háromszor repültek fölénk, hogy megsemmisítsék a Buna gyárat: nem volt egyetlen ép ablaküveg, nem volt víz, gőz, áram; de a parancs úgy szólt, hogy folytatni kell a Buna gumi előállítását, és a németek nem kérdőjelezik meg a parancsot.

Én az egyik laboratóriumban voltam két másik szakképzett rabbal, olyanok voltunk, mint a képzett rabszolgák, akiket a rómaiak hoztattak Görögországból. Dolgozni nem lehetett, de nem is volt értelme: időnk túlnyomó része azzal telt, hogy ha légiriadót jeleztek, szétszedtük a készülékeket, ha pedig lefújták a riadót, újból összeszereltük őket. De mivel a parancsot nem kérdőjelezi meg az ember, egy-egy felügyelő nagy ritkán átküzdötte magát a romokon és a havon, és benézett hozzánk, hogy ellenőrizze, az előírásoknak megfelelően folyik-e a munka a laboratóriumban. Időnként egy kőarcú SS jött, máskor az őrség egyik vén közkatonája, aki rémült volt, mint egy patkány, megint máskor egy civil. Azt a civilt, aki a leggyakrabban jelent meg nálunk, doktor Müllernek hívták.

Meglehetősen nagy tekintélyű ember lehetett, mert mindenki előre köszönt neki. Magas volt és testes, nagyjából negyvenéves, inkább durva, mint kifinomult megjelenésű; velem csak háromszor beszélt, és mindháromszor olyan félénkséggel, amely szokatlanul tetszett azon a helyen, mintha szégyenkezne valamiért. Először csak szakmai kérdésekről esett szó (például a „naphtylamin” adagolásáról); másodszor megkérdezte, miért olyan hosszú a szakállam, mire azt válaszoltam, hogy egyikünknek sincs borotvája, sőt még zsebkendője sem, és hogy hivatalosan hétfőnként borotválják meg minket; a harmadik alkalommal a kezembe nyomott egy gondosan gépelt cédulát, amely feljogosított, hogy csütörtökönként is megborotváljanak, és hogy vételezzek az Effektenmagazinból egy pár bőrcipőt, majd magázva megkérdezte: „Miért ilyen nyugtalan?” Én pedig, mivelhogy akkoriban németül gondolkodtam, magamban erre a következtetésre jutottam: „Der Mann hat keine Ahnung”, ennek az embernek fogalma sincs semmiről.

Első a kötelesség. Sietve kutatni kezdtem, melyik közös beszállítónktól kaphatnék egy vanádiumnaphtenát-mintát, de rá kellett jönnöm, hogy ez nem is olyan egyszerű: ezt a terméket nem gyártják folyamatosan, csak kis mennyiségben és kizárólag megrendelésre állítják elő; elküldtem hát a megrendelést.

Annak a bizonyos „pt”-nek a visszatérése tomboló izgalommal töltött el. A láger utáni korszakomban folytonosan az volt a leghőbb vágyam, hogy kérdőre vonhassam, mint férfi a férfit, valamelyik „másikat”. Ezt a vágyamat csak részben teljesítették be német olvasóim levelei: nem elégitettek ki azok az őszinte, általánosságokra szorítkozó megnyilvánulások, amelyekkel általam sosem látott emberek fejezték ki megbánásukat és együttérzésüket, olyan emberek, akiknek a másik arcát nem ismertem, és akik valószínűleg csupán érzelmileg voltak érintve. Másféle találkozásra vártam, olyan erősen, hogy éjszaka még álmodtam is róla (németül), arra vágytam, hogy az ottaniak egyikével találkozzam, olyan valakivel, aki parancsokat osztogatott nekünk, aki nem nézett a szemünkbe, mintha nekünk nem is lett volna szemünk. Nem azért vágytam erre, hogy bosszút álljak: nem vagyok én Montecristo grófja. Csak azért, hogy helyrerakjam a dolgokat, és annyit kérdezzek: „nos?” Ha ez a Müller az én Müllerem, akkor nem ő a tökéletes ellenfél, mert annak idején valamiképpen, ha csak egy pillanatra is, felébredt benne a szájalom, vagy legalábbis a szakmai szolidaritás kezdetleges formája. Vagy még annyi sem: talán csak rossz néven vette, hogy ebből a furcsa, hibrid lényből, aki félig kolléga, félig eszköz, de valamiképpen mégiscsak vegyész, hiányzik a laboratórium megkívánta Anstand, vagyis illendőség; ám a társai még ennyit sem éreztek. Nem ő volt a tökéletes ellenfél: de tudjuk, hogy a tökéletesség csak a mesében létezik, az életben nem.

Kapcsolatba léptem a W. képviselőjével, akivel eléggé bizalmas viszonyban voltam, és megkértem, hogy diszkrétan nyomozzon ki néhány dolgot doktor Müllerről: hány éves?, hogy néz ki?, hol volt a háború alatt? A válasz gyorsan megérkezett: az életkor és a külső stímmelt, az illető előbb Schkopauban dolgozott, ahol elsajátította a gumigyártás technológiáját, majd az Auschwitz melletti Bunában. Megszereztem a címét, és küldtem neki – mint magánember a magánembernek – egy példányt az *Ember ez?* német kiadásából, egy kísérőlevéllel, amelyben azt kérdeztem, tényleg ő-e az auschwitzi doktor Müller, és emlékszik-e „a három emberre a laboratóriumból”; nos, bocsássa meg, hogy ilyen durván betörök az életébe, és egyszer csak visszatérek a semmiből, de én vagyok a hármak egyike, amellet, hogy a nem száradó gyanta miatt aggódó ügyfél is én vagyok.

Felkészültem a válaszra való várakozásra, miközben a két cég között tovább folyt, mint egy hatalmas, végtelenül lassú inga mozgása, a kémiai-hivatalos levélváltás az olasz vanádiummal kapcsolatban, amely nem működött olyan jól, mint a német. Épp ezért kérjük, szíveskedjenek sürgősen elküldeni a termék specifikációját, és légi úton eljuttatni hozzánk 50 kg-ot, melynek árát szíveskedjenek levonni s a többi. Technikai szempontból látható-

lag jól haladtak a dolgok, de nem volt világos, mi lesz a hibás gyantaszállítvány sorsa: árengedménnyel megtartjuk, vagy visszaküldjük a W. költségére, vagy döntőbírótságához fordulunk; eközben, amint szokás, kölcsönösen jogi lépésekkel fenyegettük egymást, „gerichtlich vorzugehen”.

A „magánválasz” csak nem akart megérkezni, s a várakozás legalább olyan bosszantó és idegfejtő volt, mint a két cég közti viszály. Végül is mit tudok az emberemről? Semmit: valószínűleg mindent kitörölt az agyából, szándékosan vagy akaratlanul; a levelem és a könyvem az ő szemében illetlen, kellemetlen betolakodás, ügyetlen felhívás a jól leülepedett üledék felkavarására, az Anstand elleni merénylet. Nem is fog válaszolni. Kár: ugyan nem ő a tökéletes német, de hát vannak-e tökéletes németek?, vagy tökéletes zsidók? Ez csak absztrakció: az általánosból a különösbe való átmenet mindig izgalmas meglepetéseket tartogat, amikor a kontúrok nélküli, lárvaszerű másik fél, lassanként vagy hirtelen, kirajzolódik előttünk, és Mitmenschsé, ember-tárrsá válik, teljes terjedelmében, a maga szeszélyeivel, anomáliáival és anakolutiáival. Időközben két hónap is eltelt: már nem fog válaszolni. Kár.

A válasz végül megérkezett, 1967. március 2-án kelt, az elegáns levélpapíron enyhén gót jellegű fejléccel. Afféle bevezető levél volt, rövid és tartózkodó. Igen, ő a Buna gyárbeli Müller. Elolvasta a könyvemet, izgalommal fedezte fel az ismerős embereket és helyeket, örül, hogy túléltem a történeteket; érdeklődött a két másik „laboratóriumi emberről”, és ebben még nem is lett volna semmi furcsaság, mert néven neveztem őket a könyvben; de Goldbaum felől is érdeklődött, pedig őt nem neveztem meg. Hozzátette, hogy ez alkalmából újraolvasta az arról az időszakról készített feljegyzéseit: szívesen látná el őket magyarázattal egy remélhetőleg bekövetkező személyes találkozásunk során, amely „mind nekem, mind Önnek hasznára válna, és szükséges lenne ahhoz, hogy túllépjünk a szörnyű múlton” („im Sinne der Bewältigung der so furchtbaren Vergangenheit”). Végül azt is kijelentette, hogy valamennyi rab közül, akikkel Auschwitzban találkozott, én tettem rá a legerősebb és legtartósabb benyomást, de lehet, hogy ezzel csak hízelegni akart: a levél hangneméből és főként a „múltból való túllépésről” szóló mondatból arra következtettem, hogy ez az ember valamit vár tőlem.

Most nekem kellett válaszolnom, és zavarban voltam. Hiszen a vállalkozásom sikerrel járt, elkaptam az ellenfelet; ott volt előttem, majdhogynem kolégák voltunk, mindketten festékesek, fejléces levélpapírra írt, akárcsak én, és még Goldbaumra is emlékezett. Kissé még homályos volt az alakja, de nyilvánvaló volt, hogy valami feloldozásfélét akar tőlem, mert a múlton neki kell túllépnie, nem nekem: én csak annyit akartam tőle, hogy adjon árengedményt

egy hibás gyantaszállítmányra. A helyzet érdekes volt, de szokatlan: csak részben vágott egybe azzal, amikor a gonosztevő a bíró előtt áll.

Először is: milyen nyelven válaszoljak neki? Nem németül, az biztos; nevetséges hibákat követtem volna el, ez pedig nem illett volna a szerepemhez. Mindig jobb, ha az ember ismerős terepen harcol: olaszul írtam neki. A laboratóriumi társaim meghaltak, nem tudom, hol és hogyan; Goldbaum is meghalt a hidegtől és az éhségtől, a tábor kiürítését követő menet során. Ami engem illet, a lényegét tudhatja a könyvből és a vanádiumról szóló hivatalos levelezésből.

Sok kérdésem lett volna hozzá: túl sok, és túl nehezek, neki is és nekem is. Auschwitz – miért? Pannwitz – miért? A gyerekek a gázkamrában – miért? De éreztem, még nincs itt az ideje, hogy átlépjem a határt, ezért csak azt kérdeztem tőle, elfogadja-e azokat a kimondott és kimondatlan ítéleteket, amelyek a könyvemben foglaltak. Úgy gondolja-e, hogy az IG-Farben önként alkalmazott rabszolgákat? Tudott-e akkoriban az auschwitzi „létesítményekről”, amelyek naponta tízezer életet nyeltek el, hét kilométerre a Buna gumigyártótól? És ha már megemlítette az „arról az időszakról készített feljegyzéseit”, küldene egy másolatot?

A „remélhetőleg bekövetkező találkozóról” nem szóltam, mert félelemmel töltött el. Kár lenne szépíteni, szeméremről, undorról, tartózkodásról beszélni. A félelem volt a helyes szó: ahogy nem éreztem magamat Montecristo grófjának, úgy nem éreztem magamat Horatius-Curiatiusnak sem; úgy éreztem, nem lennék képes az auschwitzi áldozatokat képviselni, és úgy láttam, Müller sem tekinthető a gyilkosok képviselőjének. Ismerem magamat: nem vagyok rátermett vitázó, az ellenfél elvonja a figyelmemet, jobban érdekel emberként, mint ellenfélként, csak hallgatom, és a végén még hiszek neki; a megvetés és a helyes megítélés csak később ér utol, a lépcsőházban, amikor már semmi sem megyek vele. Jobb, ha levélben folytatom.

Müller a cége nevében megírta, hogy elküldték az ötven kilót, és a W. reméli, hogy barátságosan megegyezünk s a többi. Csaknem ezzel egy időben megérkezett az otthoni címemre a levél, amelyet vártam: de nem olyan volt, amelyet vártam. Nem volt szabályos mintalevél; ezen a ponton, ha ez kitalált történet volna, csakis kétféle levéllel rukkolhatnék elő; a jó útra tért német alázatos, meleg hangú, keresztényi soraival; vagy a megrögzött náci elvetemült, gőgös, jeges hangú levelével. De ez nem kitalált történet, és a valóság mindig bonyolultabb, mint a fantázia: nem olyan jól fésült, érdekesebb, kevésbé kerek. Ritkán simul egy síkra.

Nyolcoldalas levél volt, és a borítékban egy fénykép is lapult, amelytől ijedten összerementem. Az az arc volt rajta: öregebb lett, de az ügyes fény-

képész meg is nemesítette, úgy éreztem, újra ott tornyosul fölöttem, és ki mondja azokat a pillanatnyi, szórakozott sajnálat diktálta szavakat: „Miért ilyen nyugtalan?”

A levél láthatólag nem gyakorlott írótól származott: szónokias volt, tele féligazságokkal, kitérőkkel, túlzott dicséretekkel, megható volt, pedáns és félszeg: lehetetlen volt a maga egészében megítélni.

Az auschwitzi eseményekért az Embert tette felelőssé, így általánosságban; fájlalta, ami történt, és a könyvemben szereplő többi emberben talált vigaszt, Albertóban, Lorenzóban, „akikkel szemben kicsorbulnak az éjszaka fegyverei”: a mondat tőlem származott, de őtől olvasva képmutatónak és hamisnak éreztem. Elmesélte a történetét: „miután eleinte elragadott a Hitler rezsimje iránti általános lelkesedés”, felvételét kérte egy nacionalista diákszövetségbe, amelyet nem sokkal ezután hivatalosan beolvasztottak az SA-ba; ekkor sikerült kilépnie, „tehát ez is lehetséges volt”, jegyezte meg. A háborúban a légvédelemhez hívták be, és csak akkor, a városok romjai látán érzett „szégyent és megvetést” a háború miatt. '44 májusában hasznát vehette vegyészai képzettségének (akárcsak én!), az IG-Farben schkopapai gyárába osztották be, az auschwitzi gyár ennek a felnagyított mása volt: Schkopauban az volt a feladata, hogy ukrán lányok egy csoportját tanítsa be a laboratóriumi munkára, övelük egyébként én is találkoztam Auschwitzban, és nem értettem, miért vannak ilyen furcsán bizalmas kapcsolatban doktor Müllerrel. Csak 1944 novemberében helyezték át a lányaival együtt Auschwitzba: Auschwitz neve akkoriban nem mondott semmit, sem neki, sem az ismerőseinek; mindazonáltal, amikor megérkezett, rövid bemutatkozó látogatást tett a műszaki igazgatónál (feltehetően Faust mérnöknel), aki figyelmeztette, hogy „a Buna-beli zsidók csak a legalantasabb munkákat kaphatják, és a sajnálkozás nem megengedett”.

Közvetlen felettese az a doktor Pannwitz lett, aki furcsa „államvizsgának” vetett alá, hogy megbizonyosodjon szakmai képességeimről: Müller láthatólag lesújtó véleménnyel volt főnökéről, aki, mint tudtomra adta, 1946-ban meghalt agytumorban. Müller feladata a Buna-beli laboratórium megszervezése volt: azt állította, annak idején nem tudott semmit arról a bizonyos vizsgáról, és hogy ő maga választott ki minket, a három szakembert, és első sorban is engem; e szerint a valószínűtlen, de nem lehetetlen állítás szerint tehát úgy tűnik, neki köszönhetem a megmenekülésemet. Azt állította, ket-tönket majdhogynem egyenlő felek közti barátság fűzött össze; hogy tudományos kérdésekről beszélgetett velem, és hogy ez alkalomból eltöprengett, „milyen sok emberi értéket rombolnak le más emberek, pusztá brutálitásból”. Én nemcsak hogy nem emlékeztem semmiféle ilyen beszélgetésre

(és amint mondtam, az akkori dolgokat kitűnően megőrizte a memóriám!), de a pusztá feltételezés is, a háttérben az ottani széthullással, kölcsönös bizalmatlansággal és halálos fáradtsággal, teljes képtelenségnek tűnt, ami csak is valami ártatlan, utólagos wishful thinkinggel magyarázható; talán már sokaknak elmesélte ezt a történetet, és most nem fogta fel, hogy az egyetlen ember a földön, aki nem hiheti el, az én vagyok. Talán jóhiszeműen egyfajta kellemes múltat épített fel magának. Nem emlékezett két részletre, a szakállra és a cipőre, de emlékezett más, ezekkel egyenrangú és szerintem hihető esetekre. Tudott a skarlátomról, és aggódott, hogy megmaradok-e, különösen amikor megtudta, hogy kiürítik a tábort és a rabokat gyalog hajtják tovább. 1945. január 26-án az SS beosztotta a Volksturmba, abba az alkalmatlankból, öregekből és gyerekekből álló, szedett-vedett seregbe, amelynek fel kellett volna tartóztatnia a szovjeteket; szerencsére megmentette a korábban említett műszaki igazgató, aki megengedte, hogy a hadtápvonalban húzza meg magát.

Az IG-Farbenre vonatkozó kérdésekre szűkszavúan annyit felelt, hogy igen, alkalmaztak rabokat, de csak azért, hogy megvédjék őket: sőt azt a (képtelen!) véleményt fogalmazta meg, hogy az egész Buna-Monowitz, a maga gigászi, nyolc négyzetkilométert elfoglaló létesítményeivel, azért épült, hogy „megvédjék a zsidókat, és lehetővé tegyék a túlélésüket”, és a sajnálkozást tiltó parancs csupán „eine Tarnung” volt, színlelés. „Nihil de Principe”, az IG-Farben nem érheti vád: az emberem még ekkor is az IG-Farben utódaként működő W. alkalmazottja volt, és az ember nem köp a saját tányérjába. Rövid auschwitz tartózkodása alatt, írta, „egyszer sem jutott a tudomásomra olyan körülmény, amelyről úgy tűnt volna, hogy a zsidók megölését szolgálja”. Ellentmondásos, bántó, de nem lehetetlen: akkoriban a hallgatag német többség igyekezett minél kevesebbet tudni, és épp ezért megszokták, hogy ne tegyenek fel kérdéseket. Nyilvánvalóan ő sem kért magyarázatot senkitől, saját magától sem, pedig a krematórium lángjai tiszta időben a Buna gyárban is jól látszottak.

A végső összeomlás előtt nem sokkal amerikai fogságba esett, és pár napig egy hadifogolytáborban tartották, amelyet ő, akaratlan szarkazmussal, „primitíven felszereltnek” nevezett: Müllernek tehát, akárcsak a laboratóriumi találkozásunk idején, most, a levél írásakor sem volt fogalma, „Ahnungja” semmiről. 1945. június végén tért vissza a családjához. Ez volt a lényege a feljegyzéseinek, amelyeket szerettem volna megismerni.

A könyvemben, úgy érezte, meghaladtam a judaizmust, beteljesíttem azt a keresztény alapelvet, amely szerint szeretnünk kell ellenségeinket, és tanúbizonyságát adtam az Emberbe vetett hitemnek. A levelet megint

csak azzal fejezte be, hogy találkozni kell, akár Németországban, akár Olaszországban, ahová szívesen eljön, bárhová és bármikor, ahogy nekem jó: lehetőleg a Riviérára. Két nappal ezután hivatalos csatornákon levél érkezett a W.-tól, amely – bizonyára nem véletlenül – ugyanakkor kelt, mint a hosszú magánlevél, és ugyanaz az aláírás szerepelt rajta; békülékeny hangú levél volt, elismerték, hogy ők a hibásak, és kijelentették, hogy bármilyen ajánlatot készek elfogadni. Értésünkre adták, hogy minden rosszban van valami jó: az eset kapcsán fény derült a vanádium-naphthenát jótékony hatására, ezért a jövőben ezt a szert már eleve hozzákeverik a gyantához, bármelyik vevőjüknek szánják is a szállítmányt.

Most mit tegyek? Müller személyisége „entpuppt”-tá vált, kibújt a bábjából, világos körvonalakat öltött, fókuszba került. Sem gazember nem volt, sem hős: ha kiszűrte az ember a retorikát meg a jó- vagy éppen rosszhiszemű hazugságokat, jellegzetesen szürke emberpéldány maradt, a vakok közti félszeműek sokaságának egyik tagja. Meg nem érdemelt dicsérettel illetett, amikor azt az erényt tulajdonította nekem, hogy szeretem ellenségeimet: nem, annak ellenére, hogy egykor, régen bizonyos előjogokban részesített, és a szó szoros értelmében nem is volt az ellenségem, nem voltam képes szeretni. Nem szerettem, és nem akartam találkozni vele, viszont némi tisztelet ébredt bennem iránta: félszeműnek lenni nem kellemes. Nem volt sem rest, sem süket, sem cinikus, nem alkalmazkodott, igyekezett elszámolni a múlttal, de a helyes végeredmény csak nem akart kijönni: ő pedig mindent megtett, hogy kijöjjön, talán még csalt is egy kicsit. Lehet-e sokkal többet elvárni egy volt SA-tagtól? Ha összevettem más becsületes németekkel, akikkel a strandon vagy a gyárban találkoztam, egyértelműen az ő javára billent a mérleg: félénken, körülírásszerűen ítélte el ugyan a náciizmust, de legalább nem próbálta mentegezni. Párbeszédre törekedett: volt lelkiismerete, és mindent elkövetett, hogy megnyugtassa. Az első levelében „a múlton való túllépésről” beszélt, „Bewältigung der Vergangenheit”: később megtudtam, hogy ez bevett fordulat, a mai Németország kedvelt eufemizmus, amelyet egyöntetűen „a náciizmustól való megszabadulásként” értelmeznek; de a kifejezésben rejlő „wält” fő megjelenik olyan szavakban is, amelyek azt jelentik: „uralom”, „erőszak”, „megerőszködés”, és azt hiszem, ha így fordítanánk a kifejezést: „a múlt eltorzítása” vagy „a múlt megerőszködése”, nem járnánk nagyon messze a legmélyén megbúvó jelentéstől. De mégiscsak jobb az, ha valaki ilyen közhelyekbe menekül, mint a többi német viruló tompultsága: a „túllépésre” tett erőfeszítései ügyetlenek voltak, kissé nevetségesek, dühítőek és elszomorítóak, de mégis tisztességesek. És még egy pár cipőt is szerzett nekem, nem igaz?

Az első szabad vasárnapomon, bár tele voltam kétségekkel, nekigyürköztem, hogy megírjam a lehető legőszintébb, legkiegyensúlyozottabb és legméltóságteljesebb választ. Elkészítettem a piszkozatot: megköszöntem neki, hogy felvett a laboratóriumba; kinyilvánítottam, hogy kész vagyok megbocsátani az ellenségeimnek, talán még szeretni is kész vagyok őket, de csak akkor, ha a megbánás jeleit mutatják, vagyis amikor megszűnnek ellenségnek lenni. Ellenkező esetben, annak az ellenségnek, aki ellenség marad, aki továbbra is ragaszkodik ahhoz, hogy szenvedést okozzon, bizonyosan nem szabad megbocsátani: meg lehet próbálni megmenteni, lehet (sőt muszáj!) vitatkozni vele, de a kötelességünk az, hogy ítéletet mondjunk felette, nem az, hogy megbocsássunk neki. Ami pedig az ő viselkedésének a megítélését illeti, hiszen a levelében hallgatólagosan erről érdeklődött, diszkréten két olyan, általam ismert esetet idéztem fel, amikor német kollégái jóval bátrabban jártak el velünk kapcsolatban, mint amit ő állított magáról. Elismerem, hogy nem mindenki születik hősnek, és hogy egy olyan világ, ahol *mindenki* olyan lenne, mint ő, vagyis becsületes és fegyvertelen, elviselhető volna ugyan, de ilyen világ a valóságban nem létezik. A valóságos világban fegyveresek vannak, akik Auschwitzot építenek, és éppen a becsületesek és fegyvertelenek egyengetik az útjukat; ezért Auschwitzért minden német felelős, sőt minden ember, és Auschwitz után senki sem lehet többé fegyvertelen. A riviérai találkozóról nem ejtettem szót.

Aznap este Müller felhívott telefonon Németországból. Rossz volt a vonal, és különben is, telefonon már nem értem olyan jól a német beszédet: a hangja fáradt volt és valahogy megtört, beszéde izgatott. Bejelentette, hogy pünkösdkor, vagyis hat hét múlva Finale Liguréba utazik: találkozhatunk? A kérdés felkészületlenül ért, igent mondtam; megkértem, hogy később még pontosítsa, mikor érkezik, és félretettem az immár felesleges piszkozatot.

Egy héttel később Müllerné értesített, hogy doktor Lothar Müller élete hatvanadik évében váratlanul elhunyt.

TODERO ANNA fordítása

Ellenőrzött visszhangeffektus

Egy vastag falú üveg pohár, a széle kicsorbulva, színültig fehérborral, olívaolaj-színű, az asztali lámpa éles fénye, egy köteg fehér papír, a vízcsapok morajlása, melyet a csőrendszer továbbít az egész tömbházban, egy résnyire nyitott ajtó, nappali, egy másik résnyire nyitott ajtó tűnik elő az előbbi nyílásában, az ebédlőben Cornelia tárgyal valamiről az egyik kolléganőjével. Térdének egy része, néha az orra és a homloka, máskor az alkarja tölti ki az ajtó magas és szűk nyílását. A hangjuk, mely időnként egy-egy élesebb magánhangzót, vagy éppenséggel egy-egy egész szót bocsát útjára, értelmezhetetlenül, kontextus nélkül. A világ tehát, de az a világ, amely egy ehhez hasonló résen át látható, afunkcionális, anatómiailag értelmezhetetlen darabokra esve. Az egyik ajtó hirtelen becsapódik. Most, minden bizonnyal, a pletykálgodás egy olyan hőfokára jutottak, amely nem tűri a túl sok fültanút. Hosszan az ajtóra szegezett tekintet. „Ember, most egérré lettél, mondja a Festő, egy szürke bundájú, rémült tekintetű egérré. Leülsz az íróasztalodhoz, valamiféle papírok elé, de még csak nem is kezded el rágcáslni, elolvasni vagy megoldani, ami rajtuk van, valójában egy lyukat keresel, hogy minél hamarabb elbújhass. Akarsz egy kávét? Gyere, főzzünk egy kávét! Vagy félsz, hogy megárt az artériáknak? Egyébként az első alkalommal, amikor ilyesmivel állsz elő, kidoblak. De tudod, hogy? Összecsomagollak és kidoblak az ablakon. Irgalmas vagyok, mert földszinten lakunk. És irgalmas vagyok, mert tudom, hogy azelőtt kóbor kutya voltál, és azért lett egér belőled, mert nem vitt el a sintér. A sintér elfeledkezett rólad, ember! És akkor azt hitted, hogy ez így rendben van, elég lesz egy kanálka cukor?”

Hallgattad, s közben szokás szerint alig bírtál elfojtani egy mosolyt, és közelről vizsgálgattad az egyik alighogy elkezdett, nagy formátumú vásznát. Tudtad, hogy ez idegesíti. Bizonyos színhatások titkai akarata ellenére feltárultak, és ha a későbbiekben, amikor a kép elkészült, megjegyezted, hogy „tudom, ezt hogyan csináltad, előbb így, majd amúgy is húztál egy ecsetvonást!”, fellobbant, spionnak nevezett, úgy érezte, jogsérelem érte. Néha azonban, noha figyelmesen tanulmányoztad a kép különböző fázisa-

it, nem sikerült rajtakapnod, és olyankor kimondhatatlanul boldog volt, úgy tetszett, jobban örül ennek, mint egy nagy sikerű kiállításnak.

Három óra húsz perckor nyílik az iroda ajtaja, egy erőteljesen előretolt hegyes orr, az irodabeliek által jól ismert orr jelenik meg az ajtókeretben, „mi a fenét akarhat ez is, mindjárt fél négy, indulnunk kell haza”. A résnyire tárt ajtó összepréselte tekintet nem időzik nyomatékosan a máris összecsomagolt papírkupacokon, tehát nem éppen főnöki tekintet, keres valamit, és amint megtalálta, mosoly ragyogja be:

- Griguca elvtárs, ne menj el, ember, valamit akarok mondani, rendben?

- Igen, elvtárs, deee...

De az ajtó becsukódik. Most jut eszébe, hogy valamit mondani akar, eddig nem ért rá! A többiek öltözködni kezdenek, a nők a fiókokban külön erre a célra őrizgetett tükröcskében ellenőrzik az ábrázatukat. Fél négy. Sorban, többé-kevésbé sokatmondóan, elköszönnek tőled.

- *Out of graces, back in graces!* - mondja az utolsó, és a sapkájával egy viccesen eltűzött pukedlit csinál.

Belekortyolsz a borba és fintorogsz. Nem tartod magad nagy szakértőnek, de mivel nem vagy hozzászokva ehhez a sokat dicsért nedűhöz (egyek szerint az esztétikai elvek zömének egyszerű alkalmazásával ugyanúgy elemezhető, akár egy műalkotás), az első kontaktus rendszerint kellemetlennek tűnik fel számodra. Rendet raksz az íróasztalodon, főlegesen tologatod az asztali lámpát, hogy egy optimális helyet találj neki, és a tekinteted újból ráalvad a sárgás színű borra és a bort körülölelő, nem túl elegáns pohárra.

Az a bor vörös volt, sötét színű, majdnem fekete, az üzletfelelős régen elfeledett személyes tartalékkészletéből vette elő, és Fatache, értékelve a gesztust, azonnal hosszadalmas előadásba fogott arról, hogy mit is jelent a minőség az ilyen borok esetében, közben kortyolgatott belőle, hivatkozott bortermelői ismereteivel, amelyeknek, noha nem voltak a legpontosabbak, az üzletfelelős (még álltában, kissé előrehajolva) elismerő csodálattal adózott. Téged, akárhogy is, meglepett, hogy „Fatache elvtárs” az asztalához invitált, és időről időre megpróbáltál közbeszűrni ezt-azt, nyilván, hogy igazat adj neki. Triescu is folyton egyetértett Fatachéval, naivnak tette magát a borászat területén és álkérdésekkel bombázta. Körülbelül tíz perc múlva az üzletfelelős udvariasan kimentette magát, értésünkre adva, hogy igen sok a dolga (valóban, ezek után még egy félóráig sétálgatott fel s alá a teremben, figyelte a pincéreteket, diszkrét jelzéseket adva számukra, vagy a tekintetével lehordva őket), és elment. Fatache még egy ideig a boros témát folytatta (te

és Triescu továbbra is csupa fül voltatok, igenlő gesztusok és „elképesztő!” felkiáltások), aztán áttért a külföldi utazásaira, a nőkre, a zsidókra, egyéb rosszízű pletykákra. Időnként töletek is akart egy-egy viccet hallani, és örültek, nyilván visszafogottan, amikor Fatache harsányan kacagott, eltévesztve a vicc csattanóját.

Mindezt most papírra kellene vetni és már úgy látszik: a lámpa sem áll jó helyen, a bőröd érthetetlen módon viszket, az ajtó, amelyet a nők konspiratíván becsuktak, idegesít, a bornak valamiféle lehetetlen íze lett.

- Mikor veszel ki te is néhány szabadnapot, nem szabadságot, hanem csak úgy, ötletszerűen, hogy elugorjunk a Nyugati-havasokba? Vagy nem engedi az asszony?

- Most nem lehet, de majd megoldom!

- Hadd mutassak néhány ott készített képet, mondtam, hogy vettem egy gerendaházat? Háromezer, nem a falu főterén van, és az emberek elköltöztek, nincs mit kezdjenek vele, örültek, hogy találtak egy bolondot, aki háromezret ad érte!

Látod magad előtt amint rendet rak a mocskos faasztalon, elővesz két csészét, hamuzót, cigarettát, elolt egy lámpát, felkapcsol egy másikat, „ez egy mániákus!”, mondd magadban és megpróbálsz elképzelni ott, a döngölt padlójú gerendaházban, látod amint türelmesen tüzet gyújt, valójában csodálsz folyamatos rituális érintkezését az anyaggal, és olyan örömet észlelsz az arcán, amely számodra hozzáférhetetlen.

- Beadtam előhívásra, holnap kész a film, s akkor majd nekilátok, találtam valami klassz magyar papírt, kitűnő a kontrasztja. Vagy inkább meséljem el, hogy mit ettem tegnap, akarod, hogy elmeséljem, mit ettem tegnap?

- Nem!

- Ugyan már, te csapzott egér, hagyd, hogy elmeséljem, egy igazi bankett volt!

Egyre inkább nehezedre esett, hogy félbeszakítsd, hogy kérdéseket tegyél fel, vagyis hogy rávedd, hogy arról beszéljen, ami téged gyötör.

Az iroda ajtaja végül ismét kinyílt (egyedül voltál, cigarettáztál, és fél négy múlt tíz perccel) és előbb annak a nevetséges orrának (még inkább nevetséges, ha egy főnöké) csinált helyet, majd magának, Bencunak, és az ő csalafinta mosolyának, amely bármely pillanatban kész volt áthatolhatatlan maszkká változni.

- Griguca elvtárs - mondta miközben leült és intett, hogy ülj vissza (a munkahelyeden Griguca vagy Griguca elvtárs vagy, a lányoknak, amikor még nőtlen voltál, Grig, a személyiben Gregor Vancea, az egyetemen

„Volens nolens, agheasmus Gregorius bebit” voltál, otthon pedig Cornelia ugyancsak Grignek szólít), elmondom, miért kértem, hogy maradj még egy kicsit, siettél?...

- Nem.

- Jól van, nézd... te ott voltál akkor, amikor Fatache a minisztériumból Szebenben lerészegedett, csinált, amit csinált, amikor ti fizettetek, te meg Triescu, nemde?

- Háát igen, ott voltam, de...

- Na, és arra kérek, ne érts félre, azt akarom, Triescu már megtette, hogy néhány oldalon írd le, *éppég úgy, ahogy történt!*

- !!!

- Tudod... vagyis, még egyszer kérek, ne érts félre, te komoly ember vagy, nekünk össze... *sját* erőinket... érted? vagyis... az ilyen alakokat, akik... kapcsolataik útján, vagy mert azt a benyomást keltik, mintha lennének kapcsolataik, tudod... *az érték*, ember, na és ha a minisztériumban dolgozik, mi pedig itt? *Éppég úgy, ahogy történt*, neem... kitalálni vagy mit tudom én mi, nem... érted, amit mondok?

- Igen, de...

- Tudom, nem kell félned, senki nem tudja meg, nézd, még csak aláírnod se kell, leírod, *ahogy történt*, és kész, rendben? Képes vagy rá? Griguca? Képes vagy rá, ember?

- Képes lennék, de...

- Na figyelj rám, hazamégy, de kérek, gondolkozz rajta, majd meglátod, felidézed hogyan történt, így van, és leírod. Két-három oldal, nem több, rendben?

Halkan beszélt, szinte suttogva, noha az irodában már nem volt senki, és lehet, hogy a környező irodákban sem, mélyen az asztal fölé hajolt, feléd, te igyekeztél távol tartani tőle a cigarettát, vagyis hogy ne zavarja a füst, ő pedig, noha nemdohányzó, nem is zavartatta magát, és végül belementél.

- Deee... köztünk marad, rendben? Senki nem tudja meg! - tette hozzá és megszorította a kezéd, majd engedte, hogy elmenj.

Ő még maradt egy kicsit, valami dolga volt. Feltehetőleg el akarta kerülni, hogy együtt távozzatok.

Kinn az utcán az eső utáni levegő jókedvre hangolt, de ez nem tartott túl sokáig és semmi esetre sem a nap teljes hátralevő részében. Nem volt kedved túl sokat gondolkodni a belélegzett levegőn. Úgyhogy hirtelen azt érezted, fel kell hívnod a Festőt. Nem tudtad, hogy otthon van-e, elment pár napra a Nyugati-havasokba, de szerettél volna néhány szót váltani valakivel. Meg akartad hallgatni az ő elsuttogott, minden realitást figyelmen kívül ha-

gyó, mulatságos vélekedéseit. Miután felvette a telefont, és elindultál hozzá, azon gondolkoztál, miként fogod megkérdezni tőle a legtermészetesebb módon, hogy: „Egy kisleány azt kéri tőled, hogy kövess el egy számárságot egy nagyleány rovására. Mit kell tenned ebben az esetben?”, és miként fogod ezek után örömmel meghallgatni az esztelenségeit. De most várnod kellett a megfelelő alkalomra.

- Van a feleségemnek egy kolléganője, aki éppen nem tudom, hányadik házassági évfordulóját ünnepelte, tudod, ilyen, hogy is nevezik őket, újjagdagok, és úgy döntöttek, hogy *partit* rendeznek. Hallod, „*parti*”-t! A szerencsétlen hülyék! És azt mondja a feleségem: „Vedd fel az öltönyödet, mert egy *partira* megyünk.” Én előző nap egész nap vonatoztam, és ha öltönyről van szó, rendszerint feldühödöm, de a „*parti*” szó hallatán kitört belőlem a röhögés, és elmentem. Tízórányi éhség gyűlt össze bennem a vonaton, ha ismered az érzést. Ha kérsz még kávét, nézd, ott a bögre!

Az új kép, amelyen dolgozott mintha egy zsúfolt, otromba kis házakból álló külváros részlete lett volna, egy nyomornegyed utcája, vagy bontás alatt álló lakótelep. Mindenféle színes, mértani foltok vettek körül egy valamiféle fehér négyzetet, amely a központi részt foglalta el és egy nyitott ablaknak látszott, alul félénken szelte át két virágzó ágacska. A keret alatt. A Festő beszélt, izgett-mozgott, egyedül kacagott. És ezek után hogyan tudtad volna eltéríteni, hogy feltehesz neki egy kérdést és a tetteid erkölcsi dimenziói felé irányítsd? Rávedd, hogy okosan beszéljen a főnöködről, Bencuról, aki a minisztérium legfontosabb intézményének az osztályvezetője, és véleményt mondjon, a maga módján, arról a „két-három oldalról”, amit neked kellene megírnod Fatachéről, Bencu minisztériumi megfelelőjéről?

Szó, mi szó, Fatache akkor *tökrészegre* itta magát, szidta a pincéreket, ve-rekedni akart a szomszéd asztalnál italozgató munkásokkal, mindenkinek meg akarta mutatni, hogy „kicsoda is ő”, orruk alá dugta az igazolványát, te és Triescu igyekeztek leállítani, és hirtelen megundorodtatok „Fatachétól, a *nagyleánytól*”, de hogy innen odáig juss, hogy orvul hátulról ledöföd úgy, ahogyan Bencu kéri, még meg kell tenni néhány lépést. Valóban, a pincérekkel lezajlott veszekedés után az asztalra egy borsos számla került, mindenki elfelejtette, hogy a bort az üzletfelelős hozta és ajánlotta fel ajándékba, Fatache már beszámíthatatlan volt, az üzletfelelős eltűnt, Triescuval együtt kifizettétek a teljes fogyasztást, de ez még egyáltalán nem jelentette azt, hogy Fatache arra kényszerített benneteket, hogy fizessétek az italát.

Az ajtó ismét kinyílt, ezúttal szélesebbre, és Cornelia barátnője jött be, hogy elbúcsúzzon tőled.

- Hogy vagy, Grig? – kérdezi, és bűnös mosollyal vállat vonsz, de neki nincs ahonnan tudnia, hogy mit keres a bűn a mosolyodban, így aztán észre sem veszi. – Megint dolgozol? Filozófus lesz belőled, fiam! – folytatja, és te nevensz, ezúttal szerényen, mint aki máris filozófus és nem tehet mást, kénytelen beismerni a sikerét.

Cornelia is nevet, a barátnője bizonyára jó poént mondott. Vagy együtt forralták ki, ki tudja? Felállsz és „kez’ csokolomot!” köszönsz ennek a lánynak, aki évfolyamtársad volt az egyetemen, de akinek pillanatnyilag a nevére sem emlékszel, Corneliával együtt az ajtóig kíséritek, visszatérsz a szobádba, belekortyolsz a fehérborba, eszedbe jut, hogy délután, a Festő műhelyében, ahelyett hogy meghallgattad volna, ahelyett hogy végrehajtottad volna azt a szaltót a súlytalanság állapota felé, amelyet jövet magadnak megígértél, a háta mögötti képet bámultad.

- És őnagysága, ki tudja, melyik idióta folyóiratban vagy a Képzőművészeti Alapnál dolgozó jeles pályatársaim valamelyikénél rálelt egy estélyiruha-ötletre, amely tökéletesen és egyazon időben illett a butaságához és az alkatához is. Rég láttam annál slamposabbat, úgyhogy azonnal jókedvem támadt, és lerohantam a *foie gras*-t. Hallod, te irodai patkány, mivel kényeztetik magukat a fiúk a tízéves házassági évfordulójukon? *Foie gras*-val, ember! Szó, mi szó, illett volna hozzá egy *foie gras*-nyakék, elő is kellett volna rukkolnom az ötlettel, de látnod kellett volna, miként emelték fel a többiek a bal kezük kisujját, amikor az evőeszközök után nyúltak, hogy nekilássanak a *foie gras*-nak! Hát az egy csoda volt! Várj csak, mert van itt egy Jacques Brel-kazettám, várj, felteszem, hogy halld te is, mit énekel a pasas: „*Les bourgeois / C'est comme les cochons, / Plus ça devient vieux, / Plus ça devient bête!*”

Na, és a társalgás... mit mondhatnék! Arra sem méltó, hogy karikírozza az ember. Azt egész egyszerűen látni kell! Hol a fenében rejtegetik ezen „erényeiket” ifjú korukban, ember?

Most csak a magnó hallatszott, amint egy francia dalt dúdol, és láttad a Festőt, cinikus filozófusábrázatát, amint a szöveget figyelte, és nevetett magában, belelendült, folytatta:

- Ajajajj, de hát erre az ünnepélyre, drágám, eljöttek az istenek is. Eljött a Pénz, a Lakás (négyoszobás volt és Villával érkezett, aki egy belsőlépcső-nyakéket viselt), az Autó, a Bukaresti Személyi, az Útlevel, az Utazások és a külföldi Rokonok és más apróbb istenecskek is. Észrevétlen elvegyültek az asztaltársaság társalgásában, s ez utóbbiak nem győztek hódolni előttük.

- Ennek mi lesz a címe? - kérdezted megszakítva a tirádát, és a háta mögötti képre mutattál.

- Ennek, hát ezt „Visszhang utcának” fogom hívni, ez a valódi neve is az utcának, valahol a külvárosi részen van, azt hiszem bontás alatt áll.

Most pedig igyekezzel újólga a továbbra is fehér papírlapra koncentrálni.

Milyennek kell lennie a szövegnek ahhoz, hogy Bencu ne tudja felhasználni? Hogyan lehetne bumerángot csinálni belőle? És milyen mértékben lehet megvalósítani ezt az „*épp*eg ahogy volt”-ot, amit olyan nyomatékosan kértek tőled? Vajon nem éppen ebben a formában lenne igaziból is egy bumeráng? Hogyan tudnád úgy megírni a szöveget, hogy a szerző kiléte rejtve maradjon? Hogyan kezd el, hogyan fejezd be úgy, hogy világosan kitessék, hogy nem vállalsz közösséget Bencuval, és hogy egész egyszerűen csak azért írod le mindezt, hogy elkerülj bizonyos kellemetlen következményeket? De tényleg, ha egy sort sem írnál, és holnap felemelt fejjel bemennél a munkahelyedre („Erre én nem vagyok képes, Bencu elvtárs!”), mi történne? Ő cinkosan elmosolyodna („Semmi baj, Griguca elvtárs!”), de a gyárnak az egész országban vannak leányvállalatai, és néhány nap múltán kiderülne, hogy Nagybányán vagy Nagyváradon, vagy Kolozsváron van szükség rád négy-öt hónapig, Cornelia pofákat vágna („mert te mindig ilyen vagy, egy palimadár”), számos egyéb apró kellemetlenségben lehetne részed. De ez elegendő mentség ahhoz, hogy elkövess egy aljasságot? Alapjában véve, bármilyen tett elfedhető apró önigazolásokkal, Bencu maga is bebizonyította neked, Triescu, a maga módján, bármikor kész lenne arra, hogy megtegye ugyanezt. Ő nem hősök. De a történelemnek (egy vállalat, vagy egy házasság történetének is) valóban hősökre van szüksége? Szó se róla, a hősök is csak bizonyos feltételek megléte esetén lépnek színre. Mi az a hétköznapi hősiesség és hová vezet? És, végül is, úgy nézel ki, mint egy hős? Te, Cornelia duzzogásaival, a lakáshiteleddel, a távoli áthelyezéstől való félelmeddel? Ugyan már, ne vicceljünk! S ha, tegyük fel, mindez nem érdekelne, megígérted, megígérted, hogy írni fogsz „két-három oldalt”, erkölcsös lenne meghátrálni? Írjad hát, Griguca, és ne játszd meg magad, mi van, azt hiszed, amiért közgazdász vagy, a világ minden dolgával tisztában vagy? Egyébként a Festő is, miután végül elmondtad neki az egész sztorit, azt mondta, hogy írd meg.

- Írd meg, egér úrfi, írd egy levelet annak, aki ezt kérte, és kezd így: „Elmész te az anyádba!”, és ugyanezzel a mondattal fejezd is be. Szerintem ez egy nagyszerű mondat ilyen alkalmakra. Igazi gyöngyszem, kiváló stílusérzékre vall!

- És Cornelia?

- Ó, igen, majd elfelejtettem. Írd meg két példányban, s az egyiket egyenesen neki címezd, érted, amit mondok?

Számára az egész egyszerűnek tűnt, mint egy tojás, és nekifogott elmosni a kávéscsészéket. Aztán leborogatta őket, hogy lefolyjanak, és visszatért a képhez.

- Tudd meg, én magam is eltűnődtem azon, hogy a Polgármesteri Hivatal miért éppen Visszhang utcának nevezte el. És nem tudom, kutya legyen, ha tudom. De azt hiszem, akaratom ellenére is folyton ez jár az eszemben, figyelj csak meg, miként követik a színek egymást a közép-ponttól a szélek felé!

- Igen, mondtad, de ez mégiscsak egy bélés, egy olyan hatás, amely a kereten belül marad, keretet is csinálsz hozzá, nemde?

Erre elfutotta a pulykaméreg, és ordítózni kezdett:

- Igen, hát persze hogy csinállok neki keretet is! Csinállok neki egy keretet és kiállítom, s jön majd egy hatökör, aki megvásárolja, hogy kitegye az ebédlője falára, s alatta zabálja a *foie gras*-t vagy a sült krumplit, most elégedett vagy?

- Igen, rendben - mondtad -, van valami új lemezed?

Nem volt, így továbbra is Jacques Brelt hallgattátok.

Cornelia csörömpöl valamivel a fürdőben. Tudod, mikor megy át a hálószobán, mikor oltja el a lámpákat, s szeretnéd, ha szólna bár egy szót hozzád. És ő, bizonyára kitalálva a gondolatodat, kinyitja az ajtót és megkérdezi:

- Nem fekszel le?

- Nem, még maradok egy kicsit, jó éjt!

- Jó éjt!

Ennyi is elegendő. Az embernek nagy szüksége van információkra. Mindig és mindenféle.

- Hatékonyan élni annyit tesz, mint a megfelelő információ birtokában élni - szólalt meg a Festő mintegy tíz perc múltán, amikor valamicskét már lecsillapodott, és a kibernetika klasszikusaitól kezdett idézni. - Végül is, a letűnt korok összes drámájának a gyűjtőpontjában a megfelelő információ hiánya állt. Rómeó, ha idejében megkapja a pap levelét, nem lett volna öngyilkos még mielőtt Júlia magához tér. A dráma *happy end*del végződött volna. Na de, a Shakespeare-szöveg akkor is ugyanilyen értékes lenne?

Ez meglepett. Eddig egyszer sem fordult elő, hogy a Festő bármiféle öngazolással próbálkozzon.

Manapság, elvileg, egy ilyen drámára nem kerülhetne sor. Egy telefonhívás, egy sürgöny, egyórányi repülőút, és minden megoldódna.

Igen, de nem tudhatod hol van Fatache, úgy látszik, elhagyta a várost,

semmi esélyed, hogy holnap reggel előtt kapcsolatba lépj veled, és végső soron, segítene az valamit rajtad, ha figyelmeztetnéd?

- De hát ki dönti el, hogy melyik a megfelelő információ számomra, és melyik nem? - tette hozzá és ismét sétálni kezdett a műhelyben, felkapcsolt egy lámpát, egy másikat le.

Végül búcsút vettél tőle, és eljöttél.

Most csend van az egész tömbházban, az utcai zajok is elültek. Az éjszaka mindent az uralma alá hajtott. Még iszol egy korty bort, majd hirtelen, mint egy megvilágosodva a kesernyés íztől, összerezzensz: a lánnyal történt esetről, úgy tűnik, Bencu nem tud semmit. Ha tudna, figyelmeztetett volna, hogy arra is térj ki.

Kevéssel éjfél után, miután Fatachét nagy nehezen sikerült betuszkolnotok a szobájába és visszatértetek az irodátokba, mely ugyanarról a folyósóról nyílt, egy sikoltást hallottatok. Azonnal kiszaladtatok. Fatachét találtátok ott, s egy húsz év körüli lányt, aki igyekezett kiszabadulni a kezei közül. „Drágám, tudod, ki vagyok én?” - kérdezgette a lánytól. Be kellett zárnotok a szobájába, s a kulcsot magatokhoz vettétek. A lány kérte, hogy telefonáljatok a rendőrségre, mert nemi erőszakot kíséreltek meg ellene, de amikor Triescu azt tanácsolta, hogy telefonáljon ő a recepcióról, letett a szándékáról és egy cigarettát kért. Csak miután elment, jutott eszetekbe, hogy tulajdonképpen mit is keresett ő éjjel egy óraker a szálloda folyosóján.

Mindenesetre, ez az epizód olyan undort váltott ki belőled, hogy meg is feledkeztél róla. Vajon, ez az oka annak, hogy Triescu sem említette? Vagy éppen ezzel az elhallgatással próbál üzenni neked? Tényleg, ez az elhallgatás hasznos lehet Fatache számára? És mindez milyen többletindokot szolgáltat arra, hogy hozzáfogj írni? Mégis, mit hoz az éj az előtted heverő fehér papírlapra?

*

Fél hétkor csörgött a telefon, és a kéz gépiesen felemelte a kagylót és a füléhez emelte. A fül nem várt semmiféle többletinformációra. „Fél hét van!”, mondja a telefonos kisasszony. Néha megtoldja egy „jó reggelt!”-tel, előtte vagy utána. Máskor nem ér rá. Vajon, ez most a megfelelő információ?

LAKATOS MIHÁLY fordítása

MILAN RÚFUS

Érik a gabona

Először meghajlunk, ha előttünk a csúcok.
Mint mecsetben a mohamedánok.

Utána felmegyünk megrakott szekereken,
ahol égi malmaiban
vár minket az Isten.

Kérés a Múzsához

Úrnőm, hogy adj ihletet, még nem kértelek.
Cipeltem, mint röppenő sólymot kezemen

a nehéz, hallgatag, örvénylő szavakat.
De a költő kardjával merre induljak

a kristály-áttetsző, aprócska tájakra?
Úrnőm, adj ihletet, s legyen az szép lila.

Csak résnyire nyíljon előttem az éden.
Ne szavak, szemed csillogását add nekem.

Jég alatti zene

Hogy az ember hirtelen magányban
tenyerébe támasztja fejét,
bizony, egyszer mindenkit elér,
eljön hozzánk és síri csendet kér.

Némák a hű tárgyak. Erdő és föld –
minden csendesen emlékeztet.

E sóhajnyi csendben ismered föl
mélyedet.

Üzenetek

Míg megfejted e levelet, késő lesz.
Az idő szorít, szétesik a pergamen.
Elnémul egyszer, mi ott a hegy alatt zeng.
És talánya nem tárul fel sohasem.

A haldokló ajkain ily néma dal pereg.
És az élők nem tudják, min nevet.
Ismeretlenül élt, mint ismeretlen hal meg.
Ó, érinthetetlen sötét vermek.

A búcsú

A szám még csókoddal van tele.
Kezedtől meleg a tenyerem.
Mint hegyi hasadékok szele,
még susog a hangod fülemben.

Engedj, engedj el hát. Már vége.
Pengeként vág szívembe a szégyen.
Elég volt a sejtés ennyi perce,
hogy lásd a keresztben a vérem.

És bár alattomos melegével
a félénk remény álmainkban ég,
az, aki azt mondja: felejts el,
igazabb, mint bármilyen remény.

A nap, amely lelkünkben lüktet,
felkavar, de már csitul is a harc.
Lenyalja habját keserűségnek.
S felragyog a könnytől könnyű arc.

Este

Ilyenkor este, mikor szorongássá nő
a hold ezüstje alatt a magány,
számolod a szerelem szétszórt szavait,
utolsó özvegyi garasod.
Te, élet dicsősége, jól tudod, hogy fáj
az öröm, s hogy a kudarc visszaint.

Hogy elég ez egy csipetnyi sóra már,
de kenyérre csak kevés.
Kenyérre nagyon kevés.

Harangok

Álmomból harangok ébresztenek.
Hazai tájról álmodom.

Az egész remeg. Mint fehér hajó
siklik hullámról hullámra rajta
a fény. A keresett.

Kinyitom szememet. Csak sötétséget
látok, szemembe könnyek szöknek.

Így alszom el.

Töredék

A kocka el van vetve.
Látni a búcsúzó szemekben.
Hadd vesszen,
aminek vesznie kell itt.
A halál talán
a szépséghez közelít,
bár arcunkat égi
bánat

tördeli széjjel.
Sötét zugok szavait
szemünkbe fagyasztja.
Jöjj, szigorú óra,
és ne légy túl kegyetlen.

UJSZIGETI DEZSŐ fordításai

GORILOVICS TIVADAR

Jean-Jacques Rousseau és a *Levelek Zsófiához*

A *Levelek Zsófiához* valójában filozófiai esszé, pontosabban egy tervezett filozófiai esszé első fogalmazványa, melyben hiába is keresnénk a levelezés jól ismert formai ismérveit. Ezek az 1758 elején keletkezett szövegek (írójuk ekkor negyvenhatodik évében jár) nem képezik részét egyébként kiterjedt levelezésének, noha megtalálhatók ez utóbbi, Théophile Dufour szerkesztette összkiadása 3. kötetének függelékében (*Correspondance générale de Jean-Jacques Rousseau*, Paris, Armand Colin, 1925, 345–374. o.). Műfajilag Voltaire *Filozófiai leveleivel* állnak rokonságban, azok stíláriis kidolgozottsága nélkül. A levelek címzettje Sophie d'Houdetot grófné (1730–1813), akihez Rousseau-t kezdetben a kölcsönös rokonszenven, sőt „lelki rokonságon” alapuló barátság, majd egy reménytelen, de vállaltan reménytelen szerelem szálai kötötték. Ennek a „sorsfordító” szenvedélynek a története, ahogyan Jean-Jacques megélte, a *Vallomások* lapjain elevenedik meg, intellektuális hozadéka viszont a Zsófiához írt levelekből olvasható ki. Rousseau utóbb számos részletét, illetve megfogalmazását emelte be nagy pedagógiai regényébe, az *Emilbe* (1762).

Kitűzhet-e maga elé egy kései, de annál hevesebb szerelemtől égő „érzelmes lélek” s nem kevésbé érzelmes morálfilozófus izgalmasabb feladatot, mint megnyerni eszméinek, a maga világnézetének a szeretett nőt? A Zsófiához írt levelekre is érvényes, amit Szerb Antal Rousseau retorikája kapcsán jegyzett meg: „minden mondatába személyiségének teljes súlyával veti bele magát, bánatát, szenvedélyét, izgatottságát”. „Egy érzékeny szívben, jelentette ki *Az új Héloïse (La Nouvelle Héloïse, 1761)* szerzője, minden érzelmémé lesz.” Egyetlen gondolata nem volt a filozófus Rousseau-nak, amelyet a szív megkerülésével vetett volna papírra. A Zsófia-levelek olvasója erről lépten-nyomon meggyőződhet.

Az „emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről” szóló második értekezés (*Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes, 1755*) vezérlő gondolata, mely a Zsófia-levelekben is visszatér: a boldognak és szabadnak született természeti ember eredendő jósága. Ezt a jó, boldog és szabad embert a magántulajdon taszította ki természetes állapotából, mint

Ádámot és Évát az eredendő bűn a Paradicsomból; a magántulajdonra épülő társadalom minden baj, bűn és kiszolgáltatottság előidézője. Rousseau és az Enciklopédia körül csoportosuló „filozófusok” nézeteltérései egyenesen következtek ebből a felfogásból. Közülük elsőnek az ekkor még alapvetően optimista (*Candide* előtti) Voltaire, a saját jólétét civilizációs jótéteménynek tekintő gazdag nagypolgár szólalt meg Rousseau-hoz intézett híres levelében, maró iróniával utasítva vissza a „vadságban” élő emberiség eszményítését („az ön könyvét olvasva, az embernek négykézláb járni támad kedve”). Ez a Voltaire már két évtizeddel korábban, *A világhi* c. tankölteményében is (*Le Mondain*, 1736) ekképp lelkesedett:

*Sirassa, aki akarja, a szép
régi időket, Saturnust s Rheát,
az aranykort, Astreus századát,
s az ősszülok elvesztett Édenét;
de én áldom a bölcs természetet,
hogy élnem épp e korban engedett*
.....

*Kell a luxus, sőt, még az elpuhult
gyönyörök is, a sok kifinomult
művészet, ízlés, ornamentika
– így érez minden ép emberfia.*
.....

*Köszöntsük hát e jó vas-korszakot!
A fölösleges: szükséges dolog.¹*

De a Zsófia-levelek Rousseau-ja nemcsak Voltaire és a kiváltságosak hedonizmusával vitázik, nemcsak a szegénységben és kiszolgáltatottságban élők nyomorúságos sorsát állítja szembe az ő összkomfortos életmódjukkal, miközben együttérzésre – s mint ma mondanánk –, humanitárius segítségnyújtásra buzdítja barátneját, hanem szembefordul általában a filozófiával, különösen annak materialista-ateista képviselőivel, illetve egyáltalában kétségbe vonja a tudás és az ismeretek szerepét az „igazság” földerítésében. Kivéve az embernek önmaga igazságára, megismerésére irányuló erőfeszítéseit. Mert ennél nincsen fontosabb dolga. A kérdés az, hogy a filozófusok „érdemelnek-e tapsot, amiért ismerik ugyan az egész természetet, csak éppen önmagukat nem, s hogy mindenhez értenek a boldogság kivételével?”

¹ Petri György fordítása, idézi Réz Pál, *Voltaire világa*. Európa Könyvkiadó, 1981, 70.

Amihez nagyon értenek: az érvelés művészete, de ennek egyetlen látható eredménye az, hogy mindent és mindennek az ellenkezőjét is képesek bebizonyítani. Ezért is mondja Rousseau Zsófiának: „A jóhiszeműségében nagyobb a bizodalom, mint az érveimben, s holmi iskolás előírásokkal nem vesződve, csakis a szívére fogok apellálni mindannak bizonyosságául, amit mondandó vagyok.” Meg van győződve róla, hogy „az igazságról és a tisztességről *mindenütt*, minden népnél ugyanazt gondolják, az erkölcsi elvek, a jó és a rossz fogalma mindenütt ugyanaz”. A *Levelek Zsófiához*, vázlatossága és helyenkénti elnagyoltsága ellenére, az egyik legjobb, mindenestre a legtömörebb összefoglalása a sajátos rousseau-i dialektikának.

Az itt közölt fordítás az említett kiadás alapján készült. Minthogy döntően első fogalmazványról van szó, az eredeti központosítását az „olvashatóbbá” tétel érdekében több helyen is módosítottam, ez azonban a tartalmi hűsége nézve (reményeim szerint) nem járt következménnyel.

JEAN-JACQUES ROUSSEAU

Levelek Zsófiához

(Részletek)

Első levél

[...] Mihez kezdjen az ember az életével?, ha most elmondom, miként vélekedem erről, elsősorban nem a kioktatás, hanem a hitvallás szándéka vezérel. Ugyan kinek tárhatom föl elveimet nagyobb bizalommal, mint annak, aki oly jól ismeri minden gondolatomat? Fontos és használható igazságok mellett bizonyára talál majd itt akaratlan tévedéseket is, melyekből engem kigyógyítani, tőlük megóvni a Maga nyíltszívűsége és egyenes szelleme fog. Jól nézze meg, tegyen különbséget, válasszon; ne restellje okát adni választásának; húzzon, ha lehet, annyi hasznot e levelekből, mint amennyit szerzőjük vár a címzett észzrevételeitől. Ha némelykor a magát tanítómasternek képzelő ember hangját ütöm meg, tudni fogja, Zsófia, hogy ezzel is csak Magának engedelmeskedem, s hogy még sokáig adhatnék ilyen leckéket, míg megfizethetném a cserébe kapott leckék árát.

Ha ennek az írásnak csak annyi haszna volna, hogy időnként közelebb hozna egymáshoz minket, s fölújítaná a távolból az utolsó napjaimat kitöltő és nekem az utolsó örömet hozó csöndes beszélgetéseket, ennek már a gondolata is elegendő fizetség lenne hátralévő életem minden munkájáért. Bajaim közepette csak az vigasztal, hogy amikor én már nem leszek, a Maga számára még mindig jelenteni fogok valamit, hogy az írásaimnak helyük lesz Maga mellett, hogy ugyanolyan kedvvel fogja őket újraolvasni, mint amilyen kedvvel velem beszélgetett, s ha nem is hoznak az elme számára új tudást, legalább táplálni fogják a szíve mélyén a valaha volt leggyöngédebb barátság emlékét.

Ezek a levelek nincsenek közlésre szánva, s mondanom sem kell, hogy hozzájárulása nélkül nem is jelennek meg soha. De ha a körülmények úgy hoznák, hogy egyszer mégis hozzájárulna, a tiszta hevület, mely Magához köt, nagyon szívesen venné annak nyílt vállalását. [...]

Második levél

Az ember életcélja a boldogság, de tudja-e bármelyikünk, miképpen érhető el? Vezérlő elv és megalapozottság híján csak futunk a vágyaink után, s ha egyiket-másikat sikerül is kielégítenünk, ugyanolyan messze vagyunk a boldogságtól, mint akkor, amikor még semmink se volt. Nem kapunk biz-

tos eligazítást az észről: se tartása, se fogása, se szilárdsága – de az egymást váltó szenvedélyektől sem, melyek azonmód kölcsönösen kioltják egymást. Állhatatlan szívünk vakságának vagyunk áldozatai, az áhított javak élvezete csak megannyi hiányérzetet és bánatot tartogat számunkra, s amink van, csak arra jó, hogy megmutassa, mi mindennek vagyunk híjával, s minthogy nem tudjuk, hogyan éljünk, meghalunk anélkül, hogy éltünk volna. Egyetlen lehetséges módja annak, hogy ettől a szörnyű kételytől megszabaduljunk: egy időre ki kell terjesztenünk természetes korlátjain túl, óvakodva saját hajlamainktól, törekedve önmagunk megismerésére, bevilágítva lelkünk mélyére az igazság fátylójával. Egyszer már meg kell nézni, mire is képes az ember, mit hisz, mit érez, és mit kell gondolnia, éreznie és hinnie a boldogsághoz, már amennyire ember egyáltalán boldog lehet. Ez volna, drága barátném, mai vizsgálódásunk tárgya.

De nem azt tesszük-e, Zsófia drága, mint amit mások már ezerszer megtettek? Nincs az a könyv, mely ne szólna a legfőbb jóról, nincs az a filozófus, ki azt meg ne mutatná nekünk, s miközben mindahányan másokat oktatnak a boldogság fortélyaira, ők maguk boldogtalanok maradnak. Az emberi okoskodásnak ebben a roppant útvesztőjében megtanulhat beszélni a boldogságról anélkül, hogy megismerné, megtanulhat beszélni, de nem tanulhat meg élni. El fog veszni a metafizikai finomságokban, körülveszik mindenfelől a filozófia bizonytalankodásai: mást se lát, mint ellenvetést megkérdelést, s a sok tanulásnak az a vége, hogy semmit sem fog tudni. Ezzel a módszerrel érhető el, hogy mindenről tudjunk beszélni, villogni a társaságban, s így lesz az emberből tudós vagy széplélek, akiből ömlik a szó, és ért a vitatkozóshoz, akit boldognak vélnek azok, akik hallgatják, de aki boldogtalan, mihelyt magára marad.

Nem, kedves gyermekem, a Magának ajánlott stúdium nem ad parádés tudást, nem lehet kitergetni mások szeme láttára, viszont eltölti a lelket azzal, ami az ember boldogságát teszi; nem másokat, minket magunkat tesz ezzel elégedetté, nem a szájunkra hoz szavakat, hanem a szívünkbe érzelmeket. Aki ilyen stúdiumra adja a fejét, az jobban bízik a természet, mint az ész szavában, s mellőzve a fellengzős kijelentéseket bölcsességről és boldogságról, ott belül maga válik bölcsé és önmaga számára boldoggá. Ezzel a filozófiával próbálom megismertetni: szobájának csendjében erről akarok Magával társalogni. Az is elég, ha csak érzi, hogy igazam van, attól fogva nekem már szükségtelen bizonygatnom azt; az ellenvetések kezelésére nem tanítom meg, arra azonban törekedni fogok, hogy ne legyen módja nekem ellentmondani. A jóhiszeműségében nagyobb a bizodalom, mint az érve-

imben, s holmi iskolás előírásokkal nem vesződve, csakis a szívére fogok apellálni mindannak bizonyosságául, amit mondandó vagyok.

Nézzen rá, kedvesem, erre a mi világunkra, fordítsa szemét a tévelygések és a nyomorúság e színpadára, s eltöltheti a keserűség az ember szomorú sorsa láttán. A filozófia és az ész századában és éghajlata alatt élünk? Mintha a tudományok minden ismerete egyszeriben csak azért találkoznék össze, hogy megvilágítsa szemünket és elkalauzoljon minket az emberélet sötét labirintusában. Minden kor legkiválóbb szellemei megannyi leckét adnak a mi okulásunkra, hatalmas könyvtárakat nyitnak meg a közönség számára, s már a gyermekkortól kezdve számtalan kollégium és univerzitás kínálja nekünk négyezer év tapasztalatát és töprengéseit. Halhatatlanság, dicsőség, gazdagság s nemegyszer magas méltóságok elnyerése jár azoknak, akik az emberek fölvilágosításának és tanításának mesterségében a legtöbb érdemet szerezték. Minden odahat, hogy felfogóképességünk tökéletesedjék, s valamennyien bőségesen részesüljünk mindabból, ami alakíthatja és pallérozhatja az értelmet. De vajon jobbak vagy bölcsőbbek lettünk-e mindettől, jobban tudjuk-e, hogy merre visz az utunk, s hogy mi vár ránk rövid pályafutásunk végén? Nagyobb-e közöttünk az egyetértés az emberi faj elsőrendű kötelességei és valódi javai tekintetében? Kaptunk-e egyebet ettől az egészében haszontalan tudástól, mint disputát, gyűlölködést, bizonytalanságot és kétkedést? Nincs olyan szekta, mely ne magának vindikálná az igazságot, sem olyan könyv, mely ne tartalmazzna a Bölcsesség egyedül üdvözítő irányelveit, sem szerző, ki ne egyetlenként tanítana minket a jóra. Az egyik azt bizonygatja, hogy nincsen test, a másik, hogy nincsen lélek, megint egy másik, hogy a léleknek semmi kapcsolata a testtel, az ember pedig egy állat, s van, aki szerint az Isten egy tükör. Nincs olyan képtelen életbölcsesség, amellyel valamely hírneves szerző már elő ne állt volna, sem olyan bizonyításra nem szoruló axióma, amely ellen föl ne lépett volna valamelyikük. Minden rendjén való, csak mondjuk másképpen, mint a többiek; az új tárogatásához mindig hamarabb találni érveket, mint ahhoz, ami igaz. Ám bámulják ők kedvükre a mesterségek tökélyre vitelét, a felfedezések számát és nagyszerűségét, az emberi szellem tágasságát és fenségét, de érdemelnek-e tapsot, amiért ismerik ugyan az egész természetet, csak éppen önmagukat nem, s hogy mindenhez értenek a boldogság kivételével? De hiszen boldogok vagyunk, hangoztatják szomorúan: soha ennyi útja-módja a jólétnek, ilyen sokasága az apáink számára ismeretlen kényelmi lehetőségeknek, s hány olyan élvezetbe kóstolhatunk bele, amilyenről nekik fogalmuk sem lehetett! El vagytok kényeztetve, az igaz, ők viszont boldogok voltak, ti okoskodtok, ők okosak tudtak lenni, ti műveltek vagytok, ők emberségesek

voltak; nekünk minden örömünk külsőleges, az ő örömeik bennük magukban lakoztak, s bizony nagy árat kell fizetni az embertelen gyönyörökért, miket a kisebbség a sokaság kárára vásárol meg. A városok fényűzése hozza a vidékre a nyomort, az éhezést, a kétségbeesést, s noha néhány ember boldog, az emberi nem annál nagyobb sajnálatot érdemel. Azzal, hogy néhány gazdag kedvéért sokkal komfortosabbá tették az életet, a többséget arra kényszerítik, hogy magát nyomorultnak tekintse. Miféle barbár boldogság az olyan, amit csak mások kárára érezhetünk? Akiben van érző lélek, mondja meg nekem, miféle boldogság az, ami pénzért kapható?

Azt is mondják, hogy a tudás szelídebbé teszi az embert, hogy ez a mai kor nem olyan kegyetlen, kevesebb a vérontás. Ó, ti boldogtalanok!, vajon könnyet is kevesebbet ontanak-e, s a szerencsétlenek, kiket lassú kór emészt egy életen át, vajon nem végeznék-e szívesebben a vérpadon? Azzal, hogy szelídebbek lettetek, vajon kevésbé vagytok-e igazságtalanok, bosszúra éhesek; kevésbé nyomorgatják-e az erényt, kevésbé zsarnoki-e a hatalom, kevésbé sanyargatják-e a népet, csökkent-e a bűnözés, kevesebben vannak-e a gonosztevők, s a börtönök kevésbé zsúfoltak-e? Mit nyertetek a puhányságotokkal?, a bátorság és erő jeleit felmutató bűnözés helyébe a kisszerű lelkekét tettétek. A ti szelídségeitek gyáva és szégyenlős, akikre azelőtt nyíltan rontottatok volna rá, azokat most titokban és védettséget élvezve kínozzátok; nem az erényesség, hanem a gyengeség teszi, hogy kevésbé vagytok vérengzőek, ezzel is csak bűneitek száma gyarapodik eggyel.

Az érvelés művészete többnyire visszaélés az ésszel, nem a ráció maga. Az ész annak képessége, hogy minden lelki képességünket megfelelően tudjuk alárendelni a dolgok természetének, illetve a dolgokhoz való viszonyunknak. Az érvelés az ismert igazságok összehasonlításának készsége, addig nem ismert s számunkra éppen e készség révén feltáruló igazságok megfogalmazása céljából. Az egyes igazságok alkotóelemét képező ősi igazságok megismerését azonban nem várhatjuk tőle, s mihelyt ezek helyébe a saját vélekedéseinket, szenvedélyeinket, előítéleteinket tesszük, az érvelés már nem megvilágosít, hanem vakká tesz bennünket; nem fölemeli, hanem enerváltá teszi a lelket, ítéletünket megrontja, holott éppen tökéletesítenie kellene.

A rendszeralkotást szolgáló okfejtések láncolatában egyazon állítás, alig észrevehető különbségekkel, századjára is visszatér anélkül, hogy fölfigyelne rájuk a filozófus elme. Észre sem veszi, hogy ezeknek a különbségeknek az elszaporodása addig módosítja az állítást, mígnem teljesen megváltozik – az egyik dologról jelenti ki, amit egy másik kapcsán vélt bebizonyítani, s ennek következménye megannyi tévedés lesz. Hátrányos velejárója ez a rendszerező szellemnek, mely az alapelvekhez vezető egyetlen út, s melynek

lényege az általánosítás. Akik kigondolják, minden lehetséges módon általánosítanak; ez a módszer a felfedezések érvényét kiterjeszti, a szellem és az erő látszatát adja a felfedezőknél, s minthogy a természet mindig az általános törvényeken keresztül hat, ők is általános elveket hirdetnek meg, s azt hiszik, hogy behatoltak titkaiba. Azzal, hogy elvonatkoztatnak és kiterjesztenek egy kisebb tényre, törvényszerűséggé változtatják; azt hiszik, az ősokokig mennek vissza; egyetlen tárgyban több eszmét fognának össze, mint amennyit az emberi értelem összevetni képes, s végtelenül sok létezőről állítanak olyat, ami a legtöbbször egyetlenegyre igaz, ha ugyan igaz. Jönnek azután a kevésbé ragyogó és unalmas megfigyelők, akik kivételt kivételre halmoznak, míg nem általános állításuk olyannyira partikulárisává válik, hogy abból már semmi sem következtethető: a tapasztalat meg a distinkciók azt arra az egyetlen tényre korlátozzák, amelyikből vették. Így jönnek létre és oltják ki egymást a rendszerek, ez azonban nem tántorítja el attól az új bölcselkedőket, hogy a romokon nem kevésbé kérészerű újabbakat emeljenek. Miközben tévutakon járnak, mind azt hiszi, hogy célhoz ér, mert egyikük sem veszi észre, milyen kerülőket tett. Mihez kezdjen hát az, aki őszintén keresi az igazságot a tudósok tömegében, akik – miközben egymást cáfolják – egytől egyig állítják, hogy megtalálták. Mérlegre tesz vajon minden rendszert, átlapoz minden könyvet, végighallgat minden bölcselőt, összehasonlítja egymással a szektákat, elég merész lesz választani Epikurosz és Zénón, Arisztipposz és Diogenész, Locke és Shaftesbury között?, lesz-e mersze tudását a Pascalé, esztét a Descartes-é fölébe helyezni? Hallgassátok meg, hogyan beszél Perzsiában egy molla, Kínában egy bonz, Mongóliában egy láma, Indiában egy brahman, Angliában egy kvéker, Hollandiában egy rabbi, s meg fogtok lepődni, milyen meggyőző erővel hirdetik képtelen tanításaikat. Egy sincs közöttük, ki ne győzött volna meg hozzatok hasonló értelmes embereket. Ha nehezetekre esik őket meghallgatni, ha kinevetitek haszontalan érveiket, ha nem vagytok hajlandók hinni nekik, előítéleteikkel nem az eszettek, hanem a saját előítéletek száll szembe.

Tíz élet is kevés volna e nézetek bármelyikének alapos megvitatásához. Egy párizsi polgár fütyül Kálvin ellenvetéseire, melyek a Sorbonne doktorát borzadályal töltik el. Minél mélyebbre hatol az ember, annál több oka van a kétkedésre, és szegezzünk bár szembe érvekkel érveket, tekintélyekkel tekintélyeket, helyesléssel helyeslést, minél tovább megyünk, annál több dologban kételkedünk, minél tanultabbak vagyunk, annál kevesebbet tudunk, s csak ámulunk, amikor ahelyett, hogy gyarapítanánk ismereteinket, még azt a tudást is elveszítjük, amit a sajátunknak hittünk.

Harmadik levél

Nem tudunk, nem látunk semmit, Zsófiám drága, a nagyvilágba véletlenszerűen odavetett vakok serege vagyunk. Minthogy egyikünk sem fog fel egyetlen tárgyat sem, valamilyen álomszerű képet alkot magának valamennyiről, majd megteszi a valódiság mintájának, s mivel elgondolása nem hasonlít az iszonyatos sokaságot kitevő, szószátyár filozófusokéhoz, kettő sem akad, aki ugyanazt gondolná a világegyetem rendszeréről, holott valamennyien azt állítják, hogy ismerik, illetve a dolgok természetéről, holott behatóan magyarázzák.

Ami sajnálatos módon számunkra éppenséggel a legkevésbé ismert, annak megismerése nekünk a legfontosabb: az emberé. Nem látjuk sem a másik ember lelkét, mivel rejtőzködik, sem a magunkét, mivel nincs hozzá szellemi tükrünk. Minden tekintetben vakok vagyunk, de született vakok, kik elképzelni sem tudjuk, mi a látás, s abban a hiedelemben, hogy semmilyen képességnek sem vagyunk híjával, föl akarjuk mérni, hol ér véget a világ, miközben kurta tudományunk, akárcsak a kezünk, nem ér messzebbre tőlünk kétlábnyinál.

Ha belegondolunk, ezt a meglátást ugyanolyan találónak fogjuk talán tartani szó szerinti, mint képes értelmében. Minden ismeretünknek érzékszerveink az eszközei. Tőlük származnak, vagy legalábbis általuk keletkeznek a fogalmaink. Úgy is mondhatnám, hogy az emberi értelem, kényszerű burkába zárva, nem képes az őt szorongató testbe behatolni, s csak az érzékelések útján működik. Lelkünk, ha úgy tetszik, ezen az öt ablakon át szeretne nappali fényhez jutni, csakhogy az ablakok kicsik, az üveg homályos, a fal vastag, a ház pedig nagyon rosszul van megvilágítva. Érzékszerveink nem okulásunkat, hanem a fennmaradásunkat szolgálják, a számunkra hasznos dolgokra figyelmeztetnek, nem arra, hogy mi igaz vagy hamis: nem arra való, hogy a természetkutatásban használjuk őket, az efféle alkalmazásra elégtelenek, becsapnak bennünket, és soha sem lehetünk biztosak abban, hogy megtaláltuk-e általuk az igazságot. [...]

A látás és a tapintás az a két érzékszerv, mely a legtöbb szolgálatot teszi nekünk az igazság kinyomozásában, mivel a tárgyakat teljesebb és tartós állapotban adják vissza, mely állapot alkalmasabb a megfigyelésre, mint amikor e tárgyakat a másik három érzékszerv ragadja meg. Az első kettő mintha teljes egészében megosztaná a filozofikus szellemet. Az egész féltekét egyetlen pillantással átfogó látás a rendszerező szellem teljesítőképeségének nagyságát mutatja meg. A fokozatosan haladó lassú tapintás a megfigyelő szellemhez hasonlít: csak ha már megbizonyosodott tárgyáról, ak-

kor tér át egy másikra. Mindkettőben megvannak az általuk megtestesített képességek fogyatékoságai. Minél távolabbi tárgyakra szegeződik a tekintet, annál inkább ki van téve az optikai csalódásoknak, a mindig valamely részhez tapadó kéz pedig képtelen átfogni egy nagy egészet.

Az biztos, hogy minden érzékszervünk közül a látástól kapjuk a legtöbb ismeretet és a legtöbb téveszmét, általa mondunk ítéletet szinte az egész természetről, és ő sugallja nekünk szinte minden balítéletünket. [...]

Mi a biztosítéka annak, hogy a természet nem minket kegyelt-e a legkevésbé a különböző világokban netán létező gondolkodó lények közül, nem nekünk adta-e az igazság megismerésére alkalmas legkevésbébb szervet, s hogy nem ennek a hiányosságnak tudható-e be a minket lépten-nyomon megállító értetlenség megannyi bizonyított igazság előtt?

Mi, akiknek oly kevés eszközünk van az anyag és az érző lények megfigyelésére, mitől reméljük, hogy képesek lehetünk véleményt formálni lélekről és szellemi lényekről? Tegyük föl, hogy ilyenek valóban léteznek: ha nem rendelkezünk tudással a testről, egy szellemről hogyan tudjuk meg, hogy micso-da? Körül vagyunk véve lelketlen testekkel, de melyikünk látott valaha is testetlen lelket? Mit mondhatunk a lélekről, amikor minden ismeretünk róla az érzékektől származik? Honnan tudjuk, nincs-e végtelen sok egyéb képessége, mely csak arra vár, hogy visszanyerje szabadságát, vagy megfelelő szervezetben fejlődhessék ki. Vajon ismereteink az érzékszerveink útján kívülről jönnek befelé, ahogy a materialisták gondolják, avagy belülről mennek kifelé, ahogy Platón állította? Ha a napvilág az ablakokon keresztül hatol be a házba, az emberi értelem az érzékszervekben lakozik. Ha ellenben a ház belülről van megvilágítva, úgy marad akkor is, ha mindent becsuknak, viszont minél több ablakot nyitnak ki, annál több lesz kint a fény és annál könnyebb lesz megkülönböztetni a környező tárgyakat. Gyermeteg dolog tehát azon gondolkodni, hogyan képes egy lélek látni, hallani és tapintani, mikor se keze, se szeme, se füle; ezzel az erővel egy sánta ember azon gondolkodhatna, hogyan lehet mankó nélkül járni; nagyobb bölcsességre vallana azon gondolkodni, hogy kéz, szem és fül birtokában hogyan képes egy lélek látni, hallani és tapintani; arra ugyanis, hogy miként hat egymásra test és lélek, a metafizika, ha megfeszül sem tud választ adni, ami pedig azt illeti, hogy a pusztá anyagnak érzeteket tulajdonítson, még nagyobb zavarban van. [...]

Negyedik levél

Minél tovább nézi magát az ember, annál kisebbnek látja. De a kicsinyítő lencse csak a jó szeműeknek való. Kedves Zsófiám, noha fölöttébb különös a büszkeség, mit saját nyomorúságának érzete kelt az emberben, lám e büszkeségen kívül mégsem meríthet egyebet az egészséges szellemű filozófiából. A magam részéről százszor inkább megbocsátanék az állítólagos tudására hiú áltudósnak, mint a tudatlanságára hiú igazinak. Ha egy bolond fél-istennek tolja föl magát, legalább következetes a bolondériája, de rovarnak hinni magunkat és mászni nagy büszkén a fűben, ez az én fölfogásomban a képtelenség netovábbja. Mi másra tanít tehát legelőször is a bölcsesség, mint az alázatra? Az önvizsgálat nyomán bennünk keletkező első érzés az alázat, erről beszél a keresztény, s ez az, amit az ember oly kevésbé ismer. Legyünk alázatosak a fajtánkat illetően, hogy annál büszkébbek lehessünk egyéniségünkre. Esztelen hiúságunkban ne mondjuk az emberről, hogy ura a világnak, hogy a nap, az égbolt, a levegő, a föld, a tenger, a csillagok csak érte vannak, a növények csak az ő megélhetéséért csíráznak, az állatok pedig csak azért élnek, hogy fölfalhassa őket; ezzel a gondolkodásmóddal miért ne gondolhatná valaki, hogy a többi ember is csak az ő szolgálatára lett teremtvé?, s miért ne tekinthetné magát személy szerint a természet minden munkálkodása egyetlen tárgyának? [...]

Érezte-e valaha is magában azt a titkos nyugtalanságot, mely minket a nyomorúságunk láttán gyötör, s háborog a magasabb rendű képességeinkre nézve sértő gyarlóságaink miatt? Átélt-e valaha is az önkéntelen elragadtatást, mely az erkölcsi szép és a dolgok értelmes rendje láttán olykor elfogja az érzékeny lelket; a rajongó lelkesedést, mely egyszerre csak lánggra lobbantja a szívben az égi erények szeretetét; a bennünket önmagunk fölé, a mennyekbe, egyenesen Isten mellé emelő, fenséges tévelygések élményét? Ó, ha ez a szent tűz tartós tudna lenni, ha ez a fennkölt rajongás áthatná egész életünket, volna-e olyan hősi tett, mely bátorságunkat elriasztaná, bűn, mely hozzánk közel férközni merne, győzelem, melyet ne tudnánk önmagunk felett aratni, s bármi nagyszerű, mit erőfeszítéseink nyomán el ne nyerhetnénk. Tiszteletre méltó barátém, ennek az erőnek a princípiuma bennünk van, s csak azért mutatja meg magát egy-egy pillanatra, hogy szüntelen keresésére buzdítson bennünket; ez a szent lelkesedés az erőforrása földi kötelékeiktől megszabaduló képességeinknek, s talán csak rajtunk állna, hogy azt folyvást megtarthassuk ebben a szabad állapotban. Mindenesetre érezzük, hogy legalábbis ott belül magunkban van egy hang, mely nem enged meg, hogy önmagunkat megvessük; az ész a porban csúszik, a lélek

viszont a magasban szárnyal; tudományunk révén tán kicsinyek vagyunk, érzelmeink azonban nagyvá tesznek, s bármi legyen is a rangunk a világ-egyetem rendszerében, ha ki barátja az igazságnak és fogékony az erényekre, már nem lehet természeténél fogva alávaló.

Egyéb bizonyítanivalóm nincsen, Zsófiám, s ha csak bölcselkedésről volna szó, itt abba is hagynám: mindenfelől beleütközvén ismereteim korlátjaiba, befejezném a Maga instruálását, még mielőtt megkezdtem volna – de hát mondtam már Magának, hogy céloim nem az okoskodás, és a meggyőzésére szolgáló érveket csakis a szíve mélyéről kívánom fölhozni. Hadd mondjam el tehát, mi zajlik az én szívemben, s ha Maga ugyanazt érzi, akkor az elveinknek is egyezniük kell, akkor az igazi boldogság keresésének útja is közös.

Eddigi életem során sok viszontagságon mentem keresztül, s noha megmaradtam szegénynek, megtapasztaltam úgyszólván minden társadalmi helyzetet, a magam bőréen éreztem a jólét és a sanyarú sors minden formáját; a természettől a legérzékenyebb lelket kaptam, kitéve a sors minden elképzelhető érzelmi hatásának, s azt hiszem, elmondhatom Terentius egyik alakjával, hogy semmi, ami emberi, nem idegen tőlem. Mindig, minden helyzetet kétféleképpen és olykor ellentmondásosan éltem meg, az egyik szerencsecsillagom állásából, a másik lelkiállapotomból következett, így azután hol a boldogság és békeesség érzete nyújtott vigaszt bajaimra, hol rossz közérzetem zavart meg váratlanul jó dolgomban.

Ezek a sorstól és az eseményektől független lelki adottságok már csak azért is élénken foglalkoztattak, mivel a szemlélődő és magányos életre való hajlandóságom folytán jobban kifejlődhetek; mondhatni éreztem magamban a sorsom ellensúlyát. Keserveimre a boldogító magány könnyei közt kerestem vigasztalást. Keresve eredetét a rejtélyes erőnek, mely így ellensúlyozta szenvedélyeim hatalmát, arra jöttem rá, hogy titokban, anélkül, hogy gondoltam volna vele, ítéletet mondtam magamban a tetteimről és vágyaim tárgyáról. Bajaim kevésbé gyötörtek, mihelyt arra gondoltam, hogy nem én okoztam őket, az örömeim pedig minden becsületet elvesztették, mihelyt hidegvérrel vettem szemügyre, mitől tettem őket függővé. Úgy éreztem, mintha növekedésnek indult volna bennem a jóság csírája, hogy kárpótoljon a balszerencsében, a lelki nagyságé pedig, hogy fölébe emelkedhessem jó sorsomnak; láttam, hogy az ember hasztalan keresi boldogságát a kétes távolban, ha elmulasztja ápolni önmagában, mert hiába jönne kívülről, érzékelhetővé csak úgy válik, ha olyan lélekre talál ott benn, amelyik képes átérezni.

Az elv, amiről beszélek, nemcsak a mostani cselekedeteimet van hivatva a saját mértéke szerint vezérelni, hanem értékelnie kell a maga helyén múltbéli magatartásomat is, többnyire elmarasztalva azt, még ha látszólag helyes

volt is, olykor helyeselve, noha az emberek elítélték, úgy tekintve vissza ifjúságom eseményeire, mint az általuk kiváltott különböző érzelmi hatások helyi emlékezetére.

Ahogy közeledem pályafutásom végéhez, gyengülni érzem magamban mindazt az indulatot, mely oly sokáig vetett alá a szenvedélyek uralmának. Miután kimerítettem mindazt a jót és rosszat, amit egy érzékeny lélek átélhet, lassan oda jutok, hogy az engem már semmivel sem kecsegtető jövőre nem nézek, s nem is várok tőle semmit; a reménységgel együtt a vágyak is kialszanak, már csak az elmúlt életemre való emlékezésben élek, s hogy mennyi van még hátra belőle, már az sem tud izgatni, amióta semmi újat nem érez a szívem.

Ebben a helyzetben természetes, hogy tekintetemet szívesen fordítom a múlt felé, amelyhez most már egész valómmal tartozom [...].

Ötödik levél

[...] Nézzen a világ bármelyik nációjára; lapozza át történetüket: a bizarr és embertelen kultuszok, az erkölcsök és jellemvonások bámulatos változossága közepette, az igazságról és tisztességről mindenütt ugyanazt gondolják, az erkölcsi elvek, a jó és a rossz fogalma mindenütt ugyanaz. A régi pogányság förtelmes isteneket hozott a világra, kiket a mai világban mint gonosztevőket büntettek volna meg, s akik a legfőbb boldogságot gonoszettek bátorítása és kielégülésre váró szenvedélyek képében jelenítették meg. De hiába ereszkedett alá az öröklétből a szent tekintéllyel fölruházott bűn, a természet kivetette az emberek szívéből. Ünnepezték Jupiter tivornyáit, de csodálni Xenokratész mértékletességét csodálták; a szűzies Lucretia a szégyentelen Vénuszt imádta; a rettenthetetlen római áldozott a Félelemnek; soha olyan nagy emberek nem imádtak megvetendőbb istenségeket; a halhatatlan erénynek az istenekénél is zengőbb szava tiszteletet ébresztett a földön, s a bűnösökkel mintha a bünt is számúzta volna az égbe.

Van tehát mindannyiunk lelke mélyén egy velünk született princípiuma az igazságnak, melynek alapján, életelveink ellenére, mind saját cselekedeteinket, mind a másokéit jónak vagy rossznak ítéljük, s ezt a princípiumot illetem én a lelkiismeret névvel.

Hanem e szó hallatán mindenütt fölemelik szavukat a filozófusok: „gyermekkori tévedések, neveltetésbeli előítéletek”, hangoztatják szinte kórusban. „Az emberi értelemben csakis tapasztalati úton kerülhet valami, s kizárólag az így szerzett képzetek alapján ítélkezünk mindenről.” De még tovább mennek: amit minden náció nyilvánvalóan és egyetemesen helye-

sel, nem áthatják elutasítani, és az emberek ítélkezésében megmutatkozó szembeszökő hasonlatosság ellenében elindulnak a sötétben valamely obskúrus és csak általuk ismert példa keresésére, mintha a természetes hajlamok érvényüket veszthetnék néhány egyén elfajulása folytán, a szörnyetegek létéből pedig az következne, hogy az emberi faj már nem számít. De mire megy a kételkedő Montaigne, amikor azzal vesződik, hogy előkaparjon a világ valamelyik sarkából egy olyan szokást, amelyik ellentétben áll az igazságról alkotott fogalmainkkal? Mire megy azzal, ha a legalávalóbb és leggyanúsabb utazónak is megadja azt a tekintélyt, amelyet a legtisztelteméltóbb íróktól megtagad: néhány sajátos és általunk nem ismert okokra visszavezethető, kétséges és furcsa szokás megsemmisítheti-e a minden másban egymással szemben álló s csupán ebben a kérdésben találkozó népek egyetértéséből adódó általános következtetést? Ó! Montaigne, te, aki kérkedel egyenességeddel és igazmondásoddal, légy őszinte és igaz, már amennyire egy filozófus az lehet, s mondd meg nekem, van-e olyan égtája a földnek, ahol bűn a hit megőrzése, bűn irgalmasnak, jótékonynak, nagylelkűnek lenni; ahol a tisztességes embert megvetik, a gazembert pedig tisztelik!

Nem áll szándékomban sehová sem vezető metafizikai vitákba bonyolódni; megmondtam, hogy nem a filozófusokkal akarok vitatkozni, hanem a Maga szívéhez szólni; rám bizonyíthatja a világ minden filozófusa, hogy tévedek, nekem elég, ha Maga úgy érzi, igazam van. Ehhez csak arra van szüksége, hogy különbséget tudjon tenni szerzett észleleteink és természetes érzéseink között; ugyanis szükségképpen előbb érzünk, a megismerés csak azután jön, s amiként nem tanuljuk a személyes javunkat akarni és a rossztól őrizkedni, hiszen ez természet adta törekvés, akként a jóhoz való ragaszkodás és az irtózás a rossztól ugyanolyan természetes, mint a létezésünk maga; így azután, noha fogalmaink kívülről jönnek, az őket minősítő érzelmek mibennünk vannak, s csakis általuk ismerjük föl a megfelelést vagy annak hiányát közöttünk és az elérendő vagy kerülendő dolgok között.

A mi számunkra létezni annyi, mint érezni; érzékenységünk tagadhatatlanul előtte jár magának az észnek is. Bármilyen legyen is létezésünk oka, gondoskodott megmaradásunkról azzal, hogy a természetünknek megfelelő érzéseket adta nekünk, és aligha vonható kétségbe, hogy legalábbis ezek velünk születtek. Ezek az érzések az egyén vonatkozásában az önszeretet, a félelem a fájdalomtól és a haláltól és a jólét utáni vágy. De ha az ember természeténél fogva társas lény, vagy legalábbis adottsága van azzá válni, akkor ez csakis a fajtájával együtt jár, vele született érzelmei révén történhetik. És az önmagához, illetve embertársaihoz fűződő kettős viszonyulása képezi azt az erkölcsi rendszert, amelyből a lelkiismeret természetes hajlama keletkezik.

Lelkiismeret, lelkiismeret, isteni ösztön, halhatatlan égi hang, biztos kalauza a tudatlan és korlátolt, de értelmes és szabad teremtménynek; csálhatatlan bírása a jónak és a rossznak, az örök lényeg fenséges kisugárzása, te teszed az istenekhez hasonlóvá az embert, ki egyedül neked köszönheti természetete kiválóságát.

Nélküled, úgy érzem, semmi sem emel az állatok fölébe, hacsak a szabadjára engedett gondolkodás és a semmitől sem vezérelt megalapozatlan észnek betudható állandó tévelygés szomorú kiváltsága nem. [...]

Drága barátném, milyen sajnálatra méltóak ezek a boldogtalan bölcselkedők! Fölszámolva magukban a természetes érzést, minden örömük forrását semmisítik meg; a lelkiismeret súlyától csak úgy szabadulhatnak, ha érzékellené teszik magukat. Ha az erény semmiség, ha a barátság csupán megszakás, személyes érdek, ugyan miben lelhetjük még örömünket a földön? Ha a szeretők hűsége csak hiú ábránd, ha a női szemérem csak üres előítélet, mivé lesz a szerelem minden varázsa? Nem elhibázott-e az olyan rendszer, amelyik a gyönyört csak úgy tudja megszabadítani a lelkifurdalástól, hogy egyszerre fojtja el mind a kettőt? Ha a világban már csak anyagot látunk és mozgást, hová lesznek az erkölcsi javak, melyek után váltig sóvárog a lelkünk, s mi lesz az emberi élet értéke, ha csak arra való, hogy vegetáljunk? [...]

Hatodik levél

Végül is van megbízható kalauzunk az emberi tévedések emez útvesztőjében, de az nem elég, hogy létezik; tudni kell kiismerni és követni őt. Mire véljük, hogy noha minden szívhez van szava, csak oly kevesen hallják meg? A természet nyelvén szól hozzánk egy napjainkra sajnos elfeledett nyelven.

A lelkismeret félnék és bátortalan; keresi a magányt; a társaság és a zaj rémületbe ejti; az előítéletek, melyek egyesek szerint létrehozták, neki halálos ellenségei; vagy menekül előlük, vagy hallgat; hangját elnyomja a lárma; ezért aztán szóhoz sem tud jutni; amikor már sokadszorra adják ki az útját, ez végül is kedvét szegi, többé nem szól hozzánk, s nem is válaszol; miután oly sokáig semmibe vették, visszahívni semmivel sem lesz könnyebb, mint volt annak idején száműzni.

Amikor azt látom, hogy az egyes ember, miközben szüntelenül foglalkoztatja a közvélemény, úgyszólván az egész életét kitergeti, s abból szinte semmit sem őriz meg belső használatra – mintha egy parányi rovart látnék magam előtt, amint nagy hálót bocsát ki magából, ha az nem volna, észre sem vennék, miközben holtnak vélhetnénk a zugában. Az ember hiúsága a pókháló, melyet egész környezete fölé kifeszít; egyik sem ellenállóbb a

másiknál; nyúljunk hozzá a legkisebb fonalhoz, s a rovar nyomban megmozdul; az elgyengülésbe halna bele, ha békén hagynák a hálóját; és ha egyetlen mozdulattal szétszakítjuk, akár a végkimerülésig is elmegy, hogy újra szője. Kezdjük azzal, hogy újra önmagunk legyünk, összpontosítsunk önmagunkra; vegyük körül a lelkünket létünk természet adta korlátjaival [...]. Részemről úgy gondolom, hogy az áll legközelebb a bölcsességhez, aki a legtöbbet tudja az ember énjének mibenlétéről; s miként egy rajz első vonalai egyúttal külső kontúrját képezik, az ember is azzal kezdi, hogy elkülönül mindentől, ami nem ő.

De hogyan történik ez az elkülönülés? Ennek módja nem olyan bajos, mint amilyennek hisszük, illetve a nehézsége legalábbis nem ott van, ahol gondoljuk; nem az ismeretektől, inkább az akarattól függ; nem kell rá tanulmányokkal és utánajárással fölkészülni. Világos nappal van, előttünk a tükör; de ahhoz, hogy lássuk, bele kell nézni; ahhoz pedig, hogy zavartalanul nézhessünk, mindent el kell távolítani, ami figyelmünket eltereli. Szálljon magába, keresse a magányt: ebben áll a titok, csak általa jöhetünk rá utóbb a többire. [...]

Könyörgök, meg ne ijedjen már, hogy kolostorba akarnám Magát küldeni, s remeteéletet szánnék egy nagyvilági nőnek. A szóban forgó magány nem annyira azt jelenti, hogy csukva tartja az ajtaját, vagy hogy nem mozdul ki otthonról, mint inkább azt, hogy – mint Terrasson abbé mondta – lelkét kivonja a tülekedésből, s mindenekelőtt útját állja az őt ostromló egészségtelen indulatoknak. De az említett módszerek egyike elősegítheti a másikat, főleg eleinte: az ember nem tanul meg egyetlen nap alatt egyedül lenni [...].

Nem azt mondom tehát, hogy hagyja ott a társadalmat. Még csak azt sem mondom, hogy tagadja meg magától a társaság nyújtotta szórakozást és hiú élvezeteket. Annyit azonban mondok, hogy tanuljon meg egyedül maradni s közben nem unatkozni. Különben sohasem hallja meg a természet szavát, és saját magát sem ismerheti meg soha. Attól ne tartson, hogy az ilyen múltó egyedülletek hallgataggá teszik és elvadítják, elidegenítik olyan szokásoktól, melyekről nem szeretne lemondani. Éppen ellenkezőleg, azok annál kedvesebbek lesznek Magának.

Hogyha egyedül élünk, még inkább szeretjük az embereket, gyöngéd érdeklődéssel fordulunk feléjük, s képzeletünk a társaságot vonzó oldaláról mutatja meg. Az emberiség még a magány unalmának is hasznát látja. Ha kedvet kap hozzá, ez a szemlélődő élet kétszeresen is a javára válik: amíg része van benne, még inkább ragaszkodik ahhoz, mi szívének kedves, s kevesebb fájdalmat érez az elvesztése fölött, ha megfosztják tőle.

Szüneteltesse például minden hónapban két-három napig a kedvteléseit és elfoglaltságait. Tartsa magát ahhoz, még ha eleinte sokat unatkozik is,

hogy ezekben a napokban magányosan él. Ezt az időt vidéken tölteni jobb, mint Párizsban: olyan ez, mintha látogatóba menne – Zsófiához.

Városban a magány mindig lehangoló: minthogy körülöttünk minden magán viseli az emberi kéz, valamint a társas lét valamilyen látható nyomát, mihelyt társaság nélkül maradunk, úgy érezzük, mintha nem volnánk a helyünkön; a szoba, amelyikben egyedül vagyunk, ugyancsak hasonlít egy börtönhöz. Ennek pontosan az ellenkezőjét látja vidéken: ott minden barátságos és derűs, elmélkedésre és ábrándozásra sarkall; ott – kívül a város sivár falain, az előítéletek béklyóitól szabadon – az ember nem érzi magát korlátok közé zárva; az erdők, a patakok, a zöldellő természet távol tartják szívüinktől az emberek tekintetét; a szeszélyesen ide-oda röpködő madarak a szabadságot példázzák a magányban; halljuk a csivitelésüket; érezzük a rétek és az erdők illatát; szemünk csakis a természet nyájas képeire figyel, s közelebb hozza azt szívünkhöz.

Először ott, a saját birodalmában kell tehát a természettel társalkodni, szemügyre venni törvényeit; akkor az unalom sem fog oly hamar Magára törni, és sétálás közben, a falusi élet megannyi látványa közepette könnyebb lesz azt elviselni, mint egy heverőn vagy egy karosszékben. [...]

Nem várom el, hogy rögtön komoly elmélkedésre adja a fejét, csak azt, hogy legyen képes megtartani a lelkét a nyugalomnak és az elernyedésnek abban az állapotában, amely lehetővé teszi, hogy visszahúzódjon önmagába, s ne engedjen magához semmit, ami tőle idegen.

Azt kérdi, hogy mi lesz a teendője ebben az állapotban. Semmi. Engedje hatni azt a természetes nyugtalanságot, amely a magányban óhatatlanul arra indítja az embert, hogy – ha tetszik, ha nem – saját magával foglalkozzék.

Azt sem állítom, hogy ez az állapot szükségképpen általános letargiát eredményez, s távol áll tőlem a gondolat, mintha semmilyen eszközünk se volna fölébreszteni magunkban a lelkeség érzületét. Miként egy elgémberedett testrészt könnyed dörzsöléssel átmelegíthetünk, a tartós tétlenségben eltompult lélek is magához tér valamely mérsékelt izgalom barátságos melegétől; ilyenkor kizárólag vele kapcsolatos kellemes emlékekkel kell őt érzékennyé tenni, visszaidézni számára mindazt a rá nézve hízelgő ragaszkodást, mit nem az érzékek, hanem egy sajátos érzület és intellektuális örömök közvetítettek. Ha létezne a világon olyan nyomorult lény, aki egész életében semmi olyat nem tett, aminek az emléke elégedettséggel tölthetné el, hogy tudniillik nem élt hiába, az ilyen ember, miután érzései és gondolatai mindenkit elidegenítenek tőle, önmaga megismerésére sem lenne sohasem képes. Mivel nem tudja, miben áll a jóság, mely a természetének megfelelő, kényszerűségből megmaradna gonosznak és örökre boldogtalannak. [...]

Egy előkelő asszony helyzeténél fogva túlságosan körül van véve; szeretném, ha olykor-olykor le tudna erről mondani; ez is egy módja lenne annak, hogy közvetlenebbül beszélgethessen el önmagával. Egy-egy visszavonulása alkalmával ne vigye magával egész háza népét, a szakácsot, a főkomornyikot, érje be egy lakájjal és egy szobalánnyal, már ez is sok; egyszóval ne telepítse át a városi életet vidékre: élvezze ki valóságosan a falusi magányba vonulást. De hát az illem... Ó, jaj! mindig az a fránya illem! Ha szüntelenül erre akar figyelni, nincs más kalauzra szüksége, válasszon közte és a bölcsesség között.

Feküdjön le korán, keljen föl reggel; kövesse körülbelül a nap és a természet járását; kiöltözni, olvasni semmi szükség; étkezzen egyszerűen, s akkor, amikor a nép: egyszóval legyen mindenben falusi asszony. Ha ezt az életmódot kellemesnek találja, eggyel több öröme lesz; ha untatja, annál nagyobb kedvvel tér vissza a megszokott régihez.

Ennél többet is tehet. A magányban töltendő rövid időszakok egy részét használja föl a többi kellemessé tételére. Hosszú délelőttöket fog eltölteni megszokott elfoglaltságai nélkül; használja fel arra, hogy be-bemegy a faluba. Élnek ott betegek, szegények, elnyomottak, tudakozódjon felőlük; igyekezzék kinek-kinek megadni a segítséget, amire szüksége van, és ne gondolja, hogy elég a pénzével segíteni rajtuk, ha ugyanakkor nem áldoz rájuk az idejéből, és nem visel rájuk gondot. Vállalja magára ezt a nagylelkű szerepet azért, hogy néhány bajjal kevesebb legyen a földön, s amennyiben tiszta és nemes szándékok vezérlik, csakhamar megtalálja a módját megvalósításuknak. Sejttem én, hogy az ezzel járó vesződéségtől kezdetben ezernyi akadály fogja eltéríteni. Piszkos otthonok, durva emberek, a nyomorúság megannyi látványa először undorral tölti majd el. De amikor belép ezeknek a szerencsétleneknek az otthonába, gondoljon arra, hogy a testvérük, s az emberiesség le fogja győzni az iszonyodást. Hazugnak, önzőnek fogja őket találni, bűnös hajlamaik kedvét szegik buzgalmának, de tartson csak titokban szemlét a sajátjai fölött: hamar megtanulja a másokéit megbocsátani; s gondoljon bele, hogy az ilyen hajlamokat a tisztesség látszatával takargató neveltetés csak még veszedelmesebbé teszi.

A magukfajta embereken főként az unalom zsarnokoskodik, mely igen nagy árat kér a munka alóli mentesség fejében, s minél jobban igyekeznek elkerülni, annál inkább válnak áldozataivá; egyes-egyedül az unalom fogja eltéríteni az efféle üdvös foglalatosságoktól, s miután elviselhetetlenné tette őket, jó ürügyül fog szolgálni ahhoz, hogy fölmentést adjon alóluk. Gondolja meg, hogy örömmel lelne a jótéteményben a cselekvő jótékonykodásnak a fizetsége, s addig nem kapjuk meg, míg ki nem érde-

meltük. Nincs szeretetreméltóbb dolog az erénynél, de csak azok előtt mutatja meg magát, akiknek már a birtokában van. Amikor magunkhoz akarjuk szorítani, a mondabeli Próteuszhoz hasonlóan ezernyi ijesztő formát ölt, s a maga eredeti alakjában csak azoknak mutatja meg magát, akik nem engedték őt el. [...]

GORILOVICS TIVADAR fordítása

A fordítás legyen elegáns

Éles Márta beszélgetése a műfordításról Szenyán Erzsébettel*

ÉLES MÁRTA *Milyen olvasmányélmények, találkozások, események vitték közel a lengyel irodalomhoz, kultúrához? Családi indíttatása a szlovák kultúra irányába is terelhette volna.*

SZENYÁN ERZSÉBET Valóban szlovák anyanyelvű vagyok, Péteriben születtem, egy kis szlovák faluban. Otthon tótul beszéltünk, az óvodában, majd az iskolában kezdtem magyarul beszélni – ezt a kettős nyelvi identitást az ember őrzi a zsigereiben. Később, középiskolás koromtól ugyanis már nem tartottam túl szoros kapcsolatot a szlovák kultúrával, a kulturális, nemzeti identitásom magyar, magyar kultúrán nevelkedtem. Ahogy múlik az idő, egyre inkább hiszek az eleve elrendelésben. Nincsenek véletlenek, vagy ha vannak, azok a végén mindig egy irányba mutatnak. A lengyel kultúra iránti érdeklődésem felkeltésében fontos szerepe volt Jókainak. Nekünk otthon nem voltak könyveink, nagyon egyszerű parasztcsaládban nevelkedtem. A falusi jegyző, akit a háború alatt zsidó származása miatt elvittek, a könyvtárát rábízta a szomszéd nénire. Ott volt a teljes jubileumi Jókai-sorozat, amelyet aztán egyenként „kikölcsönzött”, s mi, édesanyámmal közösen olvastunk. Jókainál nagyon hangsúlyos a lengyelek iránti rokonszenv, de Jókainak köszönhetem a latin iránt máig tartó olthatatlan szeretetet is. Szerencsém volt, mert az I. László Gimnáziumban latin osztályba kerültem, ahol kiváló latintanárom volt. Érettségi után nagyon szerettem volna klasszika-filológiát tanulni, de átirányítottak magyar–oroszk szakra, amit természetesen nem bántam meg. (Később fordítottam oroszról, szlovákból, csehéből is, de inkább csak elvétve.) Az egyetlen volt egy Maria Hemmert nevű tanárnő, aki lengyel országismeretet tanított. Igazi lengyel nő volt, szóke, lelkes, dinamikus, ő vitt el minket talán kétszer is Lengyelországba. Ez a hatvanas években volt, az autóstoppos nemzedék ideje, mi is stoppoltunk, sátorban laktunk. Később, az egyetlen utolsó évében Moszkvában voltam ösztöndíjjal, és ott lengyel lányok voltak a kollégiumi szomszédaink. Reggeltől

* A budapesti Austeria Könyvesbolt Műfordítóportrék című sorozatában a lengyel irodalom magyar fordítóit szólaltatja meg. A sorozat első estéjének vendége Szenyán Erzsébet volt. A beszélgetés 2009. február 25-én hangzott el.

estig hallottam, ahogy a csiripelő nyelvükön beszélnek, és akkor elhatároztam, ha egyszer sok időm lesz, megtanulok lengyelül. Sok időm ugyan nem lett, mert középiskolában kezdtem el tanítani, de amikor a fiam megszületett, és otthon voltam vele, egy idő után beiratkoztam a Lengyel Intézet nyelvtanfolyamára. Nekiláttam a tanulásnak, időközben pedig megüresedett ott egy állás, magyar munkatársat kerestek, és megkérdezték, nem dolgoznék-e náluk. Öt évig dolgoztam az intézetben, ami olyan volt, mintha egy kis Lengyelországba kerültem volna.

– Ez az időszak bizonyára sokat segített a nyelv, a kultúra alaposabb megismerésében. Mi indította el a műfordítói pályán?

– Az intézetben én magyar munkatársként dolgoztam. Volt egy hivatásos tolmácsunk, aki épp akkor betegedett meg, amikor Tadeusz Nowaknak volt nálunk irodalmi estje. Nem volt más választás, nekem kellett tolmácsolnom. Akkor én már nagyon sokat értettem, de a nyelvtudásom még távolról sem volt tökéletes, Nowak képgazdag, szürrealisztikus nyelvéhez, az ő szép, hosszú körmondataihoz pedig különösen nem volt elegendő. Folyt rólam a veríték, ráadásul ott volt Kerényi Grácia is. Aki ismerte őt, az tudja, hogy Grácia jelenlétében tolmácsolni nem akármilyen feladat volt, mert mindig közbeszólt. Nem rossz szándékkal, csak éppen automatikusan kijavította az embert. Ezen az esten nagyon rendes volt, alig három-négy alkalommal szólt közbe, de Tadeusz Nowak felesége, Zosia egyszer csak odakiáltotta a férjének: „Tadziu, az ég szerelmére, szánd meg azt a szegény tolmácsnőt, mert mindjárt elájul az idegességtől!” Valahogy aztán vége lett ennek a lidérces irodalmi estnek, és akkor az Európa Könyvkiadó szerkesztője, Gimes Romána odajött hozzám, és azt mondta, hogy látja, nagyon izgultam, de olyan szépen beszélek magyarul, nem akarok-e fordítani? Hát, ki ne akarna fordítani, aki valaha is nyelvszakot végzett? Megkért, hogy küldjek neki fordítást. Én meg azt gondoltam, hogy biztos látta rajtam, milyen szerencsétlen vagyok, és csak azért mondta. Nem küldtem én semmilyen fordítást, mígnem egyszer újra találkoztunk, és rákérdezett. Kiderült, hogy komolyan gondolta. Adott egy folyóiratból vett szöveget, azt lefordítottam, ő később visszaadta, persze tele volt javítással, piroslott az egész. Na, akkor nekem egy életre elment a kedvem a fordítástól, megfogadtam, hogy ennek aztán soha többet nem teszem ki magam. De egyszer csak érkezett egy nagyobb boríték, benne pár oldal lengyel szöveggel, hogy fordítsam le. Le is fordítottam, visszaküldtem, de nem írtam alá, mert nem tudtam, hogy azt alá kellene írni. Majd egy idő után kiderült, hogy ez egy fiatal műfordítók számára meghirdetett verseny volt, kiküldték az anyagot tíz-egynéhány embernek, és megnyerte az, aki nem írta alá. A pályázatnak az volt a fődíja, hogy lefordíthattam az

egész könyvet, amely egyébként egy pocsék partizánregény volt. Hát így lettem én lengyel műfordító. Ettől kezdve az Európa Könyvkiadónak fordítottam nagyon sokáig. Akkoriban nem volt ennyi kiadó, az Európa volt a fordításirodalom kiadója. Nagyon minőségi munka folyt az Európában, könyvet úgy nem adtak ki, hogy annak ne lett volna legalább egy, de inkább két kontrollszerkesztője. Olyan szerkesztők dolgoztak ott, mint Gimes Romána, Székely Magda, Szappanos Balázs, Göncz Árpád, Katona Tamás, aki két lábon járó enciklopédia volt. Rengeteget lehetett tanulni.

- *Ez a Tadeusz Nowakkal való, bizonyosan nem véletlen találkozás indította el a pályán. Úgy tudom, Tadesz Nowaknak nemcsak a művei, de a személye is fontos szerepet játszottak az életében.*

- Tadeusz Nowakot ezen a bizonyos irodalmi esten ismertem meg, és ebből nagy barátság lett, a két család között nagyon szoros kapcsolat alakult ki. A fiam például Tadeusztól tanult meg kártyázás közben lengyelül, a lányomnak pedig ő lett a keresztapja. Ők is sokat jártak hozzánk, mi is hozzájuk, ez a mély barátság Tadeusz özvegyével, Zosiával ma is él. Nowaktól lefordítottam a *Próféta*, a *Hogy zengett belé az ég* című regényeit, és a verseskötete, a *Királyság* filológiai fordítását is elkészítettem. Nagyon sok mindent fordítottam életemben, XVI. századi prózát, Pasek XVII. századi, *Emlékiratok* című művét, nehéznek tartott irodalmi anyagok is kerültek a kezembe, de úgy életemben meg nem szenvedtem könyvvel, mint Tadeusz Nowak *Prófétájával*. Hihetetlenül nehéz volt fordítani. Amikor egy költő prózát ír, akkor közben megmarad költőnek. Nagyon képszerű, szürreális volt a regény nyelvezete. Talán azért is örült annak, hogy én fordítom a könyveit, mivel én ugyanúgy nem városi ember voltam, nekem nem kellett stilizálnom az ő paraszti világot, mert az az enyém volt, én is abba születtem bele. Egy városi ember soha nem érti meg azokat a görcsöket, amelyeket a faluról jött ember él át, amikor megpróbál beilleszkedni egy városi környezetbe. Azt csak az tudja, aki faluról jött. Én például az egyetemen gyakran tapasztaltam, hogy a többiek elkérik ugyan a jegyzeteimet, mert én lelkiismeretes, kitűnő tanuló voltam, de voltak néhányan, akiknél éreztem, hogy mindig lenéznek. Én pedig meg akartam felelni. Ezt a *Prófétában* gyönyörűen leírta Nowak. Annak a mondásnak, hogy úrnak, parasztnak születni kell, az ő megfogalmazásában volt egy másik változata. Ő azt mondta, hogy a történelem során két igazi osztály volt, az arisztokrácia és a parasztság, a többi az kitaláció. Ezzel valahogy helyére tette az én paraszti származásomat is, azt mondtam, hogy ez vagyok, ezt kell vállalnom, nincs ebben semmi szégyellnivaló. De hogy ezek mekkora gondok lehetnek, azt Nowak épp a *Próféta*,

majd a *Hogy zengett belé az ég* című regényeiben írta meg. Talán pályafutásom legnehezebb fordításai voltak ezek.

- *A Próféta után nem sokkal következett az Emlékiratok, Pasek XVII. századi szövege, amely bizonyára másfajta nehézségekkel szembesítette.*

- Pasek emlékiratai a lengyel barokk irodalom kiemelkedő alkotása. A fordítás során az volt a szerencsém, hogy nem fogtam fel, mennyire nehéz a feladat. Kaptam belőle egy rövidebb részt, lefordítottam, leadtam, elfogadták. Mondták, hogy akkor fordítsam le az egészet. Ez egy hatszázötven oldalas mű, vagy két évig dolgoztam rajta. Egész egyszerűen nem éreztem, hogy olyan nagyon nehéz volna. Egyrészt, tele volt lengyelesített latin kifejezésekkel, úgynevezett „makaronizmusokkal”, ami nekem eleve nagyon tetszett, másfelől pedig, mint a kisgyerek, aki a szakadék szélén egyensúlyoz, és nem tudja, hogy leeshet, nem is gondoltam akkor, hogy ez olyan nehéz szöveg. Akármelyik fordításról is beszélünk, mindegyik más miatt volt érdekes. Paseknál az archaizálást kellett megoldani. Nagy dilemma, hogy egy XVII. századi szöveget miként adjon az ember vissza. Én nem vagyok nyelvtörténész, fogalmam sincs róla, hogy a XVII. századi magyar nyelv pontosan milyen volt. De ha tudnám is, és úgy fordítanám le, hát azt senki nem olvasná el. Vagyis XX. századi nyelven kellett lefordítani, de úgy, hogy a szókincs: a fegyverek, az ételek, az öltözékek elnevezései és bizonyos nyelvtani szerkezetek azért visszaadjanak valamennyit az eredeti mű nyelvi hangulatából.

- *A műfordítót próbára tevő irodalmi művekről esett most szó, ugyanakkor azt szokta mondani, hogy jobban szeret esszét fordítani, mint szép-prózáit.*

- Igen, ez tulajdonképpen alkati kérdés, ami lehetséges, hogy a kétnyelvűséggel függ össze. Az egyetemen is jobban érdekelt a nyelvészet, a szakdolgozatomat is ószláv nyelvből írtam. Magát az irodalmat az olvasás szintjén mindig is szerettem, de az irodalomelmélet, irodalomtörténet nem különösebben vonzott. Túl sok regényt nem is fordítottam. Elveszek abban, hogy a cselekmény miként bonyolódik. A fordítónak mégiscsak bele kellene élnie magát a szereplők lelkivilágába, habitusába, hiszen vissza kell adni a nyelvüket, a gondolkodásukat, s ez a beleélés nekem nagyon nehezen megy. Nincs is fantáziám igazából, én meglehetősen földhözragadt, racionálisan gondolkodó lény vagyok. Úgyhogy valószínűleg ebből fakad, hogy jobban vonz az esszéfordítás, ezt szeretem a legjobban. Ott teret kap a nyelvészeti érdeklődésem, s hogy egy bonyolult mondatot, amely olyan, mint egy épület, egy konstrukció, úgy fordítsak le, hogy az magyarul is szép, elegáns legyen. Talán ezt a szót szeretem használni leginkább a fordításra – legyen elegáns. Engem még a mai napig is izgalomba hoz, ha leülök egy

fordításhoz, hiszen vissza kell adni a szerző szándékát, legalábbis én ezt tartom fontosnak. Itt lehet ütköztetni a kétféle fordítói iskolát, az egyik a szöveghű, a másik a szabadabb fordítás mellett érvel. Minden fordító az alkata szerint dönti el, hogy melyiket követi. Én úgy tartom, hogy az embernek kötelessége mindent pontosan visszaadni. Ha a szerző valamit leírt, különösen, ha az tudományos igényű mű, akkor ezzel valami szándéka volt, és akkor nem mindegy, hogy abból a fordító mit hagy ki vagy nem hagy ki, ugyanúgy adja vissza vagy másként. Én tehát inkább a pontos fordítás híve vagyok.

- *Visszaemlékszik-e olyan fordítói problémára, amit épp a lengyel nyelv sajátossága okozott? Tudni való, hogy ha egy lengyel szövegben Michał Aniołról olvasunk, akkor ott nem egy angyalról, nem is Mihály arkangyalról van szó, hanem Michelangelóról. A példákat sorolhatnánk, de talán volt olyan eset, ami még egy gyakorlott fordító számára is nehézséget jelentett.*

- Még én sem voltam nagyon gyakorlott fordító, amikor egy fiatalabb pályatárs fordítását kontrollszerkesztettem, és belebotlottam egy névbe: Wawrzyniec Wspaniały. Ki lehet ez? A Wawrzyniec az Lőrinc, a wspaniały pedig kiváló, nagyszerű. Ki lehet az illető? A regény a reneszánsz környékén játszódott, így aztán elkezdtem gondolkodni, hogy a keresztnévükön a királyokat, pápákat szokták szólítani. Ha Lőrinc, hát akkoriban pont volt egy Lőrinc pápa. Szegény fordítónak odaírtam, hogy nézzen utána, lehet, hogy Lőrinc pápáról van szó. Valószínűleg ő sem jutott tovább a keresésben, mert végül a szöveg megjelent, benne pedig ott szerepelt Lőrinc pápa. Majd pedig a *Könyvvilág* című lapban Nemere István egy glosszában jól kioktatott mindkettőnk, amiért nem jöttünk rá, hogy Wawrzyniec Wspaniały nem más, mint Lorenzo de' Medici il Magnifico. A Nagyszerű. A Lőrinc pedig olaszul Lorenzo. Nos, ezt elég nehezen lehetett volna kikövetkeztetni. De az ilyen tévedésekből lehet a legtöbbet tanulni.

- *Emlékszik-e olyan fordításra, ami szinte párhuzamosan haladt az életével, ami ezáltal több lett, mint egy lefordított mű?*

- Volt ilyen fordításom, nem is fejeztem be. Krystyna Kofta *Kisállatok ketrece* című regényéről van szó. Akkor halt meg az édesanyám, amikor belekezdtem ebbe a fordításba. A regény arról szólt, hogy az írónőnek meghalt az édesanyja, és ő megpróbál vele a halála után tisztázni bizonyos dolgokat, amelyeket soha nem mondtak el egymásnak. Rettenetesen szenved ettől, és hát nekem is voltak ilyen tisztázatlan kérdéseim – mindannyiunknak vannak. Különösen az én szemérmes parasztasszony anyámmal, akivel érzelmi töltetű beszélgetéseink nem nagyon voltak. Biztos voltak benne is tüskék, meg bennem is maradtak, úgyhogy ez a fordítás olyan volt nekem,

mint az élveboncolás, abba is hagytam, nem fejeztem be soha. Nagyon fájt. Volt még egy érdekes esetem, az a tolmácsolással függ össze. Wałęsa elnök urat kísértem több napon keresztül mint a személyi tolmácsa. Akkor született az első unokám. A család pedig nem akart megzavarni ebben a nehéz és tiszteletteljes munkában, ezért nem telefonáltak, úgyhogy én voltam az egyetlen a családban, aki négynapos korában tudta meg Gergőről, hogy a világon van.

- *Volt-e még olyan író, akinek különösen nagy hatása volt a fordítói pályájára?*

- Ryszard Kapuściński. Tőle tizenegy könyvet fordítottam, tehát ő a műfordítói életművemnek egy fontos, nagy szeletét teszi ki.

- *Előbb találkozott a művekkel, vagy ezt megelőzte a személyes találkozás?*

- A *Lapidáriumok* előfutára volt egy kicsi, rövid írásokból álló gyűjtemény, abból adott Kovács István pár oldalt, hogy fordítsam le a *Forrásnak*. Ez 1986 telén volt, ha jól emlékszem, ekkor volt az Eötvös Klubban egy fotókiállítása Kapuścińskinak, aki Afrikát járta, elsősorban a harmadik világról írt, és ezen a kiállításon én tolmácsoltam az írónak. Ez volt az az alkalom, amikor személyesen is megismerkedtünk, de akkor én már elkezdtem őt fordítani. Kapuściński nagyon alapos volt, nagyon nagy gondot fordított a könyvei külföldi kiadására, egyáltalán, a könyvei kiadására. Tudom, hogy ezeket a kezdeti fordításokat megnézte valakivel. Valószínűleg pozitív visszajelzést kapott, mert onnantól kezdve nem adta oda a könyveit másnak fordítani, ragaszkodott ahhoz, hogy ugyanaz a személy fordítsa.

- *Melyik Kapuściński-fordítás volt a legkedvesebb munkája?*

- Nagyon szerettem a *Lapidáriumok*at fordítani, ezek kis, rövid, egy-két oldalas, lapidáris tömörségű írások. A szerző évtizedeket töltött tudósítóként a harmadik világban, útjai során szerzett benyomásait gyűjtötte össze a magyarul is megjelent hat kötetben. Izgalmas és nagyon nagy élmény volt *A birodalom* fordítása - ezt a könyvet a Szovjetunió felbomlása után írta Kapuściński, aki Pińskben született, az orosz-lengyel határvidéken, s nagyon jól tudott oroszul. Amikor a Szovjetunió kezdett felbomlani, akkor hamis papírokkal végigutazott hatezer kilométert az akkori Szovjetunión, eljutott Szibériáig, és ezeket az élményeit, illetve a hozzájuk kapcsolódó eszmefuttatásait írta le. Az én számomra például *A birodalomban* a legmegdöbbentőbb az volt, hogy bár (én) orosz szakos voltam, többször is jártam a Szovjetunióban, az én tudatomban az élt, hogy van a nagy Szovjetunió, a nagy szláv állam. Csak a könyv fordítása közben döbbsentem rá, hogy mi csoda hihetetlen a sokszínűség, hiszen ott vannak az iszlám tagköztársaságok, amelyeket betagoltak a nagy Szovjetunióba, a Fekete-tenger menti vi-

dék, a Kaukázus, a kirgizok, a szibériai népek. Egészen fantasztikus tudásra tettem szert. Tréfálkozva azt szoktam mondani, hogy egyebek mellett műfordítónak azért is jó lenni, mert az ember az élete végére, ha akarja, ha nem, nagyon kiművelt főnek érezheti magát, hiszen olyan sokféle dologgal találkozhat a munkája során. A legkedvesebb Kapuściński-könyvem pedig az *Utazások Hérodotoszsal*, az író utolsó, még életében megjelent könyve. Kapuściński ugyanis, igazi riporter lévén, mindig a riportalanra figyelt, saját magáról nagyon keveset árult el. Szemérmes volt, ugyanakkor hallatlanul érdeklődő. Rajta kívül nem is találkoztam más emberrel, aki ennyire oda tudott figyelni a másokra, olyan őszinte érdeklődéssel és nyitottsággal. A személyiségében ez ragadott meg leginkább. Ebben az utolsó művében viszont sok mindent elárul önmagáról, itt adja ki legjobban magát. A gyerekoráról, fiatalkoráról ebben a könyvben ír a legtöbbet, a legtöbb személyes vallomás ebben a könyvben található. Van benne valami időskori, bölcs megbocsátás a világ irányában. Korábban sokszor felháborodik azon, hogy a világ dolgai mennyire igazságtalanul alakulnak, ebben a kötetben viszont fellelhető egyfajta bölcs rezignáció, valamiféle emberi melegség, belátás. Nagyon érdekes a két világ ütköztetése, a XX. század és a hérodotoszi világ megfeleléseinek és eltéréseinek elemzése.

- *Sokszor járt Lengyelországban. A műfordításon túl mi az, ami az országban, a tájban, az emberekben különösen megragadja?*

- Nagyon összetett dolog, hogy az embernek mit jelent egy ország vagy egy nép, egy kultúra. Ebben benne van a táj, Krakkótól Gdańskig, Zakopanétól Varsóig, Wrocławtól Tarnówig vagy Sejnyig, a kamalduli kolostorig a Wigry-tó mentén. Talán Sejny volt a legkedvesebb, túl a Mazuri-tóhátságon - az a vidék olyan nekem, mintha Litvánia volna. De a kultúrában benne vannak az ételek, a sziléziai barátnőm krumpligombóca, a tarnówi bygos, és benne vannak a zakopanei síkirándulások, a varsói barátainknál eltöltött hetek, hónapok. És persze a lengyel zene, a kiváló filmek, az irodalom, a lengyelek habitusa. Ha létezik olyasmi, hogy nemzeti karakter, akkor a lengyelség jegyei megfogják az embert. Különösen a mi meglehetősen szürke, kicsinyes, kádári gulyáskommunizmusunkból szemlélve volt mindig izgalmas Lengyelország. Ahhoz képest Magyarország szürke volt, és sajnos az is maradt. A lengyel társadalom fiatalabb, sok a gyerek, talán azért is sokkal színesebb, élőbb, dinamikusabb. Van a lengyelekben valami megkapó törekvés az eleganciára. Aki sokat járt Lengyelországban, az tudja, hogy a hetvenes, nyolcvanas években, amikor alig volt valami az üzletekben, ha az embert vendégségbe hívták, ott ezüsttel meg porcelánnal terítették. Nagyon meg tudják adni a módját. De benne van ebben a lengyel képben az is, hogy

nem tudnak szervezni. Például egy kiállítás megnyitójának a délelőttjén még nincsenek a képek a falon, semmi nincs ott, aminek ott kéne lenni, de aztán a huszonnegyedik órában mindig minden elkészül. Nagyon megragadott a lengyelek emberközeli vallásossága, ami a magyar katolicizmusra kevésbé jellemző. És nem utolsósorban irigylésre méltó a lengyelek hazafisága, amelyre most is jövőt lehet építeni.

– *Említette a lengyelek vallásosságát, ami lépten-nyomon átszővi a mindennapjaikat. Úgy tudom, nagyon fontosnak tartotta József Tischner művének A dráma filozófiájának a fordítását.*

– József Tischnerről tudni kell, hogy igen tekintélyes teológus, filozófus volt, II. János Pál pápa közeli barátja és tanácsadója. Magyarul sajnos elég kevés munkája jelent meg. Az Európa Könyvkiadó kért fel, hogy Fejér Irénnel közösen fordítsuk le az egyik művét. Már rögtön a címnél megakadtunk. A lengyel cím ugyanis *Filozofia dramatu*. Csakhogy a dramat szó a lengyel nyelvben sokkal tágabb értelmű, mint a magyar nyelvben. Az Európa Könyvkiadó ragaszkodott az eredeti cím szó szerinti fordításához, bár én nagyon szerettem volna, ha azt adjuk címnek, hogy Az emberi dráma filozófiája. Végül *A dráma filozófiája* címmel jelent meg, és így mindenki azt hiszi, hogy ez egy drámafilozófiai mű. Pedig szó nincs erről, itt az ember lelkében lejátszódó drámáról van szó. A másik emberhez, Istenhez, a világhoz képest zajló drámáról. Sajnos ezzel a címmel jelent meg, és nem is lett nagyobb visszhangja. Azért szerettem nagyon fordítani, mert Tischner, miközben az emberi gondolkodásnak valami hihetetlen csúcspontjára jutott el, ugyanakkor olyan egyszerűen tudta megfogalmazni a legbonyolultabb dolgokat is, mint bárki, akinek rend van a gondolataiban. Akinek a fejében rend van, annak a mondataiban is rend van. Tischner mondataiban rend volt, akármilyen bonyolult filozófiai eszmefuttatásokról volt is szó. Annyira szerettem fordítani, hogy majdnem sírtam, amikor vége lett. Olyan jó lett volna még tovább fordítani, mert közben mintha az ember lelke is megtisztult volna, mintha nagyon tiszta vízben fürdött volna az ember, amelynek a mélyét nem is látja.

KONRAD SUTARSKI

Wędrówka po Orawie

Na Orawie zamieszkaliśmy w Jabłonce (Jablonka), niedaleko rzeczki Czarna Orawa (Fekete Árva), przepływającej poboczem tego miasteczka, ale po rozpakowaniu się od razu pospieszyliśmy do Zubrzyicy Górnej (Felsőbölényes), do znajdującego się tam za wsią skansenu, noszącego nazwę: Muzeum Orawski Park Etnograficzny. Dyrektorem jest Emilia Rutkowska, z którą miałem przyjemność poznać się wcześniej i którą poprosiłem o pilotowanie naszej wyprawy po Orawie. Nie zastajemy jej, ale jest jej zastępca. Roman Ciok zna nasze plany i potrzeby. Jako pierwszą miejscowość proponuje Orawkę (Kisárva). „Tamtejszy ksiądz proboszcz wie o nas i czeka. A skansen zwiedzimy jutro”.

Tak jak będąc na Spiszu koniecznie trzeba zobaczyć i zwiedzić niedzicki zamek Dunajec, tak na Orawie nie można nie podjechać do zubrzyckiego Skansenu-Muzeum i nie można nie zatrzymać się przy kościele w Orawce, widocznym z daleka, bo znajdującym się tuż przy drodze prowadzącej od granicy, z Chyżnego (Hizsnye), przez Jabłonkę do Rabki i dalej do Krakowa.

Przed orawczańskim kościołem wita nas ksiądz proboszcz Jan Kotlarski.

„Ten kościół, jako budowla sakralna, jest najbardziej na północ wysuniętym zabytkiem kultury węgierskiej. Wbrew pozorom – nie polskiej, a węgierskiej, wszak tutaj, przez całe wieki, było państwo węgierskie. Mieszkańcami byli etniczni Polacy, ale terytorialnie były to Węgry. I królowie węgierscy byli władni organizować tu administrację świecką, a wpływali także na kościelną. Kościół – pierwotnie cały drewniany – został zbudowany w połowie XVII stulecia, ukończenie datowane jest na 1651 rok. Patronem jego jest Jan Chrzciciel. W owym czasie Orawkę miał w swoim posiadaniu, rządzący z Zamku Orawskiego (dziś Oravski Podzámok na Słowacji), węgierski luterański ród Thökölych, który – dzięki małżeństwu – przejął tę ziemię od równie luterańskiego rodu Thurzó. I jedni i drudzy narzucali protestantyzm całej Orawie, tak więc kościół w Orawce – w odpowiedzi na to – stał się w okresie kontrreformacji bastionem katolicyzmu. Opieką otoczył go arcybiskup Esztergomu – György Lippay, a wspierali też węgierscy królowie, którzy wyposażyli go w kielichy, monstrancje, w organy. Zawdzięczamy zatem Węgom i świątynię i jej zabytki. Jej zaletą jest to, że od czterystu lat zachowuje swój pierwotny wygląd i wystrój. Zmienił się jedynie wygląd odbudowanej po pożarze, sto lat temu, wieży. Była ona

początkowo kopulasta, ale dokonujący odbudowy wykonawcy nie potrafili poradzić sobie z uszczelnieniem zaokrąglonej gontowej konstrukcji jej dachu i ścian. Dlatego powstała inna konstrukcja, – iglicowa, o przekroju kwadratowym, ze szczytem iglicowym głównym i czterema mniejszymi po bokach.”

„Kwadratowe wieże iglicowe z czterema wieżyczkami w narożnikach są na Węgrzech bardzo popularne.” – dodaje. – „Szczególnie jest tak na zamieszkałym przez Węgrów Siedmiogrodzie, gdzie wieże kościelne o takich kształtach są symbolami budownictwa narodowego. Mają one też po węgiersku swoją nazwę: fióktorony.”

„Nastąpiła i druga zmiana – kontynuuje ksiądz. Do drewnianego kościoła, za apsydą, dobudowana została później część murowana. W kościele odbywały się msze, a w murowańcu księża spowiadali. W samym kościele obok węgierskich elementów wystroju są i polskie. W głównym ołtarzu mamy postacie polskich świętych: Stanisława i Wojciecha (choć przecież – pomyślałem sobie – św. Wojciech, Czech z urodzenia, jest też patronem i Węgier), ale stoją tam również dwaj święci królowie węgierscy: Stefan oraz – z halabardą – Władysław. Możemy zatem mówić tu o manifestacji przenikania się kultury węgierskiej i polskiej. Na ścianach bocznych i tylnej znajdują się malowidła z wizerunkami pięćdziesięciu pięciu świętych węgierskich.”

„To chyba jedyny na świecie tak wielki węgierski cykl hagiograficzny?! Aż dech zapiera.”

Chyba tak. Natomiast powyżej tej kolekcji wiszą obrazy przedstawiające sceny z życia św. Jana Chrzciciela. Zostały one namalowane na płótnie i przyklejono je do jodłowych desek. Jest ich trzynaście. Z kolei obrazy dolne, to postacie malowane bezpośrednio na deskach drewnianych. Odwracając się do tyłu i spoglądając na galerię chóru widzimy z kolei malowidła z dziesięcioma przykazaniem. A na samym chórze, z boku znajdują się wspomniane już organy. One od czterystu lat są używane i przez tych czterysta lat grają. Oczywiście były w międzyczasie niejednokrotnie remontowane. Obecnie napędzane są zresztą już nie przez miechy nożne, a elektrycznie. Faktem jest jednak, że ten skomplikowany instrument przez tak długi czas nie uległ zniszczeniu.”

Tyle tu jakże wartościowych pamiątek – myślę – i jaka dbałość o nie, przez tyle setek lat, dawniej i teraz.

Ksiądz proboszcz oprowadza nas jednak dalej: „Poniżej chóru zobrazowane zostało niebo i grający aniołowie, anielska muzyka. Proszę popatrzeć jednak na drzwi wyjściowe. Przy nich, po prawej stronie

przedstawiono na ścianie piekło, aby wychodzący z kościoła ludzie wiedzieli gdzie mogą się w razie czego znaleźć. I jeszcze jedna ważna ciekawostka. W górnej części nawy jest belka poprzeczna, zwana tęczową. Na niej, obok barokowej Grupy Ukrzyżowania znajduje się polskojęzyczny zapis, polska pieśń pasyjna, pochodząca z czasów budowy świątyni, jako dowód, że tu mieszkali Polacy.” Ksiądz, jakgdyby uprzedzając nasze zaciekawienie, mówi dalej: „ludność tutejsza to chłopi przybyli z innych południowych terenów polskich, z okolic Żywca, z księstwa Oświęcimskiego. Zachęcała ich „wolnica”. Przez szereg lat po osiedleniu się tutaj zwolnieni byli od podatków. Oni stanowili trzon mieszkańców Górnej, a więc północnej Orawy. Zasiedlanie terenów następowało w wiekach XV-XVI. W wieku XVII, kiedy powstawał nasz kościół, była tu już ludność ujednoliconą, mówiącą gwarą orawską. W XIX stuleciu, po łacinie, węgierski stał się językiem oficjalnym. Żyje w Orawce jeszcze człowiek, który chodził do węgierskiej szkoły. On do dziś liczy po węgiersku i dopiero wynik podaje po polsku.”

Barangolás Árvában*

Árvai szállásunk Jablonkában (Jablonka) volt, nem messze a Czarna Orawa (Fekete Árva) folyócskától, amely a kisváros oldalában folyik. Amint kicsomagoltunk, azonnal indultunk a Zubrzyca Górna (Felsőbölényes) nevű falu mögött található skanzenbe, az Árvai Néprajzi Parkba. Igazgatója Emilia Rutkowska, akivel volt szerencsém korábban megismerkedni, s akit megkértem, legyen árvai utunk szervezője. Az igazgatónőt nem találjuk, de itt a helyettese, Roman Ciok, aki ismeri terveinket, igényeinket. Elsőként Orawka (Kisárva) megtekintését javasolja. – Az ottani plébános már vár minket. A skanzent pedig megnézzük holnap.

Amiként Szepesben járva feltétlenül meg kell nézni, végig kell járni a nedeci Dunajec várat, úgy Árvában sem lehet kihagyni a zubrzycei skanzent, nem lehet nem megállni az orawkai templomnál, amely már messziről jól látszik, mert közvetlenül a chyznei (Hizsnye) határállomástól Jablonkán át Rabkába, majd onnan Krakκόba vezető út mentén áll.

A templom előtt Jan Kotlarski plébános fogad bennünket.

– Ez a templom, mint szakrális építmény, a legészakabbra fekvő magyar kulturális emlék. Igen, bizony, nem lengyel, hanem magyar emlék, hiszen ez a vidék évszázadokon át a magyar állam része volt. Lakói a lengyel etni-

* Részlet egy a szepességi és árvai magyar-lengyel emlékekről szóló, kiadás előtt álló könyvből.

kumhoz, a terület maga azonban Magyarországhoz tartozott. És a magyar királyok joga volt, hogy megszervezzék itt a világi közigazgatást, miközben a vallási adminisztrációra is hatást gyakoroltak. Az eredetileg teljesen fából ácsolt templom a XVII. század közepén épült, befejezését 1651-re datálják. Védőszentje Keresztelő Szent János. Árva ura akkoriban a birtokait Árvavár-aljáról (ma a Szlovákiához tartozó Oravsky Podzámok) irányító evangélikus magyar Thököly család volt, amely házasság révén vette át ezeket a földeket az ugyancsak evangélikus Thurzó családtól. Az egyik család is, a másik is egész Árvára a protestáns hitet erőltette rá, így az oravkai templom, mintegy válaszként, a katolicizmus bátyája lett az ellenreformáció idején. Lippay György esztergomi érsek vette pártfogásába a templomot, de magyar királyok is támogatták kelyhek, szentségtartók és orgona adományozásával. Vagyis a magyaroknak köszönhetjük a szentélyt is, a berendezését is. Nagy erénye, hogy négyszáz év óta őrzi eredeti külsejét, díszítőelemeit. Csak a száz évvel ezelőtti tűz után újjáépített torony külseje változott meg. Ez eredetileg kupola alakú volt, de az újjáépítést végző mesterek nem boldogultak a legömbölyített zsindeleyszerkezettel. Nem tudták összeilleszteni a tetőt és a falakat, ezért másfajta, négyzet alapú csúcsos szerkezet jött létre egy nagyobb, csúcsos főtoronnyal és négyoldalt négy kisebb toronnyal.

- A négyzet alapú, négy kis saroktoronnyal kiegészülő csúcsos tornyok Magyarországon nagyon népszerűek - mondom kiegészítésként. - Különösen így van ez a magyarlakta Erdélyben, ahol az ilyen formájú templom-tornyok a nemzeti építészeti jelképei. Magyarul külön elnevezésük is van: fióktornyok.

- Aztán jött egy újabb változás - folytatja a pap. - A fatemplomot, az apszis mögött kőépitménnyel egészítették ki. A templomban tartották a szentmiséket, a kőből épült részben a papok gyóntattak. Magában a templomban a magyar díszítőelemek mellett vannak lengyel eredetűek is. A főoltáron lengyel szentek, Stanisław (Szaniszló) és Wojciech (Adalbert) ábrázolását láthatjuk (de hiszen - jutott eszembe - a cseh származású Szt. Adalbert Magyarországnak is védőszentje!), mellettük azonban két magyar szent király is áll: István és - alabárdal - László. Ebben is jól megmutatkozik a magyar és a lengyel kultúra összefonódása. Az oldalsó és hátsó falakon ötvenöt magyar szent képe sorakozik.

- Alighanem ez a világ legnagyobb magyar hagiográfiai sorozata?! Lélegzetelállító látvány.

- Valószínűleg igen. A szentek sorozata fölött viszont Keresztelő Szent János életéből vett jeleneteket láthatunk. Ezeket vászonra festették, majd fenyődeszkákra ragasztották. Tizenhárom van belőlük. Az alsó képeket már

közvetlenül fára festették. Ha megfordulunk, és felnézünk a kórusra, ott a tízparancsolat ábrázolásával találkozhatunk. Legfelül, a kórus oldalában van a már említett orgona. Négyszáz éve használják, s még mindig működik. Időközben persze többször is felújították. Napjainkban már nem lábfűjtővel, hanem elektromos árammal hajtják. Az viszont tény, hogy ez a bonyolult szerkezetű hangszer ilyen hosszú időn át nem ment tönkre.

„Mennyi értékes emlék van itt – gondolom magamban –, és milyen gondal őrizték őket annyi évszázadon át, és gondozzák ma is.”

A plébános úr azonban folytatja az idegenvezetést: – A kórus alatti részre eget festettek és égi zenét játszó angyalokat. De nézzenek csak a kijárat ajtó felé! Mellette jobbra, a falon a poklot láthatjuk, hogy a templomból távozó hívek lássák, hova juthatnak netán. És még egy fontos érdekesség. A főhajó felső részén van egy szivárványsnak nevezett keresztgerenda. Rajta, a barokk kálváriacsoport mellett lengyel felirat és a szentély építésének idejéből származó lengyel passióének található bizonyítékaul annak, hogy itt lengyelek laktak. – A plébános, mintegy megelőzve érdeklődésünket, folytatja: – Az itteni lakosságot más dél-lengyelországi vidékekről, Żywiec környékéről, az oświęcim hercegség területéről érkezett parasztok alkották. Vonzotta őket az adómentesség, a letelepedés után ugyanis jó ideig nem kellett adózniuk. Ők voltak Felső-, vagyis Észak-Árva törzslakói. A betelepítés a XV–XVI. században zajlott. A XVII. században, amikor a mi templomunk épült, itt már homogén, egyfajta árvai nyelvjárást beszélő népesség lakott. A XIX. században, a latin helyett a magyar lett a hivatalos nyelv. Orawkában él még egy ember, aki magyar iskolába járt. A mai napig magyarul számol, csak az eredményt mondja lengyelül.

SZENYÁN ERZSÉBET fordítása

Rousseau paradoxonjai

Rousseau-t hol értetlenkedve, hol rajongva olvasták, de az életmű egészével kevesen néztek szembe. Akik például szívesen hivatkoztak magántulajdon-ellenességére, a kizsákmányolás leleplezésére, azok vallási és nemzeti eszméitől idegenkedtek. Egyébként okkal: „...politikai és vallási írásai enigmatikus és első pillantásra teljesen ellentmondásos kapcsolatban vannak egymással. Mintha Rousseau teológiai és politikai elméletei ellentétes irányba vezetnének.” (Paul de Man: *Az olvasás allegóriái*) Meglepő, s önelentmondónak látszó fogalmazásmódjára jellemző, hogy már pályakezdő művéről (mellyel a dijoni akadémia díját elnyerte: *A művészetekről és a tudományokról szóló értekezés* 1750, s amely a művészet és tudomány erkölcsrontó hatását deklarálta) úgy vélekedtek, hogy a feltett kérdésre adott válasz hatásvadász és paradoxonkedvelő, melyet maga a szerző sem vett egészen komolyan. Akárhogyan is van, az kétségtelen: a felvilágosodás haladáhite nemcsak váratlan, de legyőzhetetlennek bizonyuló ellenfelet kapott a „genfi polgár”-ban annak ellenére, hogy a királyi udvartól az egyházon át Voltaire-ig oly sokan vitatták nézeteit. Könnyen cáfolhatónak tűnő állításai (a nagy francia forradalom egyes vezetőinek radikális továbbgondolása révén) az akkori Európa ezer esztendeje rendíthetetlennek látszó alapelveit zilálták szét.

Ez részben azzal magyarázható, hogy az ő korában már nem szűk közönséghez szóltak regények és röpiratok, mint a XVII. századi klasszicizmus esetében. A vallási és feudális tekintélyelv megrendülésével a gondolatok az „utcára kerültek”, s frenetikus hatást gyakoroltak. Amikor Chateaubriand azt írja, hogy „Rousseau az, aki legelőször hozta be nálunk a boldogtalan és bűnös ábrándozást”, akkor ez aligha csak az érzelmi életre vonatkozik. (Fenti megállapítás Chateaubriand-nak *A kereszténység szelleme* – eredendően *La Défense du Génie du Christianisme*, azaz *A kereszténység szellemének védelme* – című művéből való.) Az ábrándozás és az utópiák önmagának is sűrűn ellentmondó apostolából olyasfajta reformátora lett az európai szellemi életnek, mint korábban Luther vagy Descartes. Maritain 1925-ös könyvében (*Trois réformateurs – Luther, Descartes, Rousseau*) nem kevesebbet

állít, mint hogy a XX. század eszméinek gyökerei e három gondolkodóra vezethetők vissza, akik ugyan meglehetősen különböztek egymástól, de akik közül az első a vallás, a második a bölcsélet, a harmadik pedig az erkölcs reformátoraként határozta meg a modern világ alaptörekvéseit.

Musset azt írja *A század gyermekének vallomásában*, hogy a nép, amely 1793-ban a forradalomnak, 1814-ben Napóleon bukásának és Franciaország összeomlásának a sokkját élte át, bénult és tanácstalan lett. Ez a krízis aztán az egész romantikus korra kiterjedt, s nyomai ott vannak Byronban, Eötvös *A karthausijának* Gusztávjában, de még Puskin *Anyeginjében* is. Ámde az „ősök” nagymértékben mégiscsak Rousseau, akinek paradoxonjai „felrázták”, megfosztották az egyértelműségetől ezt a nemzedéket. (Hogy mennyire ő hozta a fordulatot, arra jellemző: a klasszicista Lessing egyáltalán nem volt elragadtatva *Az új Héloïse* érzelmi extravaganciájától, még kevésbé megalkotottságának inkoherenciájától.)

Paradox, hogy szabadságrajongása olyan eszmékhez vezetett, amelyek a jakobinus terrortól a bolsevik diktatúráig hivatkozási alapul szolgáltak. Paradox, hogy a lelkiismeret, mint legfőbb belső irányító, megfér nála a többség érdekét képviselő erőszakkal. Paradoxonokkal jellemezhető az utókor Rousseau-értése is. René Wellek említi nevezetes kritikátörténetében, hogy Wordsworth és Tolsztoj egyaránt Rousseau-ból meríti természet- és természetességekultuszát, azt a meggyőződését, hogy a költészet, akárcsak a természet kiszélesíti az emberi érzékenység határait. A népfelség forradalmi követelményét nemcsak Robespierre-ék vették át, hanem a (vélt) közérdek ellen vétőkkel való kíméletlen leszámolás mindenféle osztályszempontú diktatúrát igazolni látszott. A késői értelmezés paradoxona az is, amire Paul de Man mutat rá, hogy az ősi „természeti” állapot, mely alapkategória nála, tulajdonképpen bizonyítatlan fikció.

Mindennek elvi ellentmondása magukban a Rousseau-szövegekben az, hogy az egyén emancipációjának, az én autonómiájának védelmében lép fel az egyenlőség jelszavával, viszont a *Társadalmi szerződésben* az egyént alárendeli a közösségnek, amivel arra bátorítja a „kollektív társadalmak”-at, hogy az egyéniség elemi jogait fenyegezzék. A paradox tehát az, hogy az egész életében mindenfajta erőszak és hierarchia ellen tiltakozó Rousseau öröksége népuralomnak nevezett zsarnokságokat legitimált sokak szemében. Mert a *Társadalmi szerződés* szerint „ha az ember az egész közösségnek veti alá magát, akkor nem rendeli alá magát senkinek”. A valóságban viszont a kollektíva szószólóinak elfogadott, „elfogadtatott” diktátornak rendeli alá magát az ember, aki fölött a közösség már régen elveszítette az ellenőrzését. (Rousseau mentségére: a *Discours sur l'origine et les fondements*

de l'inégalité parmi les hommes-ban maga is megírja, hogy a fennálló társadalom megváltoztatása annyira vérbe kerül, hogy semmiképp sem éri meg.)

*

És ha paradox, nehezen kibogozható, s kauzálisan már-már követhetetlen Rousseau hatása az európai kultúrára és gondolkodásra, nem kevésbé bonyolult (hogy ne mondjuk: kusza!?) hazai fogadtatása. Éppen ezért tanácsos e recepciónak nem annyira okaival, mint inkább eredményeivel és következményeivel foglalkozni. A XVIII. század utolsó harmadában (részben a II. József uralkodásával összefüggő dilemmasor folytán) felértékelődik nálunk a felvilágosult „haladáselv” és a nemzeti hagyományok szembeállíthatóságának kérdése. (Ami aztán a *Toldi estéje* alapgondolatától a mai globalitásvitatásig terjed.)

Rousseau azáltal kerül kapcsolatba ezzel, hogy a lengyel patrióták kérésére 1772-ben a felosztott Lengyelország identitásának megőrzését célzó tervezetet készít. Az „európai egység igenlése és/vagy a nemzeti tradíciókhoz való ragaszkodás” (Ludassy Mária) konfliktusában a nemzeti princípium oldalára áll. (Miközben Voltaire közismerten a felvilágosult és centralizáló abszolutizmust, II. Frigyes és Katalin cárnőt támogatta.) Ily módon Rousseau bátorítást adott a II. Józseffel szembeni nemzeti ellenállástól a XX. századi népi írókig sok mindenki számára a magyar kultúra történetében.

Természetes, hogy sok-sok olvasója akad Rousseau-nak Magyarországon az 1760-as, 1770-es évektől, s ki ezt, ki azt hámozza ki belőle. Orczy Lőrinc parasztkultuszára éppúgy hat, mint Kármán *Fannijának* érzékenységére. Olvassa Bessenyei és Kazinczy, Csokonai versben és prózában hivatkozik rá. A tudományok hasznáról töprengő Barcsay Ábrahám kételyeit ő erősítette, s Gvadányi, bár korholta a felvilágosodást, a romlatlan őstermészetesség nosztalgiját belőle is meríthette. Szentjóni Szabó László az *Emil* egyik fejezetéből ír idillt ritmikus prózában, ugyanő értekező művében is érvényre juttatja az emberek közötti egyenlőség tételét (*Töredékek Rousseau munkáiból*). Az *új Héloïse* (1759) – más szentimentális olvasmányokkal együtt – erős hatást gyakorol prózaepikánkra Kármántól Eötvösig. Kisfaludy Sándor *Két szerető szív története* című levélregényére például oly mértékig, hogy a szerző vallomása szerint Saint-Preux története annyira meghatotta, hogy „szemeim keserűvel elegy édes könnyekben lobognak”.

Az első „zseni” mégis Csokonai, akinek szellemi kibontakozásába korán „beeszik”. Nemcsak buzgón olvasta, hanem személyes példája is hatott rá, talán őt követve botanizált és muzsikált, s vett fel magánykedvelő allűröket: „Mint egy Russzó Ermenonvillében, / Ember és polgár leszek.” De közéleti

álláspontjára is hatott: „politikai filozófiájának arra a tézisére fogékony, mely a polgárlét és a citoyen öntudat fogalmaival radikális nemzeteszmét, egészen új tartalmú hazafiságot alapoz meg (Debreczeni Attila: *Csokonai, az újrakezdekés költője*). Julow Viktor már a *Csókokról* azt írja, hogy „ez már a Nagyerdő rengetegjét kezében Rousseau-kötettel járó öntudatos polgár szava”. Az *estve* kapcsán azonban érdemes Bíró Ferenc figyelmeztetését (*A felvilágosodás korának magyar irodalma*) venni komolyan: „Az enyém-tied világa ellen lázadó, az egyenlőtlenség világából a miénk világába visszavágyó verset hagyományosan rousseau-i ihletésű költeményként tárgyalja az irodalomtörténet, joggal, de azért jegyezzük meg, hogy Csokonainak Rousseau-hoz való viszonyát jobb megoldatlan kérdésként kezelni. Látnunk kell, hogy e vers költőjének sok köze van ugyan Rousseau társadalomfilozófiájához, de nincs sok köze a francia bölcselő moráljának és ízlésének spártai szigorához.”

Rousseau ihletése azután valóban szinte mindenkinél kimutatható, bár lehet, hogy többen emlegették, mint ahányan olvasták, s hatása olykor áttételes. Schiller nálunk roppant népszerű *Haramiákja* (a Petőfi-nemzedék bálványozza!) nem rablókról szól, hanem az igazságtalan társadalom ellen lázadókról. Karl Moor nemes szívű idealistaként Rousseau tanítványa. (Mint ismeretes, Schiller elsősorban ifjan volt – mint ő mondta – a genfi „földre szállt angyal” csodálója.) Kölcsey huszonöt éves fejjel azt írja egyik levelében, hogy „rousseai karakterrel bírok”, s *Az apostol* sem született volna meg *Az új Héloïse* nélkül. Petőfinek különben is több verse (például a *Palota és kunyhó*) az „alullévőket” emeli fel, de még Eötvös kései regényében, *A nővérek*ben is az egyszerű emberek természetes élete hordoz igazi értéket és boldogít igazán.

Jókai egész életművén végighúzódik Rousseau hatása. Az *Egy magyar nábob* boldogtalan szerelmi történetétől a Senki Szigete többféle, archetípus jellegű vágyálmáig, hogy ti, mégiscsak vissza lehet jutni a „természeti lét” paradicsomába. Eötvös *A karthausijának* – bármily sok szál is fűzi írója személyes kríziséhez, az 1830-as forradalom élményéhez stb. – mondatai úgy hatnak olykor, mintha Rousseau valamely művéből valók volnának: „Ábrándozásokhoz szokva boldogabbnak érzém magamat képzelet szülte világomban, mint a zajos körben, hol különöc modorom az egész tömeg gúnypontjának jelöle ki.”

Madách vagy Arany László már inkább azt illusztrálja, hogy a XIX. század második felében Rousseau eszméi összeegyeztethetlenségének, tulajdonképpen a Petőfi típusú forradalmiságnak a csődje hat sokakra. Eötvös az ötvenes években *A XIX. század uralkodó eszméiben* már kimutatja, hogy a

szabadság és az egyenlőség kizárja egymást. *Az ember tragédiája* párizsi színében a népfelség elvében csalódik Ádám. A londoni szín a szabadságot mutatja egyenlőség nélkül (kapitalizmus), a falanszter szín az egyenlőséget szabadság nélkül (szocializmus). Holott a *Társadalmi szerződés*ben ez olvasható: „Ha megvizsgáljuk, miben is áll pontosan az összesség legnagyobb java – hiszen minden törvényhozási rendszernek erre kell törekednie –, úgy azt fogjuk találni, hogy két fő célra szorítkozik, ezek pedig a szabadság és az egyenlőség.”

Eötvös már a forradalom előtt vígjátékot ír *Éljen az egyenlőség!* címmel, mely arról szól, hogy az alullévők vágnak az egyenlőségre, de feljebb kerülvén hallani sem akarnak róla. Arany László meg azzal magyarázza szabadság és egyenlőség összeférhetetlenségét, hogy az egyenlőség csak erőszakkal, külső szabályozással tartható fenn (ezért vezet a szocializmus terrorhoz), miközben a szabadság korlátozása gyengíti az egyéni kezdeményező erőt (a szocialista társadalom ezért el fog szegényedni, versenyképtelen lesz). Talán mondanunk sem kell, hogy az ún. létező szocializmus nemcsak Arany László igazát bizonyította, hanem a „Szabadság, egyenlőség, testvériség!” egykor oly szent jelmondat illuzórikusságát is.

Az ember tragédiája másféleképpen is kapcsolatba hozható Rousseauval. *Az emberek közötti egyenlőtleniségről szóló értekezés* mondja ki: „A természeti állapotban az emberek nem ismertek sem morális viszonyokat, sem kötelességeket, így hát az első pillantásra úgy tetszik, nem lehettek sem jók, sem rosszak, nem voltak sem bűneik, sem erényeik.” Ennek felel meg a II. szín (*A Paradicsomban*) állapotrajza, Ádám és Éva ama romlatlansága, „állati”, mert nem igazán emberi szintű harmóniája, mely passzív háládatosságban merül ki, s melyből hiányzik a választás lehetősége, tehát erkölcsileg nem is minősíthető, nem lehet sem jó, sem rossz. Ehhez képest a bűnbeesés nem süllyedést hoz (ez a befejezés felemelkedésének mélyebb értelme), hiszen igaz ugyan, hogy az ember esendő bűnössé vált, de mint ilyen sok esetben önerejéből, tulajdon erkölcsi erőfeszítése révén felül is tud kerekedni gyengeségein (erre sok példát mutatnak a történelmi színek), tehát ez az állapot morálisan magasabb rendű, mint a Paradicsom, mert erkölcsi autonómiája birtokában az ember újra és újra diadalt arathat a Rosszon.

A XIX. század végén és XX. elején is temérdek mű szól az egyszerű, természetes falusi élet magasabbrendűségéről (akár a népszínművek níveljén), a városnak, a pénz uralmának, az elidegenedettségnak az ellenpólusáról. (Remekművek is, például Gárdonyi: *Az öreg tekintetes*.) Persze, ezzel ellentétes értékrend is megjelenik sokaknál. Ambrus Zoltán *Midas király* című regényének főhőse a polgári berendezkedés és civilizáció elutasítását érzi

meddőnek: „A kort mozgató eszmék hangoztatói mindannyian azt hiszik, hogy megtalálták a panaczeát, és megváltották a világot, ha a régi intézményeket újjakkal cseréltetik fel.” Vannak aztán olyanok is (Justh Zsigmond Párizs-rajongó arisztokrata, aki parasztkultuszával Rousseau-t és Tolsztojt követi, Szabó Dezső francia szakos Eötvös-kollégista, aki vérfrissítést vár a parasztságtól), akik a pozitívizmus biológiai naivitásával vetik bizalmukat a paraszti őserőbe.

Ez utóbbi tanítványa Németh László, aki egy nemzeti katasztrófa, Trianon után, a régi Magyarország csődjét látva (Tolsztoj, s rajta keresztül Rousseau ihletésére) már csak a népi erő, a természetes és egyszerű életmód által megőrzött erényekben és energiákban bíz. Egyébiránt kultúrpresszimizmusa, akárcsak Rousseau-é és Tolsztojé, így torkollik optimista utópiába. Ő is lelki elszáradást tapasztal a modern civilizáció külsőségei mögött, akárcsak Tolsztoj (aki Rousseau arcképét a szentképpel együtt hordta a nyakában), s vissza kívánt térni a Bocskay kerti kisközösséggel (ahol értelmiségiek és kétszáz munkás együtt dolgoztak és művelődtek volna) valami puritán kollektívizmushoz, mint másik eszményképe, Gandhi. Azonosult Rousseau erényfanatikus és luxusgyűlölő aszkézisével sajkódi remeteségében, primitív körülmények közt kertészkedő magányában, de néha öniróniával is tudta látni ilyesfajta önmagát: például *Harc a jólét ellen* című vígjátékában.

A dolgozók, az egyszerű és dolgos emberek a szocialista korszaknak és irodalomnak is eszményei, még nemzetmentő vitalitásuk is (igaz, osztály- és nem faji alapon). De a szellemi és művészi kiválóságoknál folytatása lehet ez a magyar népiesség herderi örökségének, például Kodály művészetkoncepciójában, nagyra értékelve az ősit és a primitívet. És ezer formában és modulációval újra és újra felbukkannak a Rousseau örökségével rokon arányítások és beállítások. Esterházy immár klasszikusnak számító *Termelési regényében* például szembe van állítva a futbalcsapat világának őszinte emberségen, összetartáson, elemi érzelmeken alapuló természetessége a hivatalos világgal, a politika, a közélet képmutatásával, hierarchizáltságával, ideológiai presszionáltságával. Fentiek arra mutatnak, hogy Rousseau kétszázötven éve valami olyasmire irányította rá a figyelmet, ami elementáris emberi értékek igényével esett egybe, s ekképpen aktualitása tartós.

*

Rousseau azonban nemcsak az erkölcs és a politika nagy reformátora volt, hatott az irodalomra mint irodalomra is. Érzelemteljes epikus és vallo-másíró, de értekező műveinek előadásmódja is eltér a korábbiaktól, gazda-

gabbnak, kötetlenebbnek mutatkozik. (Felszabadító hatásáról tanúskodik, hogy a nagy prózaújító, lélekelemző remekírók Stendhaltól Tolsztojig milyen elementárisan kötődnek hozzá.) Olyan korban élt és írt, amikor öröknek hitt tekintélyek inogtak meg, mindenki újat és mást várt az érzelmi felszabadítást hozó irodalomtól. (Jellemző erre, hogy a *Werther* írásakor Goethe jobban szerette Ossiant, mint Homéroszt.)

Az irodalomtörténet úgy tartja, hogy Rousseau nem kezdeményezője a szentimentális prózának, hiszen sokat tanult például Richardsontól. Ez igaz. De az is igaz, hogy amit az angoloktól átvett, abban felül is múlta őket, mert nagyobb „költő” volt, mint Richardson. Páratlanul és újszerűen őszinte és sodró erejű stílusa a *Werther* is ihlette. Byronra meg azzal hathatott, hogy a kivételes egyént megérteni nem tudó társadalom előítéletei ellen lázadt. Csakhogy Byron nem maradt meg Rousseau érzelmi lázadásánál, hanem talán a komikus eposzokat író Pope paródiáinak hatására az irodalmi konvenciók felrúgásával folytatja Rousseau „nonkonformizmus”-át. Szójátékai, nyelvi humora, személyes előlépései, az irodalom irodalom voltára való reflektálása olyan felszabadító és újszerű, hogy Joyce-ig, a posztmodernig érezteti hatását. (Rousseau vallomássága már magába foglalta a reflexiók sokféleségének kiterjedését.)

Az irodalmi megszólalásmódban is a felszabadulás és az egyetemesség felé tágította a határokat. De a széppróza megújításában inkább kezdeményező maradt, bár kollektív és egyéni dialektikája fogalmazásmódját is megszabta. Egyik megjegyzését „kissé titokzatosnak és elszigeteltnek” nevezi Paul de Man: „Megalkottam egy népet, de képtelen voltam embereket alkotni.” Hozzátehetjük: eszünkbe juttathatja ez azt, ahogy majd Dosztojevszkij hőse, Raszkolnyikov lép fel, akinek nihilista, szocialista olvasmányai mögött is sokszor Rousseau nézetei álltak: meg akarja menteni az emberiséget, de az egyes embert nem tudja szeretni, sőt ha adott esetben útjába kerül, megölni is képes, mint az uzsorás vénasszony ártatlan, tiszta unokahúgát. A mindenkori kollektivista és erőszakos „világmegváltások” paradoxona ez: a „közjó” érdekében átgázolnak az egyénen, ami a „közjó”-t is kétségessé teszi.

Kétségtelen, hogy Rousseau, főleg *Az új Héloïse*-zal, írói vívmányok dolgában is új útra lépett. Megszólalni is új módon tudott, ámde az általánosítás kényszere magakadályozta abban, hogy igazi óriásává váljék a szépprózának. *Vallomásai* sokat idézett indítása az újkori individualizmus alapja: „Ismerem a szívemet és ismerem az embereket. Nem úgy vagyok alkotva, mint akiket ismertem, s merem hinni, hogy senki sincs úgy alkotva, mint én. Ha nem is érek többet, legalább más vagyok.” Ez a credo azután végtelen számú későbbi megnyilatkozást inspirál, egészen Kosztolányiig:

*Nem élt belőle több, és most sem él,
s mint fán se nő egyforma két levél,
a nagy időn se lesz hozzá hasonló.*

Rousseau utóéletének paradoxona és halhatatlan eredetisége az, hogy a személyiség értékének és egyediségének első modern megfogalmazója, miközben kollektív ideológiák és utópiák ihletője.

Nem is paradoxon, inkább a teljesség megkísértése ez. Lenni egyszerre az egyén és a közösség apostola, hiszen mindenki hordozza ezt a kettősséget. Írásművészetére is átsugárzik ez, s annak is elgondolkodtató paradoxona: egyszerre lett mindenki olvasmánya, s ugyanakkor és igazából a „boldog keveseké”, ahogy érzékeny szívű, de fegyelmezett és rezignált olvasója, Stendhal írta *A pármái kolostor* utolsó sora alá: „to the happy few”.

BORBÉLY SZILÁRD

Russzó sírja

Noha Csokonaival kapcsolatban Rousseau neve gyakorta elhangzik, mégis kétséges, hogy Csokonai Rousseau-olvasó volt-e. A svájci-francia gondolkodó neve ekkorra már annyira ismert volt Magyarországon, hogy nemcsak filozófiai művek szerzőjét jelentette, hanem szimbolikus figurává vált. Neve kulturális emblémaként bukkan fel a korszak legkülönbébb szereplőinek nyelvében. Ebből az összetett, sokféle jelentést magában foglaló névből nem biztos, hogy Csokonai a radikális gondolkodóra és annak műveire gondolt, amikor nevét említette. Erre ritkán került sor, de előfordulásai közül különösen *A tihanyi ekhóhoz* című versbéli előfordulása olyan erős hatással rendelkezik. Emiatt mélyen íródott be az irodalomtörténeti emlékezetbe egyfajta önértelmezésként, amely szerint Csokonai Rousseau-ban saját előképére ismert. Azonban arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy nem Rousseau olvasásáról árulkodik a versben megjelenő költői kép. Sokkal inkább egy olyan képről, amely nem Rousseau képe, hanem a szimbolikusan értelmezett Rousseau-jelenség kulturális közhellyé vált jelölője.

Minden jel arra utal, hogy Csokonait élete válságos időszakában érte 1795-ben a Kollégiumból történt – több mozzanatában mindmáig tisztázatlan – eltávolítás, a meghurcoltatással járó per, az elmarasztaló ítélet, az életpálya radikális megtörése. Ezzel a kijelentéssel azonban nyomban állást kellene foglalni abban is, hogy mi miatt volt válságos ez az év. Mivel arra vonatkozóan sem áll rendelkezésre semmilyen ellenőrizhető információ, hogy milyen életpályára vonatkozó kilátásokat, illetve terveket dédelgethetett magában Debrecenben a végzett tógátus diák. A Csokonai-filológia azonban ezen a ponton kevés megbízhatót tud mondani, annál több a feltételezés, a találgatás, a legenda, Csokonai közéleti és magánéleti próbálkozásai, tájékozódása tekintetében egyaránt. Bármilyen lehetett is az oka a Kollégium példátlanul szigorú ítéletének, amelyet a kivételként érthető személyes barátságok ellenére az intézmény láthatólag mindvégig komolyan be is tartott. A temetési szertartás körüli huzavona, Csokonai végtisztességének körülményei, a Kollégium vezetésének kezdeti reakciója azt mutatja, hogy a szigorú ítélet mindvégig érvényben volt. A Kollégium professzori kara nem is képvisel-

tette magát, csupán ismételten a személyes kapcsolatok voltak erősebbek, és az intézményi hatalommal szemben a magánemberi jelenlét mentette meg – az utókor szemében – a helyzetet.

Domby Márton epitáfiuma valóságos provokáció, amelyet a közönyös, ridegen elutasító, továbbra is kételkedő és kiközösítő kollégiumi értékrend hívott elő. A Kollégium nem akarta elismerni Csokonai másutt, nem a Kollégiumban, nem Debrecenben és nem a protestáns értelmiség körében kivívott poétai hírnevét. Diószegi Sámuel *halotti prédikációja tudósként* állította a halottat a gyászoló gyülekezet elé. Fazekas Mihály *halotti verse* mint protestáns halotti versszerzőt szólította meg Csokonait, az általa, mármint Csokonai által is használt műfajában, a halott poéta által alkotott eszközökkel szólította meg őt Fazekas, idézte a gyülekezet elé alakját. Annak a versnek a kontextusát idézte, a *Halotti versekét*, amely a kortárs protestáns szellemi közéletben valójában nem esztétikai értékei miatt keltett figyelmet, hanem a protestáns alkalmi versek között helyet foglaló, teológiai vitákat továbbgondoló, elmélkedő kvázi-teológiai szöveggént. Fazekas választása: tematikus választás volt, vagyis az alkalom hívta életre. Saját szövege metonimikus kapcsolatba lépett Csokonai szövegével. A sír, amely Csokonai sírja volt, ekkor már a Hatvani utcai temetőben, korábban elkészült szöveggént a Csokonai által írt *Halotti versekben*, amelyet most Fazekas csupán aktualizált, immár a konkrét, fizikai értelemben, tehát a prezentáció értelmében mutathatott rá a lába előtt elterülő gödörrre. A református hermeneutika győzelme tehát teljessé vált Csokonai költői erőfeszítései ellenében. Mert Csokonai szellemének és életművének megidézésére *A Hafiz sírhalma* által vázolt megidézése lett volna találébb és a halott szelleméhez méltóbb. Hafiz sírjának epitáfiuma ugyanis saját önértelmezésének megte-remtésére tett kísérlet volt.

Csokonai maga is többször tett kísérletet saját epitáfiumának megírására. Saját sírhelyének megalkotása költői feladatává vált, önértelmező kísérleteinek szerves részét képezte. Az alkalmi jelleggel készülő, a protestáns gyászszertartás rituáléját saját maga műfaji kódjaiba beleíró halotti vers műfaj a *halott arcának* megalkotását kívánta a műfaj művelőtől. A halotti vers hagyománya a megholt utólagos megalkotását, életének lezárt egészként való szemlélését és végső felmutatását szolgálta. A halott arcának lezártként való szemlélése Pál apostolnak Timóteushoz írott verse alapján történt, amely a cselekvő hit mérlegén értékelte a halott életének személyes teljesítményét (2 Tim. 4, 7–8). A protestáns halotti szertartás az egyéni élet kiteljesedésének, végső felizzásának rituális alkalmaként viszonyult a szertartás szavai által megidézett, és még test szerint is jelen lévő, de már pusztán a szavak

által megalkotott halotti arcmáshoz. A halott arca azonban az élet *révén* készül, vagyis a *réven*, amely az életből a halálba vivő parton, az átkelés helyénél fejeződik be. Vagyis a *halott arc* az élet minden pillanatában az emberrel van, a történő élettel változik, alakul. A felkészülés ennek az arcnak a rögzítésére az ember munkáját igényli, de a rögzítés, a formába öntés, a végső műalkotássá változtatás munkája Isten kegyelme által megy végbe. A halál dialogikus helyzetét, amelyben a halott személy és Isten van jelen, a halotti vers mindenkor a sírra tekintve, a sírra mutatva hajtja végre. Ott tántog a szónok előtt a sír a maga valójában, amely elnyeléssel fenyegeti a testet. A halott arcának megalkotása Isten által történt, a halotti vers (és természetesen a halotti oráció, halotti beszéd) ezt az arcot kívánja reprezentálni, végső érvényes formájában rögzíteni, és drámai erővel felmutatni a gyászoló gyülekezet előtt.

A *halott arc* készítésében az ember is részt vehet, önmaga halálon túli jelenlétének megtervezése az élőnek természetesen hatalmában áll. A sír-émlék elkészítése a halálon túli jelenlét felügyeletére irányul, a személyes identitás részét képezheti. Csokonai életének válságos pillanataiban nem a testamentumáról gondolkodik, vagyis önmaga jogi folytonosságának tisztázásáról gondoskodik, annál is inkább, mivel ilyenfajta viszonyai a lehetőség szerint tisztáztak. Hanem a halott arc megalkotásán, az ezzel metonimikus viszonyt létesítő sír megalkotásán már az élő is dolgozhat. Csokonai élete válságos időszakaiban többször élt ilyen gesztussal. A protestáns hermeneutikától némiképp idegen módon elébe szalad a vég felől szövegeként olvasható és értelmezhető emberi élet textúrájának, és a képzőművészeti prezentáció felől, vagy pusztán epitáfiumkészítés felől önértelmező módon zárja le Isten értelmező vagyis teremtő munkáját.

A *füredi parton* első címváltozattal elkészült vers ilyenféle életbeli krízisállapottal látszik értelmezői viszonyt létesíteni. A vers első változatának keletkezési ideje vitatott, csupán feltételezés szerint rögzült bizonyos valószínűsítő adatok által 1797 utánra, Szilágyi Ferenc a kritikai kiadásban határozottan 1798 márciusára helyezi a keletkezést. Ezt a feltételezést az első változat címébe emelt Füred helységnév szolgáltatja. Egész pontosan Füred mint életrajzilag hitelesíthető tartózkodási hely és a vers tartalmainak ez egybeolvasása a lehetséges életrajzi háttérrel. Bár az első változatban szereplő Rózsi név, valamint Rózsi halálának említése kioltotta a Lilla-szerellemmel való szoros kapcsolat létesítését, ezáltal elbizonytalanította a vers életrajzi beágyazhatósága mellett az élményből való eredeztetésével együtt a keletkezés időpontjának már megoldottnak tűnő bizonyosságát is. Vagyis a szöveg első változata *Rózsi* említése miatt teljességgel eloldható a Lilla-szerelem

biografikus kontextusától. Ennek következtében már csak a címben szereplő helynév az egyetlen tájékozódási pont, és a filológia arra keres valamilyen fogódzót, hogy mikor járt Csokonai Füreden. Erre leginkább 1797 első felében kerülhetett sor.

Az életrajz alapján rendelkezésre álló adatok fényében leghamarabb 1796 nyarán juthatott el Csokonai Füredre, azt követően, hogy az év nyarának vége felé Kovács Sámuel református lelkésznel Bicskén tartózkodott. Innen kiindulva látogathatta meg a Füreden élő fiatalkori példaképét, Pálóczi Horváth Ádámot, akivel levelet váltott már korábban is. Szilágyi Ferenc datálásai az életrajzi konstrukció által befolyásolt, erősítő filológiai érvként a kézirat környezetére hivatkoznak, amelyek önmagukban nem látszanak döntő erejűnek. Az általa említett *Diétai Magyar Múzsza*-idézet pedig sokkal inkább az 1796-os keletkezést támogatja: „Most hogy megholt Rozália; Három megint a' Grátzia.” (Részlet a *Diétai Magyar Múzsza* 1796 novemberében megjelent füzetében olvasható, *Hágy a' Grátzia* című versből.)

Szilágyi Ferenc és más Csokonai-kutatók értelmezéseit alapvetően a Rozália-szerelem életrajzi mozzanatként történő elvetése, illetve a versekben felbukkanó Rozália névnek Weszprémi Juliskával, Földi János feleségével történt azonosítása befolyásolta. Azonban sem Weszprémi Juliska tisztességtelenségére, sem Csokonaival való bármilyen bensőséges kapcsolatára vonatkozóan nincs bizonyíték a kutatók fantáziálásán túl. Ezért indokoltnak látszik nem vonni kétségbe Csokonai kijelentéseit, sem bánatának megalapozottságát Rozália létezését illetően, halálát pedig elfogadni olyan vers-teremtő alkalomnak, amely valódi részvétet hordoz, és bánatnak állít emléket. Amennyiben pedig ezt megtesszük, akkor *A füredi parton* című verse kvázi halotti versként válik olvashatóvá. És akár még olyan feltevéseket is megfogalmazhatunk, hogy a hír megismerése csakis olyan által történhetett meg, aki egy ilyenféle intimitásba be volt avatva. Pálóczi Horváth Ádám minden jel szerint elég közel állt Csokonaihoz, esetében feltételezhető egy ilyesfajta beavatottság. Az is Pálóczi Horváth Ádámot valószínűsítheti, hogy kiterjedt levelezése révén, a Dunántúlon neki lehettek ismeretei a Debrecenben történő eseményekről. Pálóczi Horváth Ádám vélhetően ekkor információs hálózatán keresztül sok pletykával, rágalommal, alaptalan váddal, emberi árulással szembesíthette a nála vendégeskedő Csokonait, akit az új hírek bizonnal megrendíthettek. Mindezek fényében egyáltalán nem látszik elrugaszkodott lehetőségnek, hogy Csokonai Rozália halálának híreről – bárkit is fedhetett ez a költőinek tűnő név – éppen akkor szerezhetett tudomást, amikor 1796 késő nyarán ellátogatott Füredre. Egy éve hagyta el Debrecen. Most látja először a Balatont, amelyről már olvasott, sőt írt is.

Elképzelte és megalkotta saját verseiben ő maga is. Most lát először olyan tájat, amely a szentimentális tájleírás kellékeihez, kliséihez hasonlít. Az is tudható, hogy ekkoriban valóban elhagyatott; gyanakvás övezi. Még nagyon közel, alig egy évre van az 1795-ös megaláztatás, életének nagy törése. Még keresi, de nem találja a helyét a világban.

Ebben a helyzetben készül ez a gyászvers, amely Rozáliának állít emléket. Olvashatjuk tehát gyászversként is *A füredi partont*, amely egy személyes veszteség apropóján végzi el az önértelmezést. Az önértelmezés eszköze a *halotti arc* megalkotása. A halott Rozáliával való találkozás, az újraegyesülés a halálban, az élet átmeneti, képzeletbeli felfüggesztésével történhet meg. Ekként, műfaji eszközként vizionál a vers beszélője halotti arcot, amely azonban az önértelmezés pillanatával is megajándékozza. Egy huszonhárom éves fiatalember önmaga halotti arcát állítja az olvasó elé, az érzékeny költészet kellékeit használja fel a vers díszleteinek megalkotásához: tópart, holdsütés, elhagyatottság, háttérben pedig a vigadozó, zsbongó életet élő fürdőváros részvéltlensége. A füredi partról képzeletben magát a vers beszélője a távolban derengő Tihanyba, amelynek ekkor már irodalmilag is közismert visszhangjához intézi szavait. De nem a természeti jelenséghez, hisz a tihanyi ekhó nem válaszol, mert nem is válaszolhat neki, hisz a vers hőse – a vershelyzetből tudhatóan – Füreden tartózkodik, s nem pedig Tihanyban. A második változat megváltozott címe már jobban illeszkedik a *Lilla*-kötet kompozíciós terveibe, ugyanakkor a földrajzi nevezetességként híressé vált és referenciálisan túlságosan is telített jelentésű tihanyi visszhang beléptetése a vers olvasásába leszűkíti annak értelmezését. Ezért jelentkezik az erős, elhatalmasodó szándék, hogy konkrét időhöz és konkrét, nagyon is konkrét élményhez kapcsolja a Csokonai-filológia a vers értelmezését.

Ha a verset gyászversként olvassuk, akkor a gyászolónak a halottal való közösségvállalása kerül előtérbe. Ezt az érzékeny líra kliséi szerint az elképzelt halál idejébe helyezett találkozás által teheti meg. Ezt a *sírt* és a hozzá kapcsolódó *halott arcot* alkotja meg a vers. Ehhez keres költői eszközöket. Két kulturális jelképet használ fel ennek érdekében. Az egyik az Ekhó, mint mitológiai szereplő. A vers a térszerűsítés, az időbeli elhelyezés eszközeként konkretizálja Ekhó személyét Tihanyba. A verset létrehívó szituáció azonban nem Tihanyba, hanem Füredre helyeződik. „Óh Tihannak rijjadó leánya!” – retorikai forma az ódai megszólítás tárgyát jelöli ki. Nem konkrét földrajzi-topográfiai értelmében veendő. Tihanyba a poeta által képzeletben magát, mint a Boldogok Szigetére, ahová a görög mítosz szerint a halottak kerülnek. Ekhó, mint Nárцisz kedvese lép fel a vers világában, ez a mítosz rejtett párhuzamot kínál a vers beszélőjének, hogy a halott Rozália és a vissza-

verődő hanggá vált Ekhó egymás mellé helyezésével a versben megszólaló hős Nácisz szerepébe, a világból kivetett, halált sóvárgó előképnek a helyébe képzelhesse magát. A vers második, végső változata elejti ezt a megpendített szálat, mivel az élő és hűtlen Lilla személyére átírt vers jelentéseinek lehetséges összefüggéseiben ez a mitológiai allúzió már értelmetlenné vált.

A másik kulturális utalás, amely a verset szervezi, épp Rousseau nevének megidézésével kerül be a szöveg világába. Nem Rousseau képe jelenik itt meg. A vers *Russzó* nevének említésével nem Rousseau-t magát kívánja megidézni, hanem azt a képet állítja az olvasó elé, amely *a halott arc* megalkotásának részeként valójában *a sír képe*. A Balaton partvonalának korabeli változásai, a vízszint magasabb állása miatt ekkoriban Tihany még szigetként záródik el a Balaton-felvidéktől. Füred felől nézve a szigetszerűség vizuális élménye könnyen felkeltődik. Ekkor már a vers hőse képzeletben átkelt erre az általa képzeletben megalkotott szigetre. A boldogság szigete remetebarlangot ígér, sötét erdőt, a Természet kontemplálását, amely a lélek kiterjesztésével kecsegtet. A nagy lelkek felé törekvés helye, arrafelé, amely a létezés túlsó oldala. Aztán a sír ezen a szigeten ad végezetül arcot a beszélőnek. Rousseau-ra gondolva ismerősnek tűnik ez a sír. Rousseau halála után, 1778 óta az Ermenonville szigetén nyugvó sír képe ekkor már kulturális jelként volt ismert. Nemcsak verbális leírás, hanem képzőművészeti reprodukciók által is. A szelíd nyárfák, a csendesen hullámzó víztükör, a benne visszaverődő táj képe ismerős lehetett Csokonai számára is. Erre a képre játszik rá a vers képszerkezete, egy képzőművészeti alkotásra, amely Rousseau halotti arcának megalkotott jele. Ezt a képet olvassa Csokonai verse. Ebben az arcképben, amely a sír képe, ismer rá önmaga halotti arcára.

P. SZATHMÁRY ISTVÁN

„...miközben a világ becsókol... Sztálinnak!”

József Mackiewicz: *Kontra* (Attraktor Kiadó, 2008. Pálfalvi Lajos fordítása)

Ha elfogadjuk az angol író és történész Macaulay kijelentésének érvényességét, miszerint „a történetírás regényként kezdődik és esszéként végződik”, úgy József Mackiewicz *Kontra* című kötetére nyugodt szívvel mondhatjuk, hogy hamisítatlan história. Elbeszélés, ami mögött ott a kutatómunka aranyfedezete; olyan szöveg, amelyben a fikció nem a tényadatolás színezékanyaga, hanem eszköz, aminek segítségével a megtörtént események érzékletessé, megélhetővé válnak. A visszafogott jellemábrázolás és a cselekményesítés ez esetben segít élővé tenni a történelemleckévé merevedő múlt holt anyagát, miközben a figyelmet végig a lényegi mondanivalón, a valóban megtörtént történelmi tragédiákon tartja.

József Mackiewicz (1902–1985) a mai Litvánia területén nőtt fel, ott szerzett tapasztalatai (elsősorban az etnikai és kulturális sokféleség élménye) kihatnak egész munkásságára. Természettudományi tanulmányokat folytatott, majd újságíróként dolgozott. A második világháború után Nyugatra emigrált, rövidebb londoni tartózkodást követően feleségével Münchenben telepedtek le. Munkái közül ez idáig kettő jelent meg magyar nyelven. Elsőként *A kommunista provokáció diadala* című kötetének magyar fordítása készült el tavaly, idén ezt követte a *Kontra* címet viselő prózamű. A *Provokáció...* nagyobb lélegzetű elméleti munka, ami lényegében a bolsevikok által tökélyre fejlesztett megtévesztés és hazugságpolitika elemzésére vállalkozik, a *Kontra* ezzel szemben regényes történelmi elbeszélés, tényregény, ami kisebb szeletet ragad ki a kommunizmus történetéből.

Nem véletlen, hogy mindkét kiadvány végén megtalálható a szerző részletes életrajza, fontosabb műveinek felsorolásával, rövid bemutatásával. Mackiewicz nem tartozik a nálunk ismertebbnek számító lengyel írók sorába, és akkor még finoman fogalmaztunk. Ugyanakkor hazájában sem virágzik jelentős kultusza, bár hívei kitartóan ápolják emlékét. Mackiewicz már életében is megimerhette a szellemi számkivetettség állapotát, és úgy látzik, életművének elismerésére és értékelésére ma sincs sokkal nagyobb befogadókészség. A kérlelhetetlen antikommunista alapállás persze eleve nem a népszerűség garanciája, de Mackiewicz kritikáinak éle azokat is min-

dig megtalálta, akik bármiféle mondvacsinált erkölcsi fölény nevében ítélkeznek – legyen szó a nyugatiak önáltató oroszpolitikájáról, vagy bármiféle kelet-európai nacionalista dölyfről.

A *Kontra*, kurtán megfogalmazva, azokról a szovjet állampolgárokról szól, akik a második nagy világégés alatt a bolsevik hatalom ellen fogtak fegyvert, ahelyett, hogy az országot meghódítani igyekvő német hadsereggel szálltak volna szembe. Nemcsak a háborút kényszerűen megszenvedő egyszerű állampolgároknak állít emléket, hanem azoknak a fegyveres alakulatoknak is, mint a kozákság jelentős része, amelyek katonai erejükre támaszkodva akartak tevőlegesen részt venni – vagy a németek oldalán vagy azok jóváhagyásával – a kommunista Oroszország felszámolásában. Míg német oldalról, Hitler határozott álláspontjának köszönhetően, szinte semmilyen támogatást nem kaptak, addig a szövetséges erők győzelme után ezen „ellenforradalmárok” többségére egyenesen a biztos halál vagy a börtön várt. Ebben tevőleges szerepet játszottak a Szovjetunió nyugati szövetségesei is. Az Olaszországban rekedt kozák csapatokat például brit katonák őrizték, akik szándékosan hagyták élni a fogva tartottakban a reményt, és akik így az utolsó pillanatig abban bíztak, hogy vagy a gyarmatokra szállítják őket katonai szolgálatra, vagy egyenesen a bolsevik seregek ellen vezénylik majd őket, hiszen a Nyugat nem engedheti meg, hogy Európa nagy része a vörösöké legyen. Sokan nem tudták elviselni, hogy így félrevezették őket, és számos szökés, öngyilkosság fordult elő.

Mackiewicz a kozák Kolcov család sorsán keresztül igyekszik megvilágítani és körbejárni a fent vázolt történelmi eseményeket. A regénybeli család fő Alekszandr Kolcov hosszú élete során szinte kizárólag azért küzd, hogy túlélje a bolsevizmust. Végül a politika útvesztői a doni vidékről az olaszországi kozák fogolytáborig terelik, ahol a szövetségesek egyik katonája veri agyon gumibottal. S a szerző rezignált mondatából kiolvasható, hogy a hatalmi játszmák milyen kevésbé épeszű irányba terelték ebben a dicstelen végjátékban az eseményeket: „Így ölte meg a skóciai születésű John Smith a Don vidékéről odakerült Alekszandr Kolcovot azért, mert a Kelet-Európában hatalomra került bolsevizmus ellen fordult.”

Kolcov fia, Mitya viszont szinte együtt cseperedik fel a Szovjetunióval, és életének folyását is ez határozza meg. A nagy októberi forradalom győzelme előtt nem sokkal még a hadapródiskola növendéke. Később iskolatársaival együtt visszatoloncolják Romániából, mikor menekülni akarnak a vörös veszedelem elől. Átnevelő tábor, majd egy kölyökbanda a következő állomás, és mire ezeken túljut, Mitya átmenetileg belsőleg is átformálódik, és átlagos *homo sovieticus* lesz, aki már „[ú]gy hozzászokott ahhoz, hogy ne csak sza-

vait, hanem a gondolatait is álcázza, hogy egyszerűen kidobta belőlük az igazságot, amelyet azzal kellett pótolnia egyszer s mindenkorra, amit a különféle kérdőívekbe írt [...]. Új típusú ember lett. Anyja, apja és a testvérei eszébe se jutottak. Egyszerűen nem léteztek és nem is létezhettek, mert ellenkező esetben könnyen kiszámíthatatlan komplikációk fenyegették volna.”

Apátiájából még a kényszerszállóra hurcoltatása sem zökkenti ki (amit egy elejtett megjegyzésének és valamelyik szomszéd éberségének köszönhet). Am egyszer csak fordulat következik be nemcsak Mitya, hanem a többi táborlakó és még sok százezer szovjet állampolgár életében: kitör a háború, és ez azzal a reménnyel kecsegtet, hogy ütött a kommunisták végórája. Mitya is ettől a reménytől hajtva tér vissza régi életébe, és csatlakozik apjával együtt a kozák csapatokhoz, hogy számtalan megpróbáltatás után a vakvéletlennek köszönhetően számára valóban a Nyugatra menekülés útja nyíljon meg a kozák fogolytáborból. De súlyos árat fizet, elveszít szinte mindenkit, akit valaha szeretett, vagy aki őt szerette.

Még egy fontos történeti szálnak jut hely a könyvben. Az öreg Kolcov unokája, Ali (akinek apja muzulmán vándorkereskedő volt) szintén Nyugatra sodródik, és kapcsolatain keresztül az olvasó bepillantást nyer a bécsi mozlim emigráció tipizált alakjainak, valamint nyugati segítőknek a mindennapjaiba is. Rajta keresztül ismerjük meg Mohamed Tuhajt is, egy teheráni iparmágánfiát, akinek a szájába Mackiewicz a regény egyik pontján igen gondolatgazdag monológot ad, melyben a szecessziós építészet kapcsán fejt ki az író a gondolatait a hit és a kultúra, hit és a korszellem összefüggéseiről.

A két eddig magyarul megjelent Mackiewicz-kötet együttes olvasása a tudatos nézőpontválasztásokból fakadó tanulságokra is fényt derít. Mert míg a *Provokáció*ban az író madártávlatból szemléli a történeti eseményeket, és esszévé terebélyesedő publicisztikát művel, valamint eszme- és politikatörténetet ír, addig a *Kontra* lapjain a mikrotörténetek krónikásává szegődik, és így beszél el a tulajdonképpeni „nagy történetet”. Képes láttatni, hogy az eszmék formálódása, ütközése és a politikai történések – vagyis kis túlzással maga a történelem – nem a nagy formátumú történelmi szereplők stilizált díszletek közt zajló drámája. Sokkal inkább a hétköznapok ezernyi mozzanatát átjáró-alakító tényezők és következmények szövedéke. A *Kontra* megmutatja, hogy az eszmék, meggyőződések és vélekedések „szavatos-sága” gyakran már akkor rég lejárt, mikor még javában hivatkoznak rájuk, és döntenek a nevükben. Erre lehet példaként említeni a kozák tisztak rágaskodását a brit gentlemaneszményhez, amiben bízva az utolsó pillanattig elképzelhetetlennek tartották, hogy a nyugatiak csak úgy odadobják őket koncul a szovjet szövetségeseiknek.

A nagy történelmi elbeszélések főáramától távolabb zajló, ám annál fontosabb és árulkodóbb mélyrétegek feltárása pedig – és ez a belátás ma már természetesen sokkal érvényesebbnek tűnik – lehetőséget nyújt az írónak arra, hogy ne csak elemezzen, hanem érzékeltessen is; kisebb pillanatfelvételek és történettöredékek sorából alkosson történelmi tablót. Eközben pedig a ténszerűség elvéről és a tájékoztatás feladatáról sem mond le, a kötetben ugyanis számos adat, összehasonlító elemzés akad. A szépíró is rendre felbukkan ebben a vállalkozásban, hiszen Mackiewicz választott „hősei” nem holmi elnagyolt tézisfigurák egy számukra végzetes nagy játszma-ban. Nem is csak írói szócsövek. Mackiewicz történetírói erényei és gyaníthatóan nem szándékoltan kifejtett történelemfilozófiájának hozadékai érhetők tetten szereplőinek megválasztásában is. Hiszen hőseinek sorsa is annyira esetleges, és annyira eltérő céloktól meghatározott, mint az a nagyon konok, de annál kevésbé összefogott és célirányos bolsevikellenes felkelés, amelynek megőrkítésére Mackiewicz a könyvével vállalkozott. „Az antibolsevista ellenforradalom 1941 és 1944 között tipikus alulról szerveződő mozgalom volt. Ha az 1917-es oroszországi fordulatot valójában az orosz értelmiség készítette elő, a bolsevik fordulatot pedig Lenin vitte véghez szervezői tehetségével és vasakarátával; ha elterjedt az a felfogás, hogy valójában minden forradalmat valamiféle szellemi elit vív, amely aztán rákényszeríti azt a tömegekre, akkor ez az utóbbi orosz ellenforradalom sajátos kivétel e történelmi szabály alól. Alulról jövő, autentikus forradalom volt, a tömegek forradalma, olyan vezérek életrajza és fényképe nélkül, akik a jövő történelemkönyveit díszíthetnék. E tekintetben a korabeli antibolsevik ellenforradalom paradox módon inkább a marxista történetfilozófiát támasztja alá... mely szerint a tömegmozgalmak alulról szerveződnek. Története kizárólag a számtalan hétköznapi ember élettörténetéből áll.” Mindamelllett a szereplők élete nagyon is meghatározott azáltal, hogy életük minden pórusába beszivárog és beeszi magát a szovjet állampolgárok millióira jellemző létezésforma, ami folyamatos túlélési gyakorlattá igyekszik züllesztetni minden gesztust, érzelmet, cselekvést, választást. Hogy a jövő történelemkönyveiben hány oldalt szentelnek majd az antibolsevista erők küzdelmeinek, és azt milyen összefüggésben tárgyalják, korántsem lezárult kérdés.

KÜLFÖLDI SZERZŐINK

MARIO ORLANDO HAMLET HARDY BRENNO BENEDETTI FARUGIA (1920–2009) uruguayi író, költő, újságíró. A montevideói Német Intézetben és a Miranda líceumban nevelkedik, majd gyorsíróként, könyvelőként, köztisztviselőként és újságíróként dolgozik. Később Buenos Airesben élt, majd 1945-ben visszatért Montevideóba, és a legendás *Marcha* folyóirat szerkesztőségi tagja lett. A negyvenes években jelent meg első verseskötete, esszégyűjteménye és novelláskötete is. Második regényével, a *La treguá*val (1960) nemzetközi sikert ért el, a regény alapján mozifilm, színdarab, rádió- és tévéjáték készült. 1973-ban a katonai diktatúra száműzetésbe kényszerítette. A következő tizenkét évet Argentínában, Peruban, Kubában és Spanyolországban töltötte. A nyolcvanas évektől több díjjal is elismerték költészetét és regényeit.

EMILY DICKINSON (1830–1886) amerikai költőnő. Amherst városában született, ahol életének nagy részét töltötte. Magába fordulón és a környezettől elzárva élt. 1789 számozott verset írt, de ezek közül csak néhány (kb. 7–10) jelent meg életében. Hangjára a robbanékony szűkszávúság, a gondolatjelekkel eltorlaszolt értelem- és indulatörvénylés jellemző.

SIEGFRIED LENZ 1926-ban született Kelet-Poroszországban. A háború után a Hamburgi Egyetemen angol, német, filozófia szakot végzett. Magyarországon is jól ismert regényei a nemzeti önvizsgálat jegyében íródtak (*Németóra, Honismereti múzeum*). Életművében fontos szerepet játszanak novellái, amelyekben a hazaszeretet, a tájleírás éppolyan fontos szerepet kap, mint a valóság és fantasztikum határán mozgó filozofikus társadalombírálat.

PRIMO LEVI (1919–1987) olasz író. Könyveit több nyelvre lefordították, magyarul is megjelent.

MIRCEA NEDELCIU (1950–1999) a „nyolcvanas” nemzedék tagja; a román irodalmi posztmodernizmus egyik meghatározó alakjaként tartják számon. 1973-ban fejezte be egyetemi tanulmányait a Bukaresti Tudományegyetem bölcsészkarán, román-francia szakon.

Az egyetemi tanulmányok befejezése után előbb alkalmi munkákból él, majd 1982-től könyvtárusként dolgozik a Cartea Românească kiadónál, amely akkortájt a fiatal vidéki írók találkozóhelye. Ezt követően mint írószövetségi tisztségviselő keresi a kenyerét. 1990-ben egy magyar-francia könyvterjesztő egyesület élére kerül, és ilyen minőségében több olyan

projektet támogat, amelyek a hazai írók életkörülményeinek javítását, szakmai munkájának dinamizálását tűzték ki célul. 1988-ban támadta meg szervezetét a leukémia egyik formája, s a halálos kórral vívott egy évtizedes küzdelem után 1999. július 12-én hunyt el, Bukarestben.

1979-ben jelenik meg első, rövidprózákat tartalmazó kötete, az *Aventuri într-o curte interioară* (Kalandok egy belső udvaron). A későbbiekben rövidprózát, regényeket, irodalomkritikákat, tanulmányokat és publicisztikát közöl. A Romániai Írók Szövetsége tagjai sorába választja, majd alapító tagja a Romániai Hivatásos Írók Egyesületének (ASPRO). Élénk új-

ságírói tevékenységet folytat. Számos prózaantológia társszerzője. Regényeket is ír: *Zmeura de câmpie* (1984, Mezei málna) (1984), *Tratament fabulatoriu* (1986, Fabuláló kezelés). Több irodalmi díj kitüntettette. A *Zodia scafandrului* (A bűvár csillagjegy) című, befejezetlen regénye posztumusz kiadásban jelent meg.

MILAN RÚFUS (1928–2009) a szlovák költészet és prózairás egyik legjelentősebb alakja. Számos elismerést és kitüntetést kapott, háromszor jelölték Nobel-díjra. Verseit több mint húsz nyelvre fordították le.

NAGY VILÁG

Világirodalmi folyóirat

Főszerkesztő: Fázsy Anikó
Munkatársak: Imreh András, Körtvélyessy Klára, Lackfi János, Lukács Laura, Pálfalvi Lajos
Olvasószerkesztő: Hernád Imre

Szerkesztőség:
H-1146 Budapest, Hermina út 57-59. Telefon/fax: (36-1) 363-0621
E-mail: nagyvilag@gmail.com

A Nagyvilág olvasható
a www.nagyvilag-folyoirat.hu
internetcímen

Kiadja az Új Világ Alapítvány
Felelős kiadó: Fázsy Anikó

Tördelte: Szmrecsányi Mária
Nyomta a Borsodi Nyomda Kft.

Terjeszti a HIRKER Rt., az NH Rt. és az alternatív terjesztők.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.
Előfizethető a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1 477 6300; postacím: Bp., 1900).
További információ: 06 80 444 444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj egy évre 7200 Ft, fél évre 3600 Ft.

Külföldön terjeszti a Batthyány Kultur-Press Kft.
H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6.

ISSN 0547-1613

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

Mindazoknak,
akik adójuk 1%-ával támogatták lapunkat,
ezúton mondunk köszönetet.
Adószámunk: Új Világ Alapítvány 18186062-1-42